

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXII – leto 1986/87 – št. 6

Jezik in slovstvo

Letnik XXXII, številka 6
Ljubljana, marec 1986/87

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 800.- din, polletna 400.- din, posamezna številka 100.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 200.- din

Za tujino celoletna naročnina: 2.500.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpirata Kulturna skupnost SRS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije

Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.700 izvodov

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

165 *Hermina Jug-Kranjec*, Semantika umetnostnega besedila

178 *Jože Toporišič*, Druženostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika

188 *Meta Grosman*, Pouk bralne sposobnosti (2)

Jubilanti

197 *Joža Mahnič*, Francè Dobrovoljc – osemdesetletnik

V spomin

199 *Gregor Kocijan*, Blaž Tomažević (1909 – 1986)

Literarnozgodovinsko gradivo

200 *Francè Dobrovoljc*, Dopolnilo k članku »Slovenska književnost v Romuniji«

202 *Viktor Smolej*, Med ugovori in odgovori (7)

Kulturnozgodovinske ekskurzije

205 *Jože Sever*, Po Dolenjski od Škofljice do Bogenšperka (2)

Ocene in poročila

209 *Božena Krakar-Vogel*, Kako o didaktiki materinega jezika in književnosti razmišljajo naši sosede

VI/4 *Franc Žagar*, Jezikovno razsodišče

Hermína Jug-Kranjec

UDK 82.01+82.08/09:886.3.09

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SEMANTIKA UMETNOSTNEGA BESEDILA

I.

Kadar hočemo na kratko označiti razliko med neumetnostnim in umetnostnim besedilom, navadno pravimo, da je neumetnostno besedilo enopomensko, umetnostno pa večpomensko. Glavna slabost te razlikovalne oznake je, da je tudi sama večpomenska. Pod njo lahko namreč razumemo vse, od menjavanja dobesečnih in prenesenih pomenov, dodajanja sopomenov in simbolnih pomenov, prek ugotovitve, da celotna zgradba umetnostnega besedila lahko deluje na več pomenskih ravninah, pa do stališča »kolikor naslovnikov, toliko pomenov«.

Drugi, s tem povezani problem tvori sklop vprašanj: kaj pomenska zgradba umetnostnega besedila sploh je, ali je in v koliki meri je ugotovljiva, kje nastaja in kdo igra pri tem bistveno vlogo, avtor ali naslovnik, ki ga je mogoče deliti v navadnega in kritiškega naslovnika.

Sama sem se pri analizi Pregljevih ekspresionističnih romanov neprestano srečevala z naštetimi problemi. Že zaradi tega, ker so se izidi mojih delnih pomenskih analiz zelo razlikovali od trditev, ki jih je ob izidu romana v Izbranih spisih postavila takratna kritika,¹ prevzela pa v veliki meri tudi literarna zgodovina, sem poskušala poiskati objektivne kriterije, po katerih bi bilo mogoče določiti vsaj osnovne črte pomenske zgradbe umetnostnega besedila. Nekaj rezultatov predstavljam tukaj. Izhajam iz ugotovitev novejšega jezikoslovja, predvsem lingvistike besedil, delno tudi iz semiotike, vendar se ne zapiram v meje izključno jezikoslovne analize. Bila pa mi je dovolj trden temelj, marsikdaj pa tudi spodbuda ali izziv za širše raziskovanje umetnostnega besedila, kar velja tudi za to razpravo.

Umetnostno besedilo je v njej pojmovano kot znak, določen z razmerji podobnosti in različnosti do drugih znakov, tako umetnostnih kot neumetnostnih. Njegova inherentna lastnost je, da nekaj sporoča, v tridelni sporočevalni verigi avtor – besedilo – naslovnik nastopa hkrati kot udeleženec in proizvod sporočanja. Kot preoblikovana, umetniška podoba, metafora dejanskosti pa stopa tudi v razmerje do dejanskosti. To razmerje je podobno kot razmerje do drugih znakov osnovano na podobnosti oz. različnosti, v nobenem primeru pa ne na istovetnosti.²

Pomenska zgradba umetnostnega besedila obstaja torej na dveh ravninah: na znotrajbesedilni ravnini pomenskih odnosov med deli besedila in razmerij med deli in celoto ter na ravnini zunajbesedilnih povezav, ki besedilo vključujejo v zunanji kontekst.

Da bi tako pojmovano pomensko zgradbo umetnostnega besedila lahko zajeli v celoti, je treba uvesti razlikovanje med dvema njenima sestavinama, označenima kot pomen in

¹ J. Vidmar, Ivan Pregelj: Izbrani spisi 2. – Bogovec Jernej. Balade v prozi. V Ljubljani 1928... – Ljubljanski zvon 49 (1929), 244–247.

² Podobno J. Lalewicz, Semantyczne wyznaczniki lektury. – V: Problemy odbioru i odbiorcy. Wrocław itd. 1977, 13.

smisel. S prvim mislimo na »sposobnost oz. potencial jezikovnega (ali drugega) znaka, da predstavi in posreduje določeno védenje«, medtem ko z izrazom smisel zaznamujemo aktualni pomen znaka, torej »védenje, ki ga znak dejansko posreduje v določenem sobesedilu«. ³ Obe poimenovanji sta tako v jezikoslovju kot v literarni teoriji in drugod zelo različno uporabljani. V jezikoslovju navadno govorimo o besednih pomenih – beseda ima lahko več pomenov – in o smislu, ki ga besede dobivajo v sobesedilu stavka oz. povedi; ta je navadno en sam. Tako pomen kot smisel pa imajo tudi jezikovna znamenja višje stopnje. Raziskave, tudi slovenske, ⁴ kažejo, da so stavki in povedi zunaj besedila pogosto večpomenski, aktualni pomen, smisel pa dobijo šele v širšem, povednem, nadpovednem ali položajnem kontekstu. Smisel jezikovnih znakov je torej določljiv le iz sobesedila, nastaja pa lahko le v višji enoti linearne zgradbe besedila. Ta ni sam po sebi slovnično določen del sobesedila, marveč tisti del sobesedila, ki zagotavlja ukinitve dvo- ali večumnosti.

Hkrati z oblikovanjem pomena posameznih delov besedila (besedni, besednozvezni, stavčni pomeni) in z njihovim osmišljanjem v višjih enotah besedila pa se oblikujeta tudi pomen in smisel besedila kot celote. Pomen besedila ne nastaja kot vsota posamičnih pomenov, marveč kot sistem paradigem, ki jih tvorijo ti pomeni. Smisel pa besedilo dobiva razen z razmerji med znotrajbesedilnimi pomeni tudi z razmerjem do zunajbesedilnega konteksta. Celotna pomenska zgradba besedila nastaja torej v dveh stopnjah: kot pomen, tj. paradigmatsko oblikovan sestav razmerij med enakovrednimi deli besedila, in kot smisel, tj. sintagmatsko vklapljanje pomenov v višje enote besedila oz. v zunajbesedilni kontekst.

Pri reševanju vprašanja, v kolikšni meri je pomenska zgradba umetnostnega besedila ugotovljiva, si lahko pomagamo z definicijama pomena in smisla, kot ju je po F. Paulhanu vpeljal Lev Vygotski. ⁵ Nanašata se sicer na besedo, uporabiti pa ju je mogoče tudi za besedilo. Smisel je po Vygotskem vedno dinamična, gibljiva in zapletena celota, sestavljena iz cele vrste različno stabilnih območij. Pomen je samo eno od območij, ki jih beseda oz. besedilo dobi v kontekstu, in sicer tisto nespremenljivo jedro, ki ohranja svojo stabilnost pri vseh spremembah smisla. Vendar pa je pomen le potencialnost, ki se uresničuje v besedilu in ga zunaj njega ni mogoče preverjati.

Če ugotovitve Vygotskega prenesemo na pomensko zgradbo umetnostnega besedila, se odpre možnost za raziskovanje, ki dovolj izčrpno zajame pomensko zgradbo umetnostnega besedila, obenem pa zadošča kriteriju strokovne oz. znanstvene objektivnosti. Ugotoviti moramo zakonitosti, po katerih se v besedilu delni pomeni družijo v paradigmatske in sintagmatske sklope, ki sestavljajo pomensko mrežo besedila. Tako ugotovimo oz. rekonstruiramo znotrajbesedilno pomensko zgradbo, ki tvori stabilni del pomenske zgradbe besedila. Dokončno preverimo in potrdimo pa jo v zunanjem kontekstu, ki povezan z umetnostnim besedilom sestavlja njegov spremenljivi pomenski del. Ta kontekst sestavljajo dejanskost, avtor, naslovnik in drugi znaki.

Delnost in pogojnost pomena in smisla kažeta na njuno tesno povezanost ter neločljivost v pomenski zgradbi besedila, obenem pa opozarjata na nevarnost izkrivljanja, do kakršnega pride, če pri interpretaciji pomenske zgradbe besedila zanemarimo katero od obeh sestavin (ali je celo ne upoštevamo), prav tako tudi, če o njiju sklepamo brez predhodne analize, samo na osnovi posameznih, iz zunanjega in notranjega konteksta iztrganih citatov.

Pri raziskavi je treba upoštevati tudi zapleteni značaj umetnostnega besedila. Ta namreč pogojuje avtorjevo sporočevalno perspektivo in z njo izbor iz treh zunajbesedilnih ses-

³ Prim. R. – A. de Beaugrande, W. U. Dressler, Einführung in die Textlinguistik, Tübingen 1981, 88.

⁴ Prim. O. Kunst-Gnamuš, Od oblike prek pomena do smisla besedila. – Jezik in slovstvo 31 (1985/86), 267–274.

⁵ Prim. L. S. Vygotskij, Jazyk i myšlenie, Moskva 1934.

tavov: iz dejanskosti (tega, kar avtor upoveduje), jezika kot sistema (tega, s čimer upoveduje) in poetike oz. stilistike umetnostnih besedil (tega, kako upoveduje). Oblikovanje umetnostnega besedila ni avtorjevo (s)poročanje o izkustveno preverljivi zunajbesedilni dejanskosti, marveč umetniško ustvarjanje in posredovanje fiktivne, romaneskne dejanskosti, v katero pa so vključeni tudi deli realne dejanskosti. Zato romaneskna dejanskost ne more obstajati sama zase, ampak samo v razmerju do realne dejanskosti. Vse to pa upove avtor s spremenjeno sporočevalno perspektivo. V njej poimenovalno ravnino, značilno za neumetnostno sporočanje, zamenja preimenovalna. Izrazna ravnina je vse manj posredovalka in vse bolj sooblikovalka pomenov, večkrat tudi preoblikovalka tradicionalnih in oblikovalka novih pomenov. Pomenotvorne sestavine fiktivne dejanskosti, kot npr. čas in prostor, pripovedovalec, književne osebe in njihova gledišča, so projicirane na ravnino pripovedi in izražene tudi ali celo predvsem z jezikovnimi sredstvi.

S slabljenjem denotativnih in z naraščanjem konotativnih (čustvenih in sopomenskih) sestavin se besedilo umika s področja kolektivno dogovorjene, z navadami in tradicijo prenašane splošne oblike sporazumevanja na območje zasebnega sporazumevanja manjše skupine ljudi, v konkretnem umetnostnem besedilu pa v takšno sporazumevanje med avtorjem in vsakokratnim naslovnikom, ki v postopek upomenjanja vključuje zakrivanje (šifriranje) in razkrivanje (dešifriranje) pomenov. Tak način sporazumevanja je del pravil »igre z razdeljenimi vlogami«, kot književno komuniciranje imenuje Harald Weinrich.⁶ V bistvu gre za neenak, samo v eni smeri z besedilom uresničen dialog med avtorjem in naslovnikom. Tudi ta dialog temelji, kot pač vsako sporazumevanje, na konvenciji, in sicer na dvojni: splošni, ki izhaja iz poetskih, estetskih, socialnih, moralnih in drugih dogovornih modelov dobe ali dob, ki ji/jima pripadata avtor in naslovnik, ter posebni oz. zasebni, ki se oblikuje v procesu nastanka in recepcije umetnostnega besedila: po eni strani kot predvideno razmerje avtor – možni naslovnik, po drugi kot uresničeno razmerje avtor – posamični resnični naslovnik. Čim manjša je v besedilu vloga splošne, eksplicitne konvencije, tem bolj je v njem prisotna posebna, implicitna konvencija. To velja zlasti za besedila prelomnih umetnostnih obdobj (kot je npr. ekspresionizem), ko se veljavni dogovorni modeli nadomeščajo z novimi, bistveno drugačnimi. Taka »odprta« pomenska zgradba umetnostnega besedila pa povzroča težave pri razbiranju tako običajnemu kot kritičnemu naslovníku. Naloga slednjega je namreč, da v razmeroma kratkem času po izidu dela rekonstruira in posreduje javnosti bistvene točke dialoga med avtorjem in naslovníkom. Do popolnega nesporazuma pa pride takrat, ko kritik, ki mu iz besedila ne uspe izluščiti poetskih in estetskih kriterijev, po katerih se šele oblikuje poetika novega obdobja, pri razlagi in vrednotenju umetnostnega besedila uporabi izključno merila tradicionalne oz. takrat veljavne poetike in estetike.

Avtor, ki se možnih in verjetnih motenj na poti umetnostnega besedila k naslovníku zaveda, se pred njimi zavaruje z redundanco. Izraz redundanca je tu pojmovan kot večkratno zavarovanje pomembnih delov sporočila, torej v neslabšalnem pomenu, ki ga ima v teoriji informacije. Ta mesta so za raziskovalca najbolj pomembna, saj z njihovo pomočjo lahko dovolj zanesljivo obnovi jedro pomenske zgradbe besedila. Redundanca se pojavlja v dveh oblikah: kot popolno ponavljanje delov na idejno-tematski ali izrazni ravnini (rekurenca) ter kot ponavljanje istovrstnih pomenotvornih sestavin, ki omogočajo enotno branje besedila (izotopija).

Ob razmeroma stabilnem znotrajbesedilnem jedru pomenske zgradbe, ki ga navadni naslovnik običajno intuitivno dojame, kritičski pa ga je dolžan vsaj v bistvenih potezah rekonstruirati, se kot razmerje med besedilom in deli zunajbesedilnega konteksta oblikuje spremenljivi del pomenske zgradbe besedila. Nastaja kot interakcija med umetnostnim

⁶ Prim. H. Weinrich, O historię literatury z perspektywy czytelnika. – Teksty 1972, z. 4, 157–168.

besedilo in dvema kontekstoma: avtorjevimi in naslovnikovimi. Tadva se nikoli povsem ne prekrivata. Zato je treba upoštevati, da umetnostno besedilo obstaja vedno na dveh ravninah: na ravnini nastanka in na ravnini interpretacije. Naslovnik, ki delo interpretira, ga vključuje v lastni zgodovinski in družbeni kontekst, uporabljajoč pri tem svoje védenje in znanje, razum in osebnost.⁷ V njegovi pomenski zgradbi aktivira predvsem tiste sestavine, ki so blizu njegovemu prostoru in času. Potrditev umetnostnega besedila na ravnini interpretacije je tista, ki besedilu daje oznako sodobnosti oz. aktualnosti. Besedilo, ki ne vzdrži vrednotenjskih kriterijev na interpretacijski ravnini, ima za določeno obdobje lahko le zgodovinsko, ne pa tudi aktualne vrednosti. Za ugotavljanje pomenske zgradbe besedila pa je poleg naslovnikovega pomemben tudi avtorjev kontekst. Le naslovnik, ki ga pozna in upošteva, lahko verificira delne pomene in skupni pomen besedila ter tako dojame smisel avtorjevega sporočila.

II.

Za praktični prikaz ugotavljanja pomenske zgradbe umetnostnega besedila sem izbrala Pregljev roman Bogovec Jernej. Zasnovan je kot besedilo, ki ga je mogoče brati na več pomenskih ravneh: razen na zgodovinski še na ekspresionistični in avtobiografski, vse tri ravne pa povezuje in osmišlja splošnoveljavna, arhetipska ravnina branja. Takšna oblika večpomenskosti obstaja kot možnost, ne kot značilnost umetnostnega besedila, značilna pa je za nekatera umetnostna obdobja, med drugim za barok in ekspresionizem. Naslovniku otežuje pomensko interpretacijo, saj mora pri ugotavljanju skupne pomenske zgradbe besedila upoštevati vse možne ravne branja, pomeni na posameznih ravneh pa obstajajo le v (so)razmerju s pomeni na drugih ravneh.

Izhodiščno, zgodovinsko ravnino branja tvori zgodba o fiktivnih doživetjih zgodovinskih (Jernej Knafelj, Johannes Dachs, baron Nikolaj idr.) ter izmišljenih oseb (Mreta, Juta idr.), postavljena v fiktivni čas in prostor, ki pa sta zamejena s koordinatami realnega zgodovinskega časa ter slovenskega in srednjeevropskega, predvsem nemškega prostora. Na ravnino pripovedi je prenesena kot parabola, in sicer z dveh gledišč: s površinskega, lahko opaznega katoliškega gledišča kot prilika o kaznovanem grešniku, ki se v zgodbi barona Nikolaja paralelizira z novozaveznico priliko o izgubljenem sinu, ter z veliko manj opaznega protestantskega gledišča, ki se v globinski pomenski zgradbi oblikuje v priliko o posameznikovem vztrajanju in zvestobi idejnemu gibanju. Kar zadeva preverjanje in osmišljanje delnih pomenov ter oblikovanje skupnega pomenskega jedra v znotraj- in zunajbesedilnem kontekstu, se bom omejila na eno samo sestavino, in sicer na v romanu oblikovani pogled na protestantizem. Pri raziskovanju sem se poskušala čimbolj omejiti od psevdozgodovinskih, v bistvu strankarskih pogledov na reformacijo,⁸ ki so v času na-

⁷ Prim. K. Rosner, *Semiotyka strukturalna w badaniach nad literatura*, Kraków 1981, 33.

⁸ Kratko, a zelo izčrpno jih je orisal zgodovinar Vasilij Melik: »Štiristoletnica Trubarjevega rojstva je bila v istem letu (1908), ko se je začela, kar se tiče deželne avtonomije, klerikalna vlada na Kranjskem. SLS (Slovenska ljudska stranka) je prinesla mnogo naprednega v gospodarstvu, uvedla pa je nadvse odvrten strankarski pritisk, ki je s svojimi posledicami še dolgo zastupljajal naše politične in kulturne odnose. Svobodomiselnost in odpor do klerikalizma sta družila liberalce in socialiste, ki jih je ločilo razredno gledanje, poleg tega so bili socialisti polni vere v bodočnost, liberalce pa je preplavljala onemogla jeza. Ob upravičenem zavračanju katoliškega klerikalizma pa so oboji prezrli protestantski dogmatizem, ki je v deželah, kjer je zmagala reformacija, dolgo močno oviral nadaljnji razvoj. Liberalci so Trubarja na moč slavili in so mu postavili v liberalni trdnjavi, v Ljubljani, spomenik. Klerikalci so spomenik zavračali in so videli v Trubarju, čeprav so mu priznavali knjižno prvenstvo, predvsem krivoverca in so poskušali njegove zasluge kar se le da zmanjšati. Podobno so gledali liberalci na protireformacijo, klerikalci pa so videli v njej notranjo reformo katoliške cerkve, ki se je iz lastne moči dvignila »med hudimi boji s protestantstvom in propalostjo do viška, ki ga preje morda več stoletij ni dosegla.« Na liberalni strani so trdili, da bi zmaga protestantizma pomenila tudi zmago slovenstva, na nasprotni, da bi bili Slovenci, če bi postali protestanti, kaj kmalu pomenceni.« V. Melik, *Mesto reformacije v slovenski zgodovini*. – V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1986, 15–16. (Obdobja. 6.)

stanka romana, pa tudi še pozneje močno vplivali na interpretacijo in vrednotenje tega Pregljevega dela. Zgodovinsko ravnino sem rekonstruirala tako, da sem izide, dobljene z analizo idejno-tematskih, predvsem pa izraznih sestavin romana primerjala tako z avtentičnimi protestantskimi besedili, kot tudi z današnjim slavističnim, zgodovinskim, filozofskim in sociološkim védenjem o dobi.

Upoštevanje zgodovinskih virov in študij o posamični problematiki dobe omogoča objektivni pogled ma zunajbesedilno zgodovinsko dejanskost, primerjanje z njimi pa na poseben način poudarja manjkajoče sestavine v Pregljevi romaneskni upodobitvi slovenske reformacije. Šele ko jih upoštevamo, se nam preostale, prisotne sestavine pokažejo v pravih razmerjih in povezavi. Ekspresionistični model sveta, prikazan po metonimičnem načelu del za celoto, je prenesen tudi na zgodovinsko ravnino pripovedi. V romanu sta prikazana agonija in propad protestantizma kot izključno verskega, ne pa tudi kulturno-tvornega in narodooblikovalnega gibanja. Ugotovitve so naslednje:

1) Protestantско gibanje ni prikazano v celoti, ampak samo s kratkim, kriznim časovnim izsekom; govorimo lahko o prvi, časovni metonimični redukciji zunajliterarne zgodovinske snovi.

2) Časovni izsek, ki tvori dogajalni čas romana, je izbran tako, da predstavlja meddobje med poprejšnjim aktivnim in kasnejšim pasivnim poslanstvom slovenskega protestantskega gibanja. Tako je lahko pisatelj, ne da bi spreminjal ali izpuščal pomembnejša zgodovinska dejstva, zunajliterarno snov v romanu omejil na eno samo, tj. versko sestavino gibanja, ki pa je bila glavna motivacija za širjenje protestantizma na Slovenskem. To je obenem druga, problemska metonimična redukcija zunajliterarne snovi.

Upovedovani in upovedeni čas je torej zgodovinski čas, ko je protestantizem na Slovenskem že opravil svoje aktivno poslanstvo. Njegovi glavni nosilci so mrtvi: Krelj je umrl leta 1567, Trubar 1586, Dalmatin 1589 in Bohorič (po) 1598. Gre za obdobje, ki ga literarni zgodovinar Jože Pogačnik takole označuje:

»Vse, kar je temu sledilo, je bilo samo še iztek. Že 1598 je bilo v Kranju prepovedano protestantsko bogoslužje in ukinjena šola. Knafelj, ki se je najprej zatekel (po vrnitvi iz Ljubljane) k baronu Ivanu Josipu Egkh-Hungersprachu in njegovemu sinu Adamu na Brdu, pri katerem je opravljal v grajski kapeli liturgične obrede in skrbel za kakšnih 1800 okoliških protestantov, je 1599 prejel ukaz, da mora zapustiti v osmih dneh notranjeavstrijske dežele. Umaknil se je najprej v Trzič, od tam pa je izginil na Koroško.«⁹

Prav tako pomembno kot to, da je bila neposredna kulturna vloga slovenskega protestantizma opravljena že pred upovedenim časom, je tudi dejstvo, da s prepovedjo protestantizma kot verskega gibanja njegovo kulturno delovanje in vpliv nista zamrla, ampak je zaradi književne jalovosti protireformacije protestantizem svoje kulturno poslanstvo posredno še naprej opravljal.

Dogajalni čas romana tudi ni več optimistični čas protestantizma kot mladega duhovnega gibanja, ki je s pojmovanjem vere kot izrazito osebnega odnosa do Boga pomenilo močno opozicijo katolicizmu in pritegnilo tako plemiško-meščansko kot tudi kmečko-plebejsko prebivalstvo. Je obdobje, ko se je slovensko meščanstvo, ki so ga rekatolizacijske komisije postavile pred izbiro, ali opusti novo vero ali pa se izseli, ponovno obrnilo h katolicizmu, in ko se je tudi plemstvo, sledeč novemu političnemu položaju in lastnim interesom, začelo odvracati od gibanja in mu odtegovati moralno in gmotno podporo. V tem prelomnem kriznem obdobju oblikuje pisatelj znotraj okvira drame verskega gibanja – ki je v tistem času, kot poudarja Pogačnik, nujno tudi politično – osebno dramo človeka, ki

starh laka, je globoko v sebi poudarjan, da je do tragedije v njegovem prvem zakonu pri-

⁹ J. Pogačnik, Pomen reformacije v kulturnozgodovinski podobi Kranja. – V: Kranjski zbornik 1980, 125–138.

vztraja v svoji zvestobi gibanju. Usoda protestantizma je v pripovedi zarisana kot skica, z nekaj potezami, ki pa so določne in jasne ter se v vseh bistvenih točkah ujemajo z zgodovinsko resničnostjo.

Nekdaj močno protestantsko gibanje v Kranju in njegovi okolici je do skrajnosti oslabiljeno. Vzrokov za to je cela vrsta: poleg smrti kot naravne selekcije (sodnik Junauer, stari brdski baron, učitelj Kristanec idr.), pritajenega delovanja jezuitov in javnega delovanja rekatolizacijskih komisij slabita protestantske vrste še generacijsko nasprotje med očeti in sinovi (bogovec in sin) ter odpadništvo iz častihlepa oz. gmotnih koristi (baron Nikolaj, učitelj Wassermann). Meščanstvo se je že skoraj v celoti obrnilo h katolicizmu, baron Nikolaj, slabič in verski mlačnež pod vplivom katoliške žene odtegne svojo pomoč protestantskemu gibanju ter se za ceno sinovega krsta spreobrne, s tem pa po načelu »čigar dežela, tega vera« povzroči tudi odpad kmečko-plebejskega verništva. Moralno odgovornost za svoje dejanje prenese na predikanta Knaflja, ko mu naloži, naj vernikom prepove shajanje v grajski kapeli. Temu javnemu dejanju sledi proti koncu romana smrt kmeta Dietricha, simbolični prikaz zamrtja nove vere, obojene na životarjenje v odmaknjenih samotah gorskih kmetij.

Pisatelj oblikuje v pripovedi pogled na protestantizem s treh gledišč: s katoliškega, izraženega v površinski vsebinski plasti zgodbe, s protestantskega in pa z navidez nevtralnega pripovedovalčevega gledišča, ki pa se podobno kot protestantsko v globinski pomenski zgradbi oblikuje kot protitež katoliškemu. Naslovnik, ki hoče rekonstruirati dejanski pogled na protestantizem v romanu, mora upoštevati vsa tri gledišča.

Shematizirana in s podatki skopa zgodba bogovčevega življenja je kot nalašč primerna za moralistično ponazoritev ideje, da je vsakršno nasprotovanje božji volji in postavam kaznovano s propadom upornika. Avtor, kot je to značilno za ekspresionizem, ne vzpostavlja neposredne povezave med zgodbo in v njej izraženo moralizatorsko idejo, marveč prenese to vlogo na pripovedovalca, ki z zastranitvami vstavlja v pripoved tragične dogodke iz Stare zaveze, poučne zgodbe, s katerimi oblikuje paradigmo človekove nepokorščine Bogu ter smrti kot božje kazni za upor. Zakonitosti, po katerih se zapleta in razpleta zgodba, temeljijo na katoliških moralno-etičnih merilih upovedovanega časa; tem je prilagojen tudi sistem nagrajevanja in kaznovanja književnih oseb. Bogovec in Erazem sta kaznovana s smrtjo, prav tako zapeljana in zaslepljena Agata, v samoti in grehu živeča Juta in njen brat, tudi z grehom dedno obremenjena Gertruda. Nasprotno pa si bogovčev sin tik pred smrtjo s spreobrnitvijo reši dušo in poskuša s poslednjim pismom vplivati še na očeta. Prav tako spreobrnjenemu baronu Nikolaju rodi žena sina itd. Edini, ki se ju prehajanje in omahovanje med obema verskima taboroma ne dotakne in ki od vsega začetka vztrajata v svoji skupini, sta Judita in Mreta. Prva nikoli ni prenehala biti katoličanka, druga, ki prej ni imela vere, se kljub kriznemu času odloči za vero preganjanih in ji ostane zvesta. Obe ostaneta živi. Prav Mretina usoda pa zamaje navidez logično zgradbo protireformacijsko zasnovane zgodbe, čeprav bi se jo dalo razložiti in opravičiti s tem, da Mreta zaradi svojega socialnega položaja in načina življenja, ki ga okolica istoveti z norostjo, ostaja zunaj katoliških moralnih in etičnih norm dobe, kar pa po drugi strani ne velja za božjega otroka Tilna. Enake zakonitosti kot za posameznike veljajo v zgodbi tudi za gibanje kot celoto.

Zanimivo in značilno je, da se z zgodbo izražena parabola popolnoma prekriva s tekstoidnim vzorcem basni; ta se sestoji iz desetih propozicij, ki jih je mogoče razvrstiti v eno hipotezo, eno pozitivno eksemplifikacijo, eno negativno eksemplifikacijo in eno moralo.¹⁰ Zgodbo je moč strniti v dva tekstoidna vzorca.

Prvi vzorec velja za posameznike:

¹⁰ Prim. M. Metzelin, H. Jaksche, Textsemantik, Tübingen 1983, 57.

a. Splošni:

Človek ima na izbiro dva načina ravnanja.

Če ravna na prvi način, bo zanj dobro,

če ravna na drugi način, bo zanj slabo.

b. Posebni:

Situacija: Jernej Knafelj in baron Nikolaj sta odpadla od prave vere.

Akcija: Baron Nikolaj se spreobrne in spokori,

Jernej Knafelj se ne spreobrne in ne spokori.

Reakcija: Zato ostane baron živ in dobi sina,

bogovec pa izgubi vse in umre.

Konsekvenca: Če hoče naslovnik, da mu bo dobro, mora ostati zvest pravi verji ali pa se mora spreobrniti in spokoriti.

Drugi vzorec velja za protestantsko gibanje kot celoto:

a. Splošni:

Ljudje imajo na izbiro dva načina ravnanja.

Če ravna na prvi način, je dobro,

če ravna na drugi način, je slabo.

b. Posebni:

Situacija: Poleg katoliške se je pojavila še druga vera.

Akcija: Nekateri ljudje so ostali zvesti katoliški verji,
drugi so odpadli od nje.

Reakcija: Katoliško gibanje je zmagalo in ostalo,

ostali so tudi tisti, ki so mu bili zvesti ali pa so se pokesali.

Protestantje so poraženi, njihovo gibanje na Slovenskem je izginilo.

Konsekvenca je enaka kot pri prvem vzorcu.

Protestantsko gledališče je v pripoved transformirano kot niz čustvenih bogovčevih razmišljanj, hladno razumskih in večkrat sarkastičnih ugotovitev učitelja Dachsa ter prikritega sporočila Erazmove pesmi:

»Es ist ein Schnee gefallen
und ist es doch nicht Zeit ...«

Značilno je, da pisatelj glavne književne osebe nikoli ne zaplete v polemiko s Trubarjevimi pogledi na vero in z njegovimi izjavami, kar bi glede na površinsko pomensko zgradbo zgodbe pričakovali in kar bi obenem potrdilo domnevo, da je pisatelj v romanu slovenskemu protestantskemu gibanju nenaklonjen in krivičen. Bogovec v svojih razmišljanjih polemizira izključno z Luthrom kot idejnim začetnikom in utemeljiteljem nove vere. Bogovčeva stališča se oblikuje dihotomično, kot vsota in obenem nasprotje dveh gledišč: poklicnega in zasebnega. Prvo je pravzaprav samo ponavljanje stališč uradne protestantske cerkve oz. Luthrovih misli in obvladuje začetek romana. Kmalu pa se zaplete v polemičen dialog – v pripovedi predstavljen s posebno obliko bogovčevega notranjega monologa – z Jernejevim zasebnim glediščem, ki vedno bolj izriva uradno. Tudi to gledišče temelji na protestantskih izhodiščih, vendar v nekaterih bistvenih točkah (povzemanje vernosti, ljubezni) odstopa od Luthrovega nauka, prehaja v kritiko le-tega, primerjanje s katoliškimi stališči in iskanje novih, nadkonfesionalnih rešitev. V nasprotju obeh bogovčevih stališč je pisatelj zarisal neskladje med uradnim protestantskim naukom in krščansko ljudsko vernostjo, bližjo čustvenemu kot razumskemu doživljanju vere, zato polno obredja, pa tudi praznoverja. Jerneja obenem privlači in odbija magična moč krizamnika, s katerim se preprosto ljudstvo na svoj način uravnava mejo med telesnim užitkom in odpovedjo. Čeprav si razumsko dopoveduje, da je krizamnik le »norska vraža starih bab«, je globoko v sebi prepričan, da je do tragedije v njegovem prvem zakonu prišlo prav zato, ker ni spoštoval stare (prazne) vere. Podobno privlačno in odbojno moč ima

za bogovca tudi križ na polju, razpelo otročnic. Bogovčev napad na križ je zato mogoče razložiti tudi kot obupen poskus, da bi vsaj na zunaj, z dejanji, uskladil svoja osebna stališča s stališči uradnega protestantizma. A prav ob tem poskusu se telesno in duševno zlo- mi.

Jernejeva, še bolj pa Dachsova razmišljanja prehajajo ponekod v teološko-sociološko raz- členjevanje vzrokov za krizno stanje protestantizma kot verskega gibanja.

»Močno vino je svečenje. Zato so močni (katoličani, op. H. J. K.), ker ga imajo. Ali je prav storil Martin, da ga je preklel? Ali ni bil celó nič iz žene in matere, iz otrok in igre? Ni prav storil, da je zavrgel, kar je prijetno.«

Čudna sla je obšla bogovca. Vstal bi in šel za plamenicami, za glasom zvona. Vstopil bi v Kranj v mes- to in cerkev. Zakaj Martin ni storil prav. Po nepotrebnem je zavrgel prijetnost. 302*

Tako kaže razložiti tudi učiteljevo priliko o »semenu, ki se je zasejalo v Kranjce«, eno naj- bolj spornih mest v romanu, in pisateljevo izjavo o »katoliško verni duši slovenski«, ki »ne prenese tujega duha«, zapisano v opombah k drugemu zvezku Izbranih spisov. Če ju obravnavamo vpeti v celotni kontekst romana in primerjamo z ugotovitvami sociologa Marka Kerševana,¹¹ dobijo tako učiteljeve besede kot pisateljeva izjava drugačen smisel. Kerševan namreč ugotavlja, da je prav razhajanje med ljudsko religioznostjo, ki je bila na Slovenskem temeljna nosilka krščanske tradicije, in pogledi uradne protestantske cerkve eden bistvenih vzrokov za to, da se protestantizmu ni uspelo bolj razširiti in obdržati med kmečkim prebivalstvom, ki je tvorilo temeljni sloj slovenskega življa. Po Kerševanovih ugotovitvah »protestantizem v spopadu z ljudsko religioznostjo ni uspel« predvsem zato, ker je »najbolj neposredno zadel magične sestavine religioznosti, jih izločil iz krščanske vere in razložil od nje«. Tako je protestantizem »ostal ujet v meščansko-plemiške koor- dinatate«. Tako, ali predvsem tako pa je treba razumeti tudi Dachsove oz. pisateljeve be- sede.

Kljub temu, da se bogovec čustveno in razumsko vedno bolj odmika od uradnega protes- tantskega verskega nauka, pa je ves čas neločljivo povezan s protestantsko srenjo. To, kar ga sili k vztrajanju (tudi potem, ko ga vsi razen Dachsa in Erazma zapustijo), so ljudje, bolj od živih mrtvi, s katerimi ga je povezovalo skupno delo, in katerih boj s katolicizmom sko- raj popolnoma osamljen pripelje do absurdnega konca. Bogovčevo spominjanje tvori v pomenski zgradbi romana plast, ki krizno sedanost povezuje z zmagovito preteklostjo slovenske reformacije. Spomini na dogodke in ljudi, v preteklosti izoblikovana in tudi poz- neje ne spremenjena mnenja o protestantskih somišljenikih prehajajo iz bogovčeve pod- zavesti v sanjsko polzavest kot nepotvorjeno, od zunanjih okoliščin in lastne volje neod- visno pričevanje o njegovem odnosu do protestantizma kot celostnega pojava. Zavestno spominjanje na tasta sodnika Junauerja, graščaka Adama, Gašparja Rakovca, ki je prestal »turn in vozo«, staro Terezo in druge somišljenike dopolnjujejo sanjska spominjanja, v katerih bogovec lastna stališča poistoveti s stališči utemeljiteljev slovenske reformacije:

Iz pričakovanja ga je zbudil nov glas, da je oči odprl in je videl, da je navadna meščanska kemenata s težko mizo, težkimi stoli in težkim, neprozornim steklom v oknih. Krog mize so sedeli resni, trpki, suhi in debeljaki, bradači in golci. Ob vsakem je bila knjiga odprta in ob knjigi križ in vsem so se gibale desnice s pisalom, kakor da režejo v les, in se snažijo s snago Jagnjeta, ki je premagalo zmaja: Primož, Jurij, Adam, Gašpar, Boštjan in Peter.

Trdno je stegnil roko Primož in rekel:

»Papeževi sledniki, novi menihi, seme hudičevo, slovenski pišejo.«

»Dvorezen meč smo nabrusili,« je zapel zateglo Boštjan. Jurij se je živčno vznemoljil:

»Kar je hlapčiču v plenah meč, to je telcu beseda iz duha.«

* Strani so citirane po Ivan Pregelj, Izbrana dela, 3. knj., Celje 1964.

¹¹ Prim. M. Kerševan, Protestantizem in slovenska ljudska religioznost v 16. stoletju. – V: 2000, štev. 27/28, 1984, 66–68. – Isto v: Simpozij Slovenci v evropski reformaciji, Ljubljana 1986, 91–104.

Adam pa je vzdihnil ponižno vdano:

»Iz bukovskega so kroti modri.«

»Eno samo vedo,« je ugovarjal trdo Gašpar, »compelle intrare.«

Peter Kupljenik, sosed Gašparja Rakovca, se je kakor pijani lahkomiselnost zasmejal:

»Z usti in besedo bomo obljubili, pa bo.«

Kakor na nevidno znamenje so se sklonile trudne glave; bilo je, kot da tajijo pridušeno jok.

»Prijatelji, drugovi moji,« je trpel bogovec. »Skupaj ostanimo.«

Kakor onim drugim je tudi njemu klonila glava in kakor oni je govoril z njimi in za njimi:

»Militantes habent ...

... reges et caesareos ...

... titulo ecclesiae incantantes ...«

»Memor esto mulieris ...

... ebriae de sanguine sanctorum ...

... in cujus fronte scriptum: Mysterium.«¹² Strašna tesnost je stisnila bogovcu srce. Ihtel je sam vase. 263-64

Bogovčevo in Dachsovo vztrajanje v protestantizmu vse do zadnjega omogoča kritičen prikaz protestantizma kot verskega gibanja, in sicer s stališča njegovih pripadnikov, ne nasprotnikov. Tudi Dachs, na zunaj preoblečen v meniha, ki baranta z odpustki, ostaja do konca zvest protestantskemu gibanju in bogovcu kot njegovemu zadnjemu predstavniku. Učiteljev prostor prav zaradi preobleke ni tako kot bogovčev omejen med stene grajske sobe in molilnice ter na najbližjo okolico brdskega gradu, zato je tudi njegov pogled na dejanski položaj protestantskega gibanja veliko realnejši in treznejši od bogovčevega. Ko baron naloži bogovcu, naj protestantskim vernikom prepove nadaljnje shajanje v molilnici, izgubi bogovec še zadnji stik z zunanjim svetom, čeprav tudi ta ni bil več pristen, saj je bila grajska molilnica le še nekakšna topla greda zadnjih ostankov legalnega protestantizma. Edini informator, prek katerega zunanja resničnost prodira do Jerneja, ostaja na koncu romana Dachs. Njegova informacija ni prizanesljiva, saj poskuša z njo pripraviti bogovca na neogibno soočenje z resničnostjo.

Bogovec je natočil gostu od svojega vina in rekel:

»Zakaj jih lajaš, da želujó spati? Pred tremi tedni so mi zapeljali to vino v klet. Hudo je nad njimi, ovčarja so jim udarili in ovce so same.« »In se bodo razkropile,« je dodal pikro učitelj. Potem je pripovedoval: »So se že. Za svečenje in zaduštvó nosijo menihom. Prav nič jim ni treba komisarjev in cesarskih. Le poznati jih je treba, mestjane iz Kranja. Lakomija pa oholost od Dola do Špitalskih vrat. Trgovec, ki za blagom grebe, nima duha. Kako bo zvest? A moder je in pretkan, vetrenjak, plašč po sapi obrača.«

Živahno je kretal z roko, suval suhotno predse:

»Prijazen ti hinijo, Jernej. Pa jim ne verjemi. Vina, si rekel, da so ti poslali. Menda ga niso utrpeli prehudó. Vedo, da so ga zadnjikrat. Pa veruj, da niso nalili ne najboljšega ne preveč. Pa še drugače hinijo. Da si mudljiv učenik, so rekli. Radi bi, da bi mislil, kako so goreči, in bi se videlo, kakor da niso oni, kakor da si spadel ti. Pa reci še enkrat, da jih lajam.« »Lajaš jih,« je vzdihnil bogovec. »Resnično je, da sem bil mudljiv.« 248

Enako neprizanesljiva in natančna je tudi učiteljeva ocena bogovčevih kratkotrajnih optimističnih razpoloženj, vere in občutka moči.

Bogovec se je trenutno predramil iz tožbe in tegobe v moč in željo. Verjel je, da hoče biti goreč, neutrudljiv, glasen vabec k božji besedi, učenik po katekizmu v ponedeljek, po Matevžu v sredo, po Janezu v soboto. Še »ure pisma« ni več občutil bridko. Učitelj pa ni bil vesel in je vedel:

»Jernej! Tlapiš se. Iz vina je ta tvoja moč in ne iz Boga. Preden bo ura minila, boš spet v tegobi.« 248-49

Učitelj uporablja starodavno pravico otrok in norcev, da smejo nekaznovani govoriti resnico, pa naj je ta še tako huda, saj ni nevarnosti, da bi okolica njihove izjave vzela zares.

¹² Vojščake imajo ... kralje in cesarje ... z naslovom cerkve opevane ... »Spomni se žene ... pijane krvi svetniške ... ki ji je na čelu zapisano: Skrivnost.«

Na to svojo vlogo Dachs tudi neposredno opozori s parafraziranjem gesla, ki si ga je bogovec kot življenjsko in poklicno vodilo dal vklesati v vratni kamen svoje hiše: »Hie Dachs. Mein Stärk' die Narrenkap'.¹³ 323

Učiteljevo orožje sta ironija in sarkazem. Z njima ne prizanese ne katoliški ne lastni, protestantski strani. Pri tem uporablja slovar, dikcijo in psovke uradne katoliške in protestantske cerkve, izrbljenim besedam pa daje nov, aktualni pomen.

»Sancta, una et militans,«¹⁴ je čustvoval učitelj, »zmaguješ. Z zvonovi, z orglami in s svečenjem. Parva victrix!¹⁵ Z lesenim mečem krotiš bogovce, hlapčiče v plenah, negodne.«

Še trpkeje je občutil o škofu Hrenu in komisarjih:

»Sveti Ljubljanec, počemu s helebardami? Naš bogovec Jernej sam, sem čul, je klonil pred lesenim mečem. Za božič, preden je legel bolan, so ga videli v cerkvi. Pozovi ga predse, kakor si druge. Prišel bo in obljubil zvestobo in rekel: foveo ac fateor.« 323

V odlomkih, kjer učitelj sam zase, v notranjem monologu razčlenjuje vzroke za odmiranje protestantizma na Slovenskem, opušča ironijo, časovno barvani način izražanja zamenja nadčasovna, svetopisemska dikcija, stil evangelijev, predvsem evangeljska primera in prilika.

»Orožnika si se zval, Baertl«, je čustvoval. »Pa ali si bil, ali nisi bil? Ni še orožništvo iz volje. Iz duha je in mesa. Zajec ne bo bodel in jablana ne rodila grozdja. Drenuljo umečim, a kdo jo kdaj umeri? Saj verujem, Baertl, da si videl, kar si bogoval, a ne drugih z videnji, v videnjih si nosil samega sebe iz bridkosti v jezo in iz jeze v bridkost. Trpel si rane. Tudi ščene jih trpi. Pa še ni orožnik.«

Učitelj je videl bridko jasno. Ni ga potrlo. Po materi in očetu je nosil, da je bil bolj veder, kadar je gledal mimo videza bridki resnici do dna.

»Seme se je vsejalo iz Vitemberge v Kranjce,« je umeval. »Štirideset let je vzhajalo in ni vzšlo. Ni vzšlo, ker ni moglo. Vsaki zemlji namreč pristoji svoje seme in o svojem času. Kar smo mi sejali, ni bilo naše seme. Pa prezgodaj smo sejali. Kakor je z zemljo, tako je z bogovci. Katere zemlje seme pa so? Odkod duh v Baertlu? Ali ni sam prejel v delež vraže detet in vero norških papežniških žena? Kaj je šel lomit razpelo otročnic? Saj je vendar ljubil iz matere, ljubil mater in vse njeno. Če je nanjo mislil in njeno, kako bi bil mogel kleti in sovražiti? Mater sovražiti? Ni mogel. Besedo je povzel po Martinu, duha in jezo pa je glumil.« 322

III.

Slovenska literarna zgodovina deli Pregljev književni opus na dva dela: v tako imenovane »večerniške povesti, ki pomenijo slovensko moralistično-vzgojno različico trivialnega pripovedništva« in v »literarno zahtevnejše pripovedi«,¹⁶ z drugimi besedami v povesti za preprosto ljudstvo in v artistično oblikovani, recepcijsko izredno zahtevni ekspresionistični roman. Prav Bogovec Jernej pa nas s svojo pomensko in stilno oblikovanostjo opozarja, da ta – v glavnem sicer veljavni razlikovalni sistem – ni popolnoma zanesljiv. V tem romanu, ki ga literarna zgodovina sicer nedvoumno uvršča v drugo skupino, obstajata oba načina upovedovanja drug ob drugem, natančneje: drugi nadgrajuje prvega. Pisatelj z njima oblikuje dvojni pogled na svet in dvojni sistem vrednotenja: naivnega, črno-belo moralističnega in apriorno sprejemajočega ali odklanjajočega ter kritičnega, razmišljujočega, ki si prizadeva objektivno določiti in oceniti razmerja med ljudmi in stvarmi. Prvi obvladuje vsebino zgodbe, drugi uravnava isto zgodbo v pripoved s popolnoma drugačnim končnim sporočilom. Žal je slovenska kritika opazila predvsem prvine

¹³ Tu Dachs. Moja moč je v norčevstvu.

¹⁴ Sveta, edina in bojovita [Cerkev].

¹⁵ Majhna si v svoji zmagil

¹⁶ Prim. M. Dolgan, Kompozicija Pregljevega pripovedništva, Koper 1983, 22.

prvega načina upovedovanja, ki po njenem mnenju delujejo moteče in zmanjšujejo umetniško vrednost dela. Pripisala jih je Pregljevi katoliški drži, ki pisatelju ne dopušča objektivnega pogleda na kulturno in politično vlogo slovenskega protestantizma. Zato da prihaja v delu do poenostavljanj in enostranskega gledanja ter ocene tega za Slovence izredno pomembnega obdobja. Tako je v večini interpretacij od pisateljevega sporočila ostala samo trivialna zgodba o propadajočem protestantskem duhovniku, ki ga lastna usoda in lastni – po mnenju kritike predvsem erotični – problemi zaposlujejo bolj od usode njegove protestantske srenje, o človeku, ki telesno in duševno propade in umre v »svinjaku«, na ležišču blodne ženske.

Pisatelj v opombah k Izbranim spisom poudarja, da je »z besedo in bogatim časovnim motivstvom skuša(l) ponazoriti v Bogovcu in drugih tisti prečudno zajemljivi čas.« Omenja tudi, da je delo pisal z »veliko študijsko pripravo«, v katero je bilo vključeno tudi preučevanje zgodovinskih virov, česar pa podrobneje ne razloži. Vendar dela nikjer ne imenuje zgodovinski roman. V opombah k drugemu zvezku IS, v katerega je uvrstil Bogovca, že na začetku označi delo kot »roman iz slovenske reformacijske dobe«. Nadalje govori o njem kot o »zgodovinsko-duševni študiji«, pri tretji oznaki, »'protestantski' roman« postavi prvi del poimenovanja med narekovaje. Nobena od treh oznak ne podpira razlage, da je napisal zgodovinski roman, torej roman o slovenski reformaciji. Prej misel, da je uporabljeno zgodovinsko snov, ki jo zgodovinski roman postavlja v središče idejno-tematske zgradbe, preoblikoval v izhodišče pripovedi z drugačnimi pomenskimi in idejnimi razsežnostmi, kot je le zgodovinsko oživljanje in predstavljanje opisovanega obdobja. Res je sicer, da je zgodovinska ravnina v romanu sposobna delovati tudi sama zase, vendar je prav zaradi zoženega, metonimičnega načina upovedovanja zgodovinskih dejstev predvsem opozorilo in izziv zahtevnejšemu naslovniku, naj poskuša prodreti v globlje pomenske plasti sporočila, opazne na višjih ravninah branja, tako na ekspresionistični kot na arhetipski. Protestantska zgodovinska ravnina pripovedi je v tem sklopu le del širših kategorij splošnega in posebnega, ki sta združeni na ekspresionistični ravnini branja, ter skupnega, značilnega, ki ga postavlja v ospredje arhetipska ravnina. Šele v tem širšem kontekstu večpomenskega besedila, ki načenja večne človekove probleme in kolebanja med splošnim in posebnim, med vnaprejšnjo določitvijo usode in človekovo svobodno voljo, med »verovati, da bi razumel« in »razumeti, da bi veroval«, ki so bila obenem tudi ključna vprašanja reformacijskega gibanja, dobivata tako bogovčevo dejanje in nehanje kot tudi Pregljev metonimični oris slovenskega protestantizma svoj pravi pomen in smisel.

IV.

Doslej neomenjena je v tem prikazu ostala zgodovinska stilizacija besedila, ki že sama zase priča o pisateljevem dejanskem odnosu do slovenske reformacije in njene kulturne dediščine. Stilna analiza besedila in primerjava s protestantskimi besedili, predvsem z Dalmatinovo Biblijo, nudita dovolj podatkov za natančen opis zgodovinske stilizacije na vseh ravninah besedilne zgradbe, ne samo na besedni, ki jo je kot edino upoštevala sočasna kritika. Izide je mogoče strniti v spoznanje, da je pisatelj temeljito poznal izvorna protestantska besedila in da je iz njih z velikim spoštovanjem in ljubeznijo rekonstruiral temeljne prvine slovenske protestantske poetike ter jih vključil v poetiko svojega večpomenskega ekspresionističnega besedila.

Jedro zgodovinske stilizacije tvori konstrukcijska stilizacija; zajema tako izrazno kot tudi idejno-tematsko zgradbo pripovedi. Sledimo ji od rabe tridelnega obrazca v povedni in nadpovedni zgradbi besedila, skladijskega, besednega in miselnega figuriranja, do tridelne tematske členitve (parafraza, eksplikacija, alegorija) pripovednih enot in celotne pripovedi. Vse to členjenje besedila pa tako protestantska besedila kot tudi Pregljev ro-

man postavlja v kulturni kontekst predhodnikov (antične grško-rimske kulture, krščanskega izročila stare zaveze, predvsem Knjige psalmov in Pavlovih pisem) in dedičev (baročne in ekspresionistične književne ustvarjalnosti).

Kot poseben signal dobe pa nastopa jezikovna stilizacija v ožjem pomenu, ki jo je sočasna kritika prištelala med moteče prvine Pregljevega romana. Tvorijo jo latinski in nemški citati ter številni arhaizmi, dodatno prevedeni oz. zbrani v opombah in posebnem slovarčku na koncu knjige.

Pomensko težišče latinskih in nemških citatov je v njihovi predstavnosti, manj v sporočanj-ski vlogi. Pisatelj z njimi premišljeno in prepričljivo upodablja politično in kulturno dejanskost na Slovenskem, kot se je po smrti Trubarja in njegovih sodelavcev odražala v položaju vseh treh jezikov, nadaljevala pa v kasnejših stoletjih in le nekoliko spremenjena segla tudi v pisateljev čas in prostor. Protestantizem je v veliki meri odpravil vzroke, ki so slovenščini preprečevali, da bi lahko zamenjala latinščino in nemščino kot nosilki višjih oblik kulturnega in političnega življenja – usposobil jo je za vlogo cerkvenega jezika, kar je obenem pomenilo tudi osnovo in precedens za možnost nastopanja na drugih področjih. Družbeno-politične razmere ob koncu 16. stoletja in pozneje pa so tak razvoj preprečevale in ohranjale prednostni položaj latinščine in nemščine. Citatna raba obeh »kulturnih« jezikov v romanu kaže na njuno prisotnost in ustaljenost v slovenskem zgodovinskem prostoru, obenem pa natančno zarisuje družbeno pogojeni radij njune razširjenosti. Klišeizirani, mestoma kot refren ponavljajoči se citatni vložki v obeh jezikih nasilno prekinjajo sporočilo v temeljnem, slovenskem jeziku. V pripovedovalčevem besedilu jih najdemo razmeroma malo. Tu delujejo predvsem kot stilizacijski vložek in so (kot je bila to navada v protestantizmu) sproti prevedeni, saj sta za naslovnika pomembni tako njihova vsebina kot tudi oblika. Pripovedovalec ustvarja z njimi predstavo o opisovani dobi, njenem načinu mišljenja in izražanja, obenem pa z njimi »barokizira«¹⁷ ekspresionistično besedilo. Bistveno drugačna pa je njihova vloga v dialogu. Tu so znak prehoda iz stiliziranega živega govora v konvencionalni obredni in uradovalni jezik, obenem pa tudi znak za prehod iz splošnega, družbeno na vse strani odprtega in vsem razumljivega koda v zaprti kod skupine ljudi. To vlogo opravlja v romanu predvsem latinščina.

Poleg latinskih in nemških citatov najbolj opazna je zgodovinska stilizacija besedja. Če jo primerjamo s protestantskim književnim kontekstom in današnjim, še vedno ne popoln vedenjem o njem, se postopoma začitujeta njen pomen in smisel. Avtentični besedni arhaizmi (splošni, besedotvorni, pomenski in predmetni) pokrivajo skoraj vsa glavna področja življenja v upovedovanem času. Njihov izbor in ureditev potrjujeta, da je pisatelj opazil tudi nepričakovano bogato sopomensko gradivo protestantskih besedil in ga uporabil za povezavo dveh razvojnih obdobij slovenskega knjižnega jezika. Gre za podoben poskus kontaktne sinonimije v času, kot ga je za jezik v prostoru s svojim Registrom uresničil Dalmatin.¹⁸ Svojo namero je Pregelj izvedel tako s posebnim členjenjem vertikalne zgradbe besedila (menjavanje tudi še danes stilno nezaznamovanih poimenovanj v pripovedovalčevem besedilu z arhaičnimi poimenovanji v besedilu književnih oseb, predvsem bogovca) kot tudi z retoričnim figuriranjem v njegovi linearni zgradbi (sopomenski nizi z učinkom kopičenja oz. stopnjevanja, figura neposredne ponovitve popolnih ali delnih sopomenk, nizi pomenk s skupnim arhesomom itd.). Glede na to je mogoče celotno zgodovinsko jezikovno stilizacijo, vključno z opombami in dodanim slovarčkom, miniaturnim posnetkom Dalmatinovega Registra, razumeti kot pisateljev poskus, da bi rojakom, ki so o protestantizmu sicer veliko razpravljali, se navduševali nad njim ali pa ga odklanjali, pri tem pa so ga zelo slabo (ali sploh ne) poznali iz virov, poleg predstave o

¹⁷ Prim. F. Zdravec, Zgodovina slovenskega slovstva, knj. 7, Ekspresionizem in socialni realizem, 74.

¹⁸ Prim. M. Orožen, Dalmatinov register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika. – Jezik in slovstvo 1983/84, 196–201.

(več)jezikovni dejanskosti dobe posredoval tudi nekaj bogastva začetkov slovenskega knjižnega jezika. Za slavista in germanista Preglja, ki je doktoriral s tezo o jeziku slovenskega baročnega pridigarja, to ni bila samo vabljava naloga, marveč tudi način, kako ekspresionistično ustvarjanje povezati s slovenskim zgodovinskim in knjižnim izročilom, ter možnost, da uskladi svoje teoretične poglede in umetniško prakso.¹⁹

Pomen in smisel umetnostnega besedila sta kategoriji, ki v kritiški obravnavi zahtevata neprestano preverjanje z znotraj- in zunajbesedilnim kontekstom, obenem pa se – to velja predvsem za smisel – izmikata vsakršnemu izkustvenemu preverjanju. Zato tudi ta prikaz ni popoln, dokončen in nespremenljiv. Je samo poskus, da bi se kolikor je mogoče objektivno približala pisateljevemu hotenju in nameri in s tem vsaj delno odstrla njegov dejanski pogled na slovenski protestantizem.

Summary

THE SEMANTICS OF AN ARTISTIC TEXT

The meaning of an artistic text is constructed at two different levels: the meaning level i. e. the paradigmatic link between (equal) parts of the texts and the sense level i. e. the syntagmatic incorporation of several meanings into higher units of the internal and external context. Meaning and sense are mutually closely connected, inter-related and thus inseparable parts of the semantic structure of an artistic text. Apart from the relatively stable internal core meaning, the changeable part of the common meaning structure of the text is formed as a relationship between the text and the parts of the external context (factuality, author, reader, other texts). One can arrive at an incorrect interpretation of the meaning if any of the basic ingredients of meaning is disregarded or even omitted, or if the structure of meaning is examined only on the basis of separate quotations extracted from the inner and outer contexts.

In order to show practically how to establish the meaning structure of an artistic text, I have chosen the novel 'Jernej, the Prophet' by Ivan Pregelj. As regards the examination and understanding of the different meanings, as well as the formation of the common meaning core, I have restricted myself to only one ingredient concerning the idea and theme of the novel: the presentation of Protestantism.

¹⁹ V članku *Misli o slovenskem slovstvu pisatelj ugotavlja*: Postavil bi načelo, da bi *artizem* v Slovincih priznal vsaj *toliko*, ker nam iz njega raste popolnejša *jezikovna oblika*, nikoli pa snovnosti velikega sveta, če ni tudi organski doživljaj slovenskega naroda in mišljenja. – Čas 1919, 222.

DRUŽBENOSTNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA*

Slovenščino kot celoto določajo naslednje družbenopolitične in zemljepisne razmere:

1 Slovenščina je slovanski jezik, vkljinen z vzhoda med germanščino in romanščino ter madžarščino na severovzhodu; le na vzhodu ima slovansko sosedo, hrvaščino.

2 Slovenci (in tudi njihovi predniki) so glede na število šibkejši od vseh svojih sosedov. Zakaj kaj že pomenita niti dva milijona prebivalcev nasproti 15 milijonom, ki vzhodno od nas kot knjižni jezik uporabljajo srbohrvaščino, in nasproti 10 milijonom Madžarov, 80 ali celo več milijonom Nemcev, 50 milijonom Italijanov?! Seveda bi bil položaj za slovenstvo nekoliko ugodnejši, ko bi na vzhodu še naprej obstajala kajkavščina kot knjižni jezik ali bi se bila na zahodu furlanščina razvila v knjižni jezik in bi se bil Furlan dokopal tudi do politične vloge.

3 V takih razmerah slovenščina pravzaprav nikoli – od prvih začetkov naše zgodovine, če izvezamo sedmo, osmo stoletje – ni mogla uspevati v državni tvorbi, ki bi imela središče na slovenskem jezikovnem ozemlju. Vselej je bila del drugih držav ali upravnih področij: prav na začetku smo bili povezani z Avari, pozneje so prišli Bavarci (Tassilo) in potem Franki; in v glavnem smo v okviru nemške državne tvorbe ostali nad tisoč let, le da so bili posamezni deli Slovenije drug za drugim od matice odtrgani; tako je skrajni severovzhod prišel pod Madžarsko, severozahodni del v Beneško republiko. Sčasoma se je to sicer nekoliko spremenilo (po napoleonskih vojnah so se vsi Slovenci znašli v okviru avstro-ogrske monarhije), vendar se je v osnovi v tej točki obravnavana pogojenost našega obstoja ohranila in se zdaj kaže v dejstvu, da morajo živeti Slovenci v štirih različnih državah: v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem, sicer v različnih državnopravnih danostih, toda z že omenjenimi skupnimi značilnostmi: državna središča so seveda zunaj našega jezikovnega ozemlja, in gledano iz teh središč, živimo na skrajnem obrobju, in v tej luči se pač tudi vprašanja te jezikovne in narodne skupine obravnavajo in vrednotijo kot obrobna.

4 Vse to določa tudi naš gospodarski položaj. Nismo kak večji ekonomski potencial, tudi naše zaloge surovin so prej skromne kot srednje velike. Naše največje bogastvo so gozdovi, nekaj rudnikov, lepa, raznolika pokrajina, ki se z ene strani razteza od ravninskega Prekmurja do Sredozemlja, z druge strani pa od Alp na severozahodu sega v Panonsko nižino in Dinarsko gorstvo. To daje, povezano s številnimi zdravilnimi vreli (toplice in slatine), prav dobro podlago za razvoj tujskega turizma.

5 Največja dobrina slovenstva je končno delavni tip človeka, ki se je izoblikoval v teh razmerah. Tu vlada zavest, da si je dobrine, ki določajo naše življenje, mogoče pridobiti le z lastnim delom. »Brez muje se še čevelj ne obuje«, pravi eden naših pregovorov. Temu se pridružuje še želja, da bi sodelovali pri stvareh duše in duha, in to dejavno, ne le pasivno. Priče tega splošnega duhovnega ustroja so na primer neštevilne cerkve, ki – hiperbolično rečeno – krasijo malone vsak naš grič in s tem dajejo naši deželi čisto določen obraz. Vsa ta naša energija se torej ni izpričala v velikopoteznih posameznih tvorbah, marveč v številčni raznolikosti manjših stavb, kakor da bi si bil vsak izmed nas kulturno dobro želel imeti čim bližje, da ima tako rekoč vsak dan kaj od nje. (V nekem smislu je to

* Predavanje junija 1985 na univerzi v Tübingenu; v slovenščino prevedla Vida Bano iz *Linguistica* XXV (1985), str. 133–156.

nekakšno samoupravljanje, ki ga je veliko pozneje E. Kardelj postavil za poglavitno politično načelo v Jugoslaviji.) Ta odločitev za kulturno načelo se kaže tudi vlični snažnosti naših starih kmečkih hiš; z njihovih (nekdaj) majhnih oken so kipele rože v svetlobo narave. Sem šteje tudi predanost načelu ohranjanja vsega, kar je ustvaril ljubi bog in njegovi slovenski verniki in kar zdaj lepo obstaja in kar lahko uživamo. V mislih imam neuničevalnost našega bistva, neobstajanje vsakršne napadalnosti nasproti naravi in sosednjim narodom. Tu se hkrati že razodeva plahost narave našega ljudstva, ki jo je mogoče zlorabiti in jo mnogi tudi res zlorabljajo in so jo zlorabili.

6 Na koncu tega uvoda bi rad poudaril še eno splošno značilnost te jezikovne skupnosti, ki se mi zdi tudi zelo pomembna. To je smisel za red na najrazličnejših področjih: red v duhovnem in nrvnem pogledu, v družinskem življenju in v skupnosti, na področju higijene in javnega prometa, pa naj bo na kmečkem dvorišču, v vasi ali po mestnih ulicah in seveda tudi v cestnem in železniškem prometu. Nespoštovanje, kršitev teh načel reda dela Slovenca nesrečnega, rani njegov globoko usidrani občutek, ki pravi, da ima človek pravico, da v tem pogledu živi na najvišji možni ravni, da si ne sme dati nič od tega kratiti brez res nujne potrebe. Tudi ne s strani priseljencev iz sveta z drugo, bolj vzhodnjaško lestvico vrednot (na primer načelo »Snadi se«).

7 Mi Slovenci smo v bistvu samo mejni narod, tako imenovane notranjosti dežele pri nas skoraj ni, razen če bi tako pojmovali nekdanjo Vojvodino Kranjsko. To le-na-meji-biti se zgodovinsko kaže na primer v tem, da so imele tudi naše male upravne enote, tako imenovane dežele, upravne sedeže (z izjemo ravno Kranjske) na meji jezikovnega območja ali na že razslovenjenih področjih, na primer v Celovcu, Gradcu itd. Največji del Slovencev je torej živel v deželah z mešanim prebivalstvom: slovensko-madžarskim, slovensko-nemškim, slovensko-italijanskim/furlanskim, delno slovensko-hrvaškim (v Istri, okrog Delnic v Gorskem kotarju in v Beli krajini). Tudi cerkvena središča so bila zunaj jezikovne Slovenije: na Madžarskem, v nemško govorečem delu Štajerske in Koroške, v italijansko govorečih delih na zahodu, prav tako v srednjem veku (Oglej in Salzburg). Šele od konca 15. stoletja smo imeli škofijo (v Ljubljani) na našem narodnem in jezikovnem ozemlju, in bila je zasluga A. M. Slomška, da je prenesel sedež lavantinske škofije iz nemško govorečega Laboda na Koroškem v Maribor na Štajerskem (sredi 19. stoletja), tako sta si zdaj na Štajerskem stala nasproti Gradec in Maribor. Ta značilnost obmejnosti in neorednosti Slovencev je izražena v anekdoti, ki jo je zapisal F. S. Finžgar, iz časa ob razpadu avstro-ogrske monarhije ob koncu prve svetovne vojne. Ta dogodek se namreč v kmečkih glavah kaže samo splošno v obliki vprašanja: »Pod koga bomo pa zdaj prišli?«; le neki kmet trdo udari s pestjo po mizi in reče: »Pod nikogar, sami svoj gospod hočemo biti, nikomur služabnik.« In tudi pri Ivanu Cankarju, našem največjem pisatelju moderne, najdemo tako značilno mesto. Ko ob pregledu vojske ob navzočnosti najvišje gosposke v milostni dobroželjnosti vojake vprašujejo po njihovi narodni pripadnosti in se drugi strumno kažejo kot Madžari, Poljaki, Čehi . . ., se slovenskemu vojaku zdi primerno pred svojo narodnostno izjavo postaviti stilističnega predjedzeca, tako da se njegova najvdanostnejša izjava glasi: »Oprostite, mene bi lahko imeli za Slovenca.«

8 S tem smo že tudi pri glavni temi našega sestavka.

8.1 Prva dilema se glasi: Ali naj slovenski (knjižni) jezik sploh še obstaja (prej: se do konca razvije), ali pa naj se nasloni na ustrezni glavni državni jezik, v njem tako rekoč potone (mileje rečeno: se v njem razpusti). Ta dilema ne velja le za knjižni jezik, ampak tudi za ljudski jezik sploh. To (in pa razdelitev Slovencev na štiri različne državne tvorbe) imenuje Josip Vidmar, če ga prav razumem, tragični položaj slovenstva. V 19. stoletju je bilo odločeno, da se slovenski knjižni jezik kot najpomembnejši izraz politično razvijajoče se ljudske skupnosti izoblikuje v vsej funkcijski razsežnosti; in pri tem je bil uspeh zares velik.

Funkcijska zasičenost je seveda vendarle omejena v širini in obsegu na primer strokovnih besedil, čeprav je tu takoj treba povedati, da je le malo narodov, ki jim lahko povsem zadostijo besedila v njihovem maternem jeziku (na primer narodi z angleščino, ruščino, španščino, francoščino kot maternim jezikom). Treba se je naučiti še drugih jezikov, da bi prišli do bogatejših virov obveščanja, ki odločajo o našem bitju in žitju. (Tudi srbohrvaščina v tem pogledu ni zadostna, čeprav ne v tolikšni meri kot slovenščina.)

8.2 Nekaj posebnega je v tem oziru dejstvo, da za zadovoljitev svojih obvestilnostnih potreb razpolagamo z veliko premalo denarja, tako da, zlasti v zadnjem času, po eni strani pada število pri nas izdanih naslovov knjig, hkrati pa rastejo stroški izdanih enot tako, da zaradi tega obvestila ne pridejo do povprečnega bralca, ker je knjiga zanj preprosto predraga (ali se zdi, da je tako). Res se dobijo tudi cenejše knjige, vendar so to knjige posebne vrste (ideološke, dnevnopolitične, spominske literature). V tem pomanjkanju sredstev za posebno izvirna slovenska besedila vidim največjo nevarnost za naš nadaljnji obstoj kot samostojna kulturna in narodna enota. Zato je še bolj paradokсно, da smo najbolj razvita republika v Jugoslaviji, toda zaradi prevelikega odtujevanja finančnih sredstev (obveznosti do zveze in manj razvitih ljudskih republik in pokrajine: Bosne in Hercegovine, Črne gore, Makedonije, Kosova) postavljeni v položaj, da smo kulturno v zadevah naravnih funkcijskih področij in funkcijskega obsega celo v Jugoslaviji ne privilegirani, ampak podprivilegirani in manj razviti. Zdi se, da v tem pogledu naše bratske republike ne kažejo razumevanja za naše težave, pa tudi niso (ali ne morejo biti) pripravljeni na to, da bi vsaj v prihodnosti bilo drugače.

8.2.1 Kako je kaj takega mogoče?

8.2.1.1 Že Prešeren je pel o poti v deželo, kjer bi si lahko sami izbirali vero in postave: »Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave« – torej proč od Nemcev in k slovanskemu svetu. Po Cankarjevi misli si južnoslovanski narodi prihajajo naproti zato, da bi v lastni politični tvorbi lahko neovirano razvijali svoje jezikovne in kulturne vrednote, kajti za čisto politične in tudi kulturne (ter sploh civilizacijske) razmere so bile vendar drugje boljše razmere kot na slovanskem jugovzhodu. Razlog za nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – ustanoviteljskih narodov Jugoslavije – je torej edino in samo v tem, da bi postala Jugoslavija trden jez proti drugim državam s tega področja, znotraj teh meja pa da bi vladale čim boljše razmere, ki bi pospeševale samobitnost ustanoviteljskih narodov, da bi se tako razvijala in utrjevala zdrava in trdna interesna skupnost, ki bi lahko kljubovala vsem viharjem časa.

8.2.1.2 Kakor dobro vemo, vse to v stari (prvi) Jugoslaviji ni bilo povsem uresničeno, samostojnost Makedoncev se sploh ni mogla uveljaviti (prekvalificirali so jih za Starosrbe), zelo dolgo je v mladi državi ostalo nerešeno tudi hrvaško vprašanje – da navedemo le najvažnejše; rešeno tudi ni bilo vprašanje Bosencev in morda tudi Črnogorcev, da nekaterih posebnih jezikovnih skupin (albanske, vlaške, deloma tudi nemške in madžarske) sploh ne omenjamo. Vse to je pripomoglo k temu, da je bilo staro Jugoslavijo tudi politično, ne le kot državo v ožjem smislu, v drugi svetovni vojni tako lahko razbiti in da je potem prišlo tudi do krvave bratomorne vojne, v kateri sta srbsko in hrvaško – in v tem okviru bosensko-hercegovsko – prebivalstvo morali veliko pretrpeti.

8.3 Eno izmed gesel borcev v jugoslovanski narodnoosvobodilni vojni v zadnji svetovni vojni je bilo bratstvo in enotnost: to je veljalo predvsem za Srbe in Hrvate, ki so bili med seboj zelo hudo sprti (Slovenecem so bila taka nasprotja prihranjena); enotnost (najprej nasproti zasedbenim silam: Nemcem, Italijanom, Madžarom, Bolgarom) je postala parola tudi po vojni pri obnovi porušene države Jugoslavije. »Bratstvo« ni potrebovalo posebnega pomenkega določanja ali razlaganja, enotnost pa je vendarle treba ponovno določiti. Nasproti komu pa naj bi se enotnost kazala? Najprej so bili to ostanki starega družbenega reda ali celo privrženci državnih tvorb iz časa vojne v Hrvaški in Srbiji, itd.; zatem je bila

enotnost znova poudarjena zato, ker nam je lahko pomagala v boju za samostojno pot v socializem, še pozneje je prav prišla za podporo neblokovski politiki; in ne nazadnje enotnost pri podpori »upravičenim osvobodilnim vojnām« (Grčija, Alžirija, Vietnam, Palestina, Nikaragva).

8.4 V določenem trenutku so se vse te kategorije strnile v poimenovanje pridobitve socialistične graditve in NOB in so bile razglašene za nosilni steber naše politike: socializem + samouprava + neblokavska politika; temu se pridružijo še solidarnostna podpora upravičenim osvobodilnim vojnām v svetu sploh, krepitev jugoslovanske armade in teritorialnih vojaških enot, solidarnost z (že naštetimi) manj razvitimi področji v Jugoslaviji – kar vse za razvite pomeni veliko odvajanje sredstev, skupaj s starim geslom bratstvo in enotnost, ki naj bi vsa ta načela cementiralo.

8.5 To enotnost vseskozi nekoliko kalijo jezikovne in s tem tudi narodne skupnosti, ki niso srbohrvatske. Kajti v nekem smislu so v največji globini le prizadevanja, da bi te razlike zatrli (Rankovičev primer pred dvema desetletjema), ali pa jim pustili, da bi se izživele in tako rešile. Danes spet oživlja smer absolutne enotnosti, kar pa za manjše narode in jezikovne skupnosti ne pomeni nič dobrega. Poskuša se oblikovati nekakšna nadnarodnost, jugoslovanskost, ki naj bi obstajala predvsem v poudarjanju razrednega značaja jugoslovanskega pripadnika narodov (ali državljana), ki ne pozna jezikovnih in narodnih razlik, ker da je primarni interes tega državljana le ohranitev zgoraj omenjenih revolucionarnih in socialističnih pridobitev, ne glede na to, ali je to tudi zares mogoče uresničiti (prim. naša mednarodna zadolženost). Glede jezikov ti »Jugoslovani« zastopajo stališče, da se na tem področju stori najboljše, če se ne stori nič, če torej pustimo, da se stvari razvijajo, kakor se pač razvijajo na podlagi številčne asimetrije srbohrvaščine nasproti drugim jezikom.

8.6 In kako se te razmere razvijajo?

8.6.1 Srbohrvaščina absolutno prevladuje, je skoraj izključno v rabi v zveznih ustanovah v Beogradu (vključno s skupščino); je praktično edini uporabljeni jezik v vojski in v diplomatskem občevarjanju; je lingva franca v celotni državi za vse prireditve (npr. kongresi, politične prireditve in zborovanja, gospodarska srečanja idr.); srbohrvaščina se po vsej državi poučuje in uči v šoli, po drugi strani pa srbohrvaško govorečih ne učijo drugih jezikov, razen na področjih z jezikovno mešanim prebivalstvom, npr. v Vojvodini. (Več o tem v mojem članku Enakopravnost jezikov v Jugoslaviji kot teorija in praksa.)

8.6.2 Očitno je zadovoljstvo s to diglosijo, ki srbohrvaškemu jeziku daje vedno bolj veljavo tujega jezika, prinaša pa tudi prijetno izkušnjo, da se – ker srbohrvaščino vendar vsi poznajo in znajo – ni treba mučiti z učenjem drugih jezikov in se torej taki naporu lahko usmerjajo drugam (če jih sploh imamo). Pritisk diglosije občutijo nesrbohrvaško govoreči tudi v distribuciji filmov, na televiziji in pri nižji zabavni literaturi, da ne govorimo o strokovnih besedilih.

8.6.3 Diglosija se krepi tudi z nenehnim poudarjanjem gesla enotnosti naših narodov in narodnosti. V takih razmerah sam od sebe nastane občutek, da se s samostojnostjo v jeziku in kulturi, morda tudi v religiji in sploh v svetovnem nazoru, ta enotnost ne pospešuje, ampak prej slabi. To daje celo diglosistu občutek krivde. Tako se postane brez krivde kriv, kot je to nekdo dobro povedal. Seveda je še slabše, če se proti tej samorazvijajoči se diglosiji kaj stori. Kaj kmalu si razglašen za šovinista (ali vsaj nacionalista), če ne že kar sovražnika politične enotnosti, ki je nosilni steber naših pridobitev revolucije in tega, kar ji je sledilo. Na nesrečo smo obdarovani še z albanskim sindromom, ki si prizadeva za spremembo državnopravnega statusa avtonomne pokrajine Kosova v republiko.

8.7 To je približno družbeni in duševnostni okvir, v katerem se razvijajo naša sedanja prizadevanja za učinkovito enakopravnost slovenskega jezika, v glavnem s srbohrvaščino, in za kultiviranje slovenščine.

8.7.1 Najlepše bi si to lahko ogledali ob primeru tako imenovanega Jezikovnega razsodišča. To je organ sveta za slovenščino v javni rabi pri SZDL. Jezikovno razsodišče se v glavnem ukvarja z vprašanji slovenske jezikovne kulture v naših javnih občilih, obravnava pa tudi duševnostno- in družbenostnejazikovna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, kolikor se rojevajo v javnih besedilih. Ko je to razsodišče pred približno tremi leti objavilo obsežen sestavek o položaju srbohrvaščine v SR Sloveniji, je to sprožilo silovit val protestov, in sicer je prišel iz dela naše družbe, ki ji je posebno pri srcu, kar je srbsko. To bojevito skupino je vodil znani črnogorski pisatelj Miodrag Bulatović, ki je tedaj celo živel v Sloveniji, poročen s Slovenko. Na javno tribuno Jezikovnega razsodišča v Ljubljani v Kulturnem domu Ivana Cankarja je prispela iz Beograda srbska televizija, da bi posnela zelo izzivalne izjave M. Bulatovića (češ da so člani Jezikovnega razsodišča arijska zalega, ki bi se je morali Slovenci sramovati, ipd.), ki so seveda morale izzvati ogorčene odzive slovenskega občinstva in so jih tudi res izzvale (posebno s strani Ivana Mraka, znanega slovenskega dramatika). Vse to je beograjska televizija posnela in potem, ustrezno predelano, posredovala jugoslovanski javnosti, najprej razširila v srbskem časopisu, pozneje pa še v bosenskih in hrvatskih časnikih in revijah. In vse to samo zato, ker je Jezikovno razsodišče javno izrazilo mnenje, da je slovenski jezik v skrajno nepozitivnem, celo nevarnem položaju, kar zadeva njegovo samobitnost. Čeprav so to prvo načelno izjavo Jezikovnega razsodišča politični krogi v Sloveniji odobrili, pa so člane Jezikovnega razsodišča ob izbruhu razdora sprva prav politični krogi pustili v ofsajdu: obrambo objavljenih načel jezikovne politike, ki jih je razglasilo Jezikovno razsodišče, je ta razkol napravil skorajda neučinkovito in spor je bil poravnan z izjavami, ki so okrivile vse udeležence.

Vse to dogajanje je bilo v določenem smislu sinhronizirano z nekaj dni starejšim javnim nastopom proti »grehom« jezikoslovnoteoretičnega vodje Jezikovnega razsodišča. Na predsodkih nasproti vsemu novemu temelječo kritiko je M. Bulatović že navajal kot argument proti Jezikovnemu razsodišču, tako da se je moral prizadeti slovenist hkrati bojevati na dveh bojiščih. – Sociolingvistično je pravkar opisano dogajanje zelo poučno. Vsak notranji razdor Slovencev v stvareh njihovega jezika se takoj izkoristi za etiketiranje, obkladanje z očitkom nacionalizma ali po možnosti šovinizma nasproti vsem, ki jim je nepreklicna samostojnost slovenskega resna zadeva.

8.7.2 Delo Jezikovnega razsodišča je bilo po vsem tem seveda s precej odmerjenimi dejanji, ki so pri razsodnikih morala izzvati določeno reakcijo, za nekaj mesecev ohromljeno, potem pa spet vzpostavljeno pod novim vodstvom in bistveno zamenjano zasedbo, je spet lahko nadaljevalo delo, seveda ne nevpilvano z izkušnjami iz prvega obdobja delovanja.

Tudi nadalje se je pokazalo, da se je na odločitve Jezikovnega razsodišča odzivalo preveč občutljivo, kakor hitro so zadevale vprašanja resnične enakopravnosti slovenščine s srbohrvaščino, na primer uporabo slovenščine v zveznih zadevah, tudi če so bile prireditve v Sloveniji, uporabo jezika v televizijskih oddajah za šole in vrte (te so pretežno, če ne kar v celoti, srbohrvaške) in sploh povsod, kjer si je srbohrvaščina nasproti slovenščini na funkcijskih področjih že pridobila pravice.

8.8 Slovensko jezikovno politiko so začrtavali in razvijali v glavnem naši pisatelji in humanistični (slovenistični) znanstveniki, potem pa so jo izvajali slovenščini predani praktiki, tudi politiki. Od 19. stoletja dalje so bili med strategij najprej npr. J. Kopitar, F. Prešeren, v nekem smislu tudi J. Bleiweis, pozneje pa L. Svetec, F. Levstik, F. Miklošič, S.

Škrabec (iz druge polovice prejšnjega stoletja), in potem v 20. stoletju I. Cankar, A. Brez-
nik, J. Vidmar, v širšem smislu seveda tudi I. Prijatelj, F. Ramovš, bolj ob strani še J. Šolar.
Politiki v ožjem smislu niso kaj prida sodelovali, če sploh.

8.9 Vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika so postala državna zadeva v 20. stoletju šele
v 30. letih, v času diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića. To epi-
zodo – lahko bi jo imenovali epizoda »ene-države-ene-naroda-ene-jezika« – sem
podrobneje obdelal ob neki drugi priložnosti. Pozneje, v zadnjih 30 letih so bila ta vpra-
šanja jezika prepuščena tistim, ki se z njimi že po naravi stvari same ukvarjajo najbolj na-
ravno, tj. pisateljem in jezikoslovcem.

8.10 Politično vprašanje prvega reda je postal slovenski jezik v drugi svetovni vojni, ko
so Jugoslavijo zasedle že navedene tri zasedbene sile. Na nemškem zasedbenem ozemlju
je bila slovenščina dobesedno prepovedana (geslo: »Štajerci, Korošci, Gorenjci govorijo
nemško«). Pod Madžari je bila slovenščina spet potisnjena v podrejen položaj nasproti
madžarščini, pod Italijani je imela slovenščina v mejah novozasedenega ozemlja sicer so-
razmerno široke pravice, le da je začela veljati italijanščina za državni jezik, medtem ko
je bila slovenščina v starozasedenih predelih (Trst, Kras, Gorica, Notranjska, Soška do-
lina, Brda) tako rekoč brez pravic. Prav tako – ali pa še huje – je bilo na ozemlju, ki se je
ob koncu 60. let v 19. stoletju ob plebiscitu odločilo za mlado italijansko državo (Rezijanci,
Beneški Slovenci). V teh okoliščinah je postalo slovenstvo in še bolj slovenski jezik naj-
višja vrednota, za katero so se bili ljudje pripravljene bojevati in umirati. Slovenski jezik
(kot slovenstvo nasploh) je postal zbirališče vseh Slovencev, ne glede na versko in stran-
karsko pripadnost (bolje: svetovni nazor), pri čemer so bili takrat skoraj vsi Slovenci kr-
ščanske vere. Tako nas je družilo slovenstvo. Prešernova želja – »Slovenšč'na cela« se
je tako uresničila, in takrat je po Osvobodilni fronti slovenskega naroda – sicer v posebnih
okoliščinah, v ilegali – postal stvarno dejstvo tudi stari iz revolucije 1848 podedovani pro-
gram Zedinjene Slovenije, nekoč samo želja.

Ta podtalna uresničitev Zedinjene Slovenije seveda ni mogla vzdržati v realnih političnih
razmerah povojnega časa, ni se mogla uveljaviti na celotnem slovenskem narodnostnem
ozemlju. Osvobodjena Slovenija se je zatem v glavnem skrčila na tisto, kar je že prej bilo
del Jugoslavije, le da je bila matični deželi vrnjena /glavnina/ ozemlja, ki si jih je Italija
pridobila po prvi svetovni vojni: Notranjska, Kras in Soška dolina.

8.11 Slovenska matica je s temi vojnimi dejanji postala del socialistično zasnovane Ju-
goslavije, katere komunistična partija (sprva v enopartijski državi) igra vodilno vlogo.
Slovenija (prejšnja Dravska banovina) je postala socialistična republika, država v fede-
raciji, in novo vodstvo je jezikovne zadeve zaenkrat prepustilo jezikoslovnim znanstve-
nikom in praktikom. Tako je lahko izšla nova slovnica slovenskega jezika (Slovenska
slovnica, 1947, 1956), prvo pravorečje v knjižni obliki (Slovensko pravorečje, 1946), raz-
širjena izdaja slovenskega pravopisa (Slovenski pravopis, 1950).

Že proti koncu 50. let je bilo samostojnosti slovenskega jezikoslovja nekako konec. Ofi-
cialno je vladala skeptičnost do priročnikov slovenskega knjižnega jezika, ko pa so jih
zasnovali ljudje, od katerih nobeden ni pripadal vodilnemu sloju (F. Ramovš, A. Bajec, R.
Kolarič, M. Rupel, J. Šolar, F. Tomšič, J. Moder, L. Legiša, A. Sovre, ... pravzaprav tudi
O. Župančič ne, ki je med tem že umrl).

Do preobrata v tem prikritem boju med svetovnonazorsko in jezikovnopolično tradicio-
nalnim ter med politično novovrstnim je prišlo leta 1963. Tedaj je po odločitvi predsed-
nika SAZU padel ugled celotne stare garde, ki je bila skoraj 30 let varuh jezika, to pa s
tem, da je bila zavrnjena novouvedena pravopisna pisava *bravec*, *bravka*, *bravstvo*, *bravski*
namesto *bralec* itd. Predsedstvu SAZU se je takoj zatem pridružilo še ministrstvo za šol-
stvo (za izdaje SAZU in za šolsko rabo). S tem je – kakor se je izrazil eden prizadetih, A.

Bajec – slovenski jezikoslovec (ki je tu res po nepotrebnem s knjižnim jezikom eksperimentalno) izgubil ugled v široki javnosti, medtem ko se je hkrati pri ljudeh z vodilno vlogo (ali tudi samo in spet vodilnih) utrdila misel, da bi zlahka zapovedovali tudi v jezikoslovju (in bi pravzaprav celo tudi morali). (Na željo uredništva nadaljevanje izpuščeno.)

Tako politiziranje stvari slovenskega knjižnega jezika škoduje slovenskemu jeziku, ne nazadnje s tem, da zagovornike njegove samostojnosti in tudi (njegove) modernizacije zmeraj znova prikazuje kot dvomljive osebnosti, ki da jim ni mogoče zaupati in ki da slovenski jezik vodijo v pogubo. Pri tem je izredno zanimivo opazovati, kako se tu pa tam interesi teh usmerjevalcev jezikoslovja prekrivajo z interesi onih, ki so bili 1963 njihove žrtve, kako se obe skupini družita v res enotno fronto proti sodobnemu v slovenskem jezikoslovju.

Kako naj to razumemo?

Stvar je čisto preprosta. Nosilci vodilne vloge niso nič kaj posebno voljni opravljati težka dela (to ne velja za literarno zgodovino), zato si morajo med svojimi žrtvami poiskati pomagače. Ti pa so pripravljene sodelovati pod (seveda ne javno izraženim) pogojem, da spet lahko soodločajo o vprašanih, zavoljo katerih so bili 1963 deležni ostre kritike. Zato smejo biti oziroma ostati pri tem tudi mirno skrajno konservativni v smislu tradicionalne norme knjižnega jezika. In dalje sledi: kar tisti, ki mu je delo naloženo, daje, potem naročnik hvali /tako na primer tudi Pravopis 1962/ kot vrhunski dosežek ali vsaj kot nekaj, ob kar se ne gre spotikati. (Po zgledu, da svojega otroka po potrebi sicer kaznuješ, kot svojega pa vendar ljubiš in ščitiš.)

8.12 V tej zvezi bi sploh rad opozoril na varuštvo nejezikoslovcev nad jezikoslovci. To se kaže na primer v dejstvu, da se je vodstvo komisije, ki naj bi ocenila kritične odzive na Načrt pravil za novi slovenski pravopis, zaupalo jezikoslovnemu laiku, medtem ko smejo njegovi avtorji biti samo člani te komisije. V takih okoliščinah je seveda zelo težko ohraniti jezikoslovno razumnost pri reševanju spornih vprašanj. Kolikor so to sploh pripravljene upoštevati, jo podrejuje populistični zahtevi po razumljivosti tudi za po izobrazbi najmanjšega človeka, med drugim tako rekoč tudi za učenca osnovne šole, čeprav za šolo že dolgo izhajajo skrajšane izdaje pravopisa (tako izdajo smo imeli že v 30. letih pa tudi po vojni). Zahteva po splošni razumljivosti se nadalje utemeljuje z izobrazbenimi sloji, ki so bili deležni le tradicionalne jezikoslovne izobrazbe in se niso pripravljene naučiti ničesar novega. Seveda tiči za to zahtevo večkrat tudi skoraj reakcionaren tradicionalizem, ki bi rad zaustavil razvoj vseh družbenih struktur, v zavoženem prepričanju, da ne moreš doseči ničesar boljšega, če že imaš najboljše: da torej vsaka sprememba že pomeni korak bliže propadu, moderni dekadenci. V tem pogledu postanejo vsi konservativci, naj bodo te ali one ideološke barve, naravni sobojniki v boju zoper novo, moderno, strukturalistično, in hkrati za ohranitev starih vrednot, ki pa jih je treba samo postavljati, ne pa tudi določiti.

8.13 Ideološka pogojenost se tu pa tam močno kaže tudi v personalni politiki na univerzi po smrti F. Ramovša in po upokojitvi R. Nahtigala, torej v drugi polovici 50. let. Pendant znani aferi s prof. A. Slodnjakom je neimenovanje A. Bajca za rednega profesorja, ali odhod R. Kolariča iz Ljubljane na univerzo v Novi Sad, ali N. Preobraženskega na novo univerzo v Zadar. (Tu je na željo uredništva izpuščen del besedila.) Ta ideološko ostra linija na univerzi se je obdržala do srede 60. let in jo pripeljala v krizo (tako tudi pri Slavistični reviji, ki jo je vodil A. Ocvirk), ki se je razrešila z liberalizmom sredi 60. let. (Slavistično revijo je rešilo prizadevanje mlajše generacije literarnih zgodovinarjev in nekaterih starih slavistov, npr. M. Boršnik, T. Logar in po letu 1967 spet izhaja redno.)

8.14 Skozi tako težavne razmere si je moralo utirati pot moderno jezikoslovje, nakar je nekaj časa neovirano uspevalo in tudi imelo znaten vpliv na jezikovno rabo, ne nazadnje

z deli, ki so se odrazila v novi slovenski slovnici, slovarju in Načrtu pravil za novi slovenski pravopis. Z novo izdajo slovenskega pravopisa naj bi namreč vsa prenova norme našega knjižnega jezika dobila zakonsko veljavo ali pristojnost in potem naj bi vse to v različnih jezikovnih preskusih uspevalo in se uveljavilo. Slednje se skuša – kot smo že pokazali – odmakniti v čim daljnjšo prihodnost, saj tega vendar spet niso realizirali predvsem ljudje, ki jim v vsakem oziru pripada vodilna vloga, da, katerim je celo vnaprej pripisana ali zaupana.

8.15 Tu bi rad poudaril še eno stvar. To je organiziranje obrambe m-jezikov pred v-jeziki (**m** je majhen, manjši, manj, **v** je velik, večji, več, bolj). Braniti se mora slovenščina kot m-jezik pred neupravičeno diglosijo s strani osrednjega državnega jezika, na drugi strani pa pred škodljivim vdorom prvih stičnih jezikov v njegovo strukturo (tudi v strukturne množice). Ne tega ne onega ni mogoče prepustiti samemu sebi. Zavedno je treba ukrepati proti izrinjanju m-jezikov z najrazličnejših funkcijskih področij in se bojevati za to, da m-jezik obvlada tudi tista funkcijska področja, v katerih se doslej ni mogel uveljaviti. Ni dovolj, da se ti problemi obravnavajo v krogih strokovnjakov, ampak jih je treba vedno znova dajati videti tudi najpreprostejšemu človeku, da mu pridejo v zavest in da se v konkretnih jezikovnih položajih ravna po svojem spoznanju: in sicer ne kot zasebnik, ampak tudi kot delegat baze družbene skupnosti, ki je jezikovno povsem določena, namreč slovenska.

Iz dela Jezikovnega razsodišča poznamo primere, ko so Slovenci sami zagovarjali skromnostno tezo, češ naj bi vendar bilo veliko pomembnejše uspeli s posegi v procesu odločanja, kot pa da bi tudi v takih primerih hoteli dokazovati upravičenost jezikovne enakopravnosti slovenščine. Smo torej še zelo daleč od uresničitve v ustavi določene enakopravnosti jezikov v Jugoslaviji.

Vprašanje enakopravnosti vseh jezikov v Jugoslaviji bi utegnilo imeti tudi negativne posledice za m-jezik, če bi poskušali (v Sloveniji so taki poskusi bili) tudi kak neslovenski jezik uveljaviti na funkcijskih področjih slovenščine. Tako bi lahko na primer poskušali kot zaposleni v slovenskem podjetju (ali ustanovi) pisno (in drugače) poslovati v srbohrvaščini ipd. So tudi poskusi, da bi pravice jezika srbohrvaško govorečih priseljencev dvignili na stopnjo, ki jo imajo jeziki tako imenovanih narodnosti. (V Sloveniji italijanščine v Primorju, madžarščine na lendavskem in /deloma/ murskosoboškem območju.) Teh vprašanj se tu ne bomo dotikali. To velja tudi za vprašanje dvojezičnosti na štirih državnih ozemljih, na katerih morajo živeti Slovenci, in ki na nejugoslovanskem ozemlju, zlasti morda v Avstriji, vodijo k opustitvi slovenščine.

8.16 In zdaj še o vprašanju organizirane obrambe nasproti tujim prvinam na posameznih strukturnih ravneh knjižnega jezika. Pregled nad obsegom in značilnostmi teh ogroževalcev sem objavil v posebnem članku. Problem se zastavlja najprej kot vprašanje, ali je takšna obramba sploh potrebna, ali ne bi raje pustili stvari take, kot pač so, in bi ukrepali le proti nepotrebnemu, motečemu, kar se šele spočenja. Z že ustaljenim (kaj naj to bo, se ne pove, samo za tako se proglašajo) naj bi mirno živeli naprej, čeprav s tem v širšem okviru, na primer v besedni družini, nastajajo težave. Ljudi, jezikoslovce, ki branijo naravno pogojene značilnosti slovenščine (npr. pravica, da ima lastno prednost pred prevzetim – kakor sta že predlagala Kopitar in Breznik), ožigosajo kot reakcionarne puriste, da so oškodovali izrazno sposobnost slovenskega jezika, ne pa ji pomagali pri tem, da je spet postala poslušno orodje, s katerim se dajo pisno izraziti najtanjši vzgibi pesniške duše in znanstvene misli. Upor proti po nepotrebnem prevzetemu v knjižni jezik ne sovпада po naključju z razcvetom slovenskega slovstva v času moderne (Cankar, Murn, Župančič). Puristične težnje se neposredno povezujejo z reakcionarnim Metternichovim početjem (izpuščen nosilec teh idej), čeprav sta Kopitar sam, zlasti pa v tem pogledu njegov predhodnik O. Gutsman, že v času pred Metternichom zastopala taka jezikovno-politična poj-

movanja. Verjetno tudi z Breznikom povezujejo reakcionarno družbeno ideologijo, namreč ideologijo katoliške stranke v prvem desetletju tega stoletja. V tem smislu se sociologizira »napredno« ne glede na resnična gibala vseh purističnih prizadevanj, ki vidijo svoj končni smisel prav v ohranitvi samostojnosti slovenščine za zdaj in za vselej. V resnici namreč ni nikakih teženj, da bi se zapirali pred vsemi novotami iz velikega moderne sveta, kakor se puristom tako rado in površno očita in podtika, temveč gre preprosto za upravičeno prizadevanje, da bi to delovanje tujega na slovenščino ohranili v znosnih mejah, da bi se samo ohranilo jedro slovenstva. Pretiravanja, do katerih sem ter tja prihaja, so neizogibna, vendar nikogar ne opravičujejo, da bi v celoti podcenjevali ta prizadevanja. Zlorab nekaterih idej in prizadevanj je na vseh področjih, zaradi tega pa teh idej in hotenj kot takih (z njihovimi avtorji in izvajalci) ni mogoče odpraviti kot kaj škodljivega.

To velja enako za praktično sporazumevalne kot tudi za druge funkcijske zvrsti jezika, publicistične in strokovne. Zlasti v besedilih teh zadnjih se pogosto preveč poveličuje tuji strokovni izraz, zastopavlja pa že ustaljen domači pa tudi možnost, da bi se razvil nov. Tudi o tem sem svoje stališče podal (za področje medicine, tehnike in geografije) v več objavah. Na področju strokovnih zvrsti jezika zastopam stališče, da zanje veljajo splošna pravila slovenščine in da ni nujno, da se internacionalizirajo, ko s svojim besediščem vendar tudi prodirajo v vsakdanji jezik. Torej naj ne bi postavljali nepotrebne izobrazbene zidove med bolj in manj izobraženimi plastmi naše jezikovne skupnosti.

9. To nekako bi bila poglobitna vprašanja, ki sem jih želel predočiti v tem sestavku. Veselilo bi me, če bi mi uspelo z zapisanimi mislimi zbuditi zanimanje za ta vprašanja.

Literatura:

- Jože Toporišč: 1. Probleme der slowenischen Schriftsprache, Scando-Slavica VI (1960), 53–74. 2. Misel o našem slovenskem jeziku, JiS 1968, 124–127. 3. Zakaj zatajujemo svoj materni jezik?, JiS 1969, št. 6, ov. IV. 4. O jezikovnem in stilističnem delu učnega načrta slovenščine za gimnazije, JiS 1973/74, 164–173. 5. Slovenski jezik za nesloveniste na Filozofski fakulteti v Ljubljani, JiS 1969, št. 7, ov. III–IV. 6. Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, JiS 1969/70, 76–84, 113–120, 146–158. 7. O Urbančičevi jezikoslovni kulturi, SR 1977, 359–371. 8. Je mar pravopis domena ozkega kroga, Komunist, 7. 11. 1977, 20. 9. A Language of a Small Nationality in a Multilingual State, Sociolinguistic Problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia (Columbus, Ohio), 1976, 480–487. 10. Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti (S stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika), SR 1977 (kongresna št.), 101–114. 11. Ob Urbančičevi kritiki Načrta pravil pravopisa in njegovem sestavku o veliki začetnici, SR 1978, 208–226. 12. Slovenski jezik in jezikoslovje, kot sta, NRazgl., 21. 4. 1978, s. 240 + 230–231. 13. Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, JiS 1980/81, 193–199; tudi v Slavica Slovaca 16 (1981), 263–271. 14. Slowenisch-deutsche Sprachkontakte, Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, Tübingen, 1981, 69–79. 15. Slowenisch als Fremdsprache, Linguistica, Ljubljana, 1981, 299–316. 16. Moderni slovenski knjižni jezik, SR 1982, 436–461. 17. Kopitar kot branilec samobitnosti slovenskega jezika. SR 1982, 69–88. V angleškem jeziku za »Conference Held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6–11 July 1981, izšlo 1985 v knjigi The Formation of the Slavonic Literary Languages (Slavic Publishers, Inc., Columbus, Ohio) pod naslovom Kopitar as Defender of the Independence of the Slovene Language, l. c. 193–205. 18. Strukturalismus in der Slowenistik (Am Beispiel der Wortartentheorie), Linguistica 22 (1982), 211–237. 19. Ilesičevstvo, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobje 4, 2. del, 1983, 305–327. 20. Theorie und Praxis der slowenischen Literatursprache in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts, ZSlaw 29 (1984), 883–891. 21. Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja (s primerjanjem teh tez z onimi pri Slodnjaku), SR 1983, 437–456. 22. The Social Situation of the Slovene Literary Language in 1584 and 1984, Slovene Studies 6/1–2 (1984), 247–258; slovenska verzija te razprave za konferenco v Chicagu: Družbeni položaj slovenskega knjižnega jezika leta 1584 in 1984, Ob štiristoletnici Dalmatinovega prevoda Svetega pisma in Bohoričevih Zimskih uric, JiS 1984/85, 137–145. 23. Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa, Sveske Instituta za proučevanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1984, 171–176. Glej še: Sveske ... 9 (1985), 140, 146, 148, 182, 190. 24. Osebni pogledi na delo pri Jezikovnem razsodišču, Jezikovno razsodišče, 1984, 333–339. 25. Slovenska slovnica, 1984, novi del, 589–739. 26. »Samoup-

ravna« slovenščina, in: *Povejmo naravnost*, Ljubljana, 1985, 85 str. 27. Prezete prvine slovenskega knjižnega jezika, sh 1972, 285–318.

Jezikovno razsodišče 1980–1982, 1984, 351 str.

Josip Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, 1932, 95 str.

Boris Urbančič, *O jezikovni kulturi*, 1972, 168 str.; 1973, 180 str.

Slovenščina v javnosti, *Posvetovanje o slovenskem jeziku*, Portorož, 14. in 15. maja 1979; Ljubljana 1983, 224 str.

Summary

SOCIOLOGICAL QUESTIONS OF STANDARD SLOVENE

The social position of standard Slovene is determined by the following negative factors: its position between the Germanic and Romance (and partly Hungarian) worlds and the Slavonic neighbourhood in the East; the relatively small number of its speakers; consequently, permanent incorporation of Slovenia into other countries (frequently to administrative, secular and ecclesiastical units) whose centres are, of course, situated outside Slovene territory; and finally the relatively few natural resources of the Slovene economy. On the other hand there are diligence, the ethical and cultural hygiene of the population which has, for almost two thousand years, performed the static miracle of self-determination from three different aspects: the national, linguistic and economic, despite everybody and everything.

Thus all the dilemmas of this language and its speakers were solved by Prešeren – that which has taken root shall live till Doomsday, when everything, however large and extensive, will be evaluated by the Impartial Judge. The questions of evaluation are the following: the self-assertion of literary Slovene and its future existence; the right to functional equality in the given environment of political interests; independence; the freedom to decide on national questions and questions of opinion (Prešeren: »... tja bomo našli pot, kjer (Slave) sinovi si prosti vol'jo vero in postave«); resistance to all attempts to destroy its nationality, or merge it with larger nations (according to Prešeren: in »bolj množnem Slave rodov«), no matter what the ideology of the authorities or their representatives in the mass media might be at any given moment, or whether any stimulus to merge with other nations comes directly from outside or from national and linguistic dissidents (illyrism); a sound understanding of the slogan »brotherhood and equality« and solidarity in the country as well as in international, progressive, liberating endeavours; loyalty to such principles regardless of the special forms in which the Slovene community has sometimes existed (during the Occupation and the National Liberation War or whenever it is a question of to be or not to be; at that time the official underground movement realized the idea of a united Slovenia in the political sense; in peace it functions as a unified, insoluble cultural unit – at present under the name of »unified cultural space«); the leading role in this unity and its shared interests should be based on »natural law« i. e. it should belong to those who are objectively its leaders, which they should prove by being in charge of development in their respective fields; it should not belong to those who separate their leadership from a certain society in the political sense; further, a normal treatment of open matters by means of arguments, not positions (an instance of this: »Slovenski pravopis« and the Slovene Academy of Arts and Sciences); the promotion of less suitable people to leading positions and the bad influence on the organization and quality of work concerning projects carried out under such conditions; the right and duty to defend a »small« language against undesired influences of neighbouring »big« languages, especially if these are the result of a wrong political ideology which wants to merge the cultural differences into something non- or super-national i. e. something that would merge with the state or ideology or views or class; and – within this framework – the awareness of the language policy used with regard to speakers of other languages within the same administrative unit of the country.

Dealing with these and similar problems in Slovenia – by changing what needs to be changed – should be an example of how to treat languages and nationalities in Slovene areas outside the home country, that is in Italy, Austria (Carinthia and Styria), and Hungary (Slovene Porabje). Setting a bad example can have a negative influence on Slovene speaking areas across the borders and on our emigrants and people working abroad.

POUK BRALNE SPOSOBNOSTI (2)

2.6. Posredovanje med učenčevimi stvarnimi doživetji literarnega dela in možnim »popolnejšim« doživetjem, ki tvori osrednji proces privzganja bolj izkušene bralne sposobnosti, je nadvse zapletena dejavnost in nalaga učitelju protislovne dolžnosti, saj mora hkrati upoštevati in spoštovati učenčevo spontano doživetje in se truditi, da bi ga, v okviru učenčevih osebnih možnosti, približal možnosti »popolnejšega« doživetja. Pri tem posredovanju se učitelj sooča z vedno prisotno dilemo, kdaj, oziroma v katerih fazah učenčevega doživetja, v katerih njegovih sestavinah in s kakšnimi sredstvi je smiselno spodbujati in gojiti spontanost doživljanja, in kdaj, pri katerih sestavinah, zakaj in kako je smiselno poseči v to spontanost in jo zavirati oziroma preusmerjati. Spodbujanje učenčeve spontanosti lahko, vsaj v skrajnem primeru, vnaša v pouk bralne sposobnosti razgrajevanje organizirane razprave in večje odmike od obravnavanega leposlovnega dela; zaviranje spontanosti in vsa opozorila za njene omejitve pa lahko povzročijo učenčev umik iz razprave in s tem zmanjšanje možnosti za pouk bralne sposobnosti. Vsako tako opozorilo lahko namreč za učenca pomeni tako globok poseg v najbolj intimno sfero njegove osebnosti, da, namesto zanimanja za delo, občuti predvsem potrebo po zaščiti lastnega mnenja, torej potrebo, ki ga nikakor ne odpira novim sestavinam literarnega doživetja. Zato mora biti seveda vse nakazano »zaviranje« in »preusmerjanje« spontanega doživljanja kar se da previdno in taktno. Uvajamo ga z opozorili in opisom splošnih omejitev spontanega doživljanja leposlovja in z razlago vedno prisotne možnosti, da razne osebne omejitve preprečujejo zaznavanje posameznih sestavin in celote leposlovnih del. Opis vseh praktičnih možnosti, nakazanih procesov, je tako obsežen, da bi terjal posebno obdelavo, ki presega meje našega prikaza. Zato se bomo tu omejili na nekatere splošne možnosti, nekatere posebne možnosti pa bomo omenili v obravnavi nekaterih praktičnih rešitev.

Zdi se smiselno spodbujati zlasti tisto domišljjsko dejavnost, ki učencu omogoča boljše zaznavanje posameznih sestavin in njihovih povezav. Na prvem mestu moramo seveda navesti osredinjanje učenčeve pozornosti na besednem gradivu dela, kot ga priporočajo tehnike »tesnega branja«: na posamezne opise in na neposredne besedne povezave in pomen ali modifikacije pomenov, ki iz njih izvirajo, ter na širše in bolj oddaljene povezave ali ponavljanja opisov in z njimi povezanih pomenov, ki imajo tudi razne funkcije v zgradbi celotnega dela. Glede na to, da težave neizkušenega branja izvirajo predvsem iz nezaznavanja posameznih sestavin in njihovih medsebojnih povezav, se zdi smiselno zlasti vsako opozorilo na prezrte sestavine in njihove medsebojne povezave v leposlovnem delu.

2.7 Naloga, da naj učitelj učencu pomaga spoznati vse sestavine dela, se zdi na prvi pogled precej bolj enostavna, kot pa je njeno udejanjanje. Kot smo že povedali, učenec ne izbira določenih sestavin in ne zanemara drugih zgolj zaradi površnosti ali nezainteresiranosti, marveč pogosto tudi iz globljih, psiholoških razlogov. Psihološke raziskave²⁸ so pokazale, da pravilno dojetje vseh sestavin leposlovja ne terja samo izostrene sposobnosti spoznavanja, ki že sama po sebi predpostavlja precejšnjo bralno izkušnost, marveč tudi precejšnjo mero čustvene odprtosti in prilagodljivosti. Neizkušeni bralci pa nasprotno nagibajo k prilagajanju branega besedila na svoje že ustaljene percepcijske vzorce in k

²⁸ Norman N. Holland, *The Dynamics of Literary Response*, Oxford UP, New York, 1968.

temu, da poskušajo vsako besedilo približati svoji osebnostni strukturi s pomočjo raznih osebnih projekcij. Tako se izognejo »pritisku« besedila, da bi priznali razliko med bolj objektivnimi značilnostmi besedila in lastno interpretacijo, ki je pod vplivom njihovih lastnih projekcij in prilagoditev posameznih sestavin besedila. Z opozorili na popolnejši pomen besedila, na prezrte sestavine in njihovo vlogo, učitelj deluje prav proti vsem tem, pogosto globlje utemeljenim, mehanizmom branja: s svojimi popravki učenca ne opozarja le na prezrte vsebine, na protislovnosti njegove interpretacije, marveč ga pogosto navaja tudi k spoznanjem o pomanjkljivosti njegovih idealov in vrednot. Učiteljev položaj je zato veliko ugodnejši, če ima na svoji strani tudi nekatere učence, tako da soočanje mnenj ne poteka samo na relaciji učitelj–učenec, marveč v širši razpravi, v kateri učitelj ni, vsaj ne praviloma, sam na svoji strani. Tudi za učenca je soočanje z različnimi mnenji in »popravki« njegovih sošolcev lahko bolj poučno in vplivno kot pa samo učiteljeva opozorila.

Za učitelja je zlasti zapletena odločitev, kdaj in kako naj poskuša preusmeriti učenčeve doživljaje. Ta poseg se zdi smiseln, zlasti kadar gre za izrazite učenčeve osebne projekcije, ki, bolj ali manj vidno, izkrivljajo pomen obravnavanega dela. Pri tem učencu pojasnimo, da branje in razumevanje leposlovja vedno vključuje tudi procese prenašanja zunajliterarne izkušnje in poznavanja realnosti. Take osebne izkušnje, še zlasti kadar preraščajo v izključujoče osebne projekcije, lahko tudi ogrozijo razumevanje besedila, zato bi se bralec moral truditi take projekcije razumeti in preseči. Tudi pomanjkanje bralčeve izkušnosti na določenem področju je lahko izvir nerazumevanja in odklanjanja določenega leposlovnega dela: neznane možnosti človeškega doživljanja in sprva nepredstavljeni problemi in položaji so za nekatere bralce odbijajoči že samo zaradi svoje temeljne neznanosti. Učitelj seveda ne more prenesti svojega bogatejšega izkustva na učence, zato mu v takem primeru ne preostane drugega, kot da poskuša spodbujati strpnost učencev do še nedoživetih možnosti človeškega izkustva. Glede na to, da celotne možnosti človeškega izkustva presegajo doživljajske sposobnosti kateregakoli posameznika, se moramo pač slej ko prej spoprijazniti s spoznanjem, da nekaterih izmed njih sami ne bomo nikoli doživeli, lahko pa jih doživljamo fantazijsko, ob branju leposlovja.

Pri vseh nakazanih posegih v učenčovo literarno doživljanje učitelj predvsem ne sme nikoli pozabiti njihovega glavnega namena, da učencu omogočijo boljše in celovitejše videnje leposlovnega besedila in da z večkratno izkušnjo in s spoznanjem te možnosti prispevajo k razvoju njegove trajne bralne sposobnosti. Namen takih posegov ni učencu posredovati ali pa celo vsiliti učiteljev okus. Čeprav je povsem naravno in človeško, da želimo, da bi naše mnenje o prebranem delu (kot tudi o drugih stvareh) delili drugi, in smo jih v tem smislu vedno pripravljene tudi prepričevati o »pravilnosti« našega mnenja, se mora učitelj zavedati, da so razlike v kritičkih odzivih in ocenah prav tako naravne in seveda razumljive, če vzamemo v poštev zapleteni proces konkretizacije vsake besedne umetnine. Zato se mora učitelj odpovedati svoji želji, da bi dosegel popolno skladnost mnenj. Glede na to, da ni mogoče zagovarjati nobene objektivne potrebe po takšni skladnosti mnenja o posameznem leposlovnem delu, zgodovina literarnih vrednotenj in prevrednotenj pa govori celo za njeno nemožnost, se zdi doseganje take skladnosti odvečno prizadevanje tudi v šolski praksi. Razen tega pa ima učiteljevo sprejemanje učenčeve različne ocene, ali pa vsaj strpni odnos do take ocene, boljši vzgojni učinek na učence: le tak odnos učence spodbuja k samostojnemu razmišljanju in oblikovanju lastne sodbe in jih odvrča od lažje poti nedejavnega sprejemanja učiteljeve ocene.

2.8 Za razvijanje učenčeve sposobnosti zaznavati posamezne sestavine in njihove medsebojne povezave, in še zlasti za spoznavanje lastnih napak in prezrtih sestavin in povezav, oziroma za spoznavanje vzgojno pomembne razlike med manj in bolj izkušenim branjem, ima precejšen pomen ponovno branje celotnega besedila. Pri nas se zdi misel na ponovno branje daljšega besedila nenavadna, nekateri kritiki celo menijo, da ni možno

ponovno literarno doživetje istega besedila.¹⁸ V deželah, kjer pouk književnosti temelji že na nekaterih dognanjih eksperimentalne estetike, ni prav nič nenavadnega, če že elementarni priročniki za razumevanje posameznega dela navedejo, koliko predhodnih branj predpostavlja obravnavo dela oziroma koliko branj potrebuje učenec, preden naj začne o delu razmišljati s pomočjo priročnika.²⁹

Pedagoški učinek razlike med prvim in drugim branjem je tako pomemben, da bi, vsaj občasno, morali navajati učence k ponovnemu branju besedil, čeprav je to, zlasti pri daljših besedilih, velika časovna obremenitev. Učinke ponovnega branja lahko učitelj delno improvizira z opozorili, sistematično usmerjenimi na pomen ključnih segmentov besedila, za razumevanje posameznih vidikov in značilnosti celotnega besedila. Učinek takih opozoril pa seveda ni enakovreden učenčevemu lastnemu odkrivanju razlike med prvim branjem, ko ga bolj privlači dogajanje in ko pogosto zaznava predvsem bolj očitne sestavine, in drugim branjem, ko posamezne sestavine uzre v medsebojni povezavi, kot jo razkriva šele poznavanje celote. Učenčeva neposredna izkušnja z besedilom in možnostmi branja besedila slej ko prej pač največ prispeva k razvoju njegove trajne bralne sposobnosti.

Didaktične možnosti

3.1 Čeprav nas vsi naštetih premisleki navajajo k jasnemu sklepu, da je osrednji problem pouka bralne sposobnosti, kako pomagati učencu k zaznavanju čim več sestavin in njihovih medsebojnih povezav in k spoznavanju možnosti celovitejšega doživetja leposlovnega dela, so poti, po katerih lahko dosežemo ta cilj, veliko manj jasne. Vse bolj očitno postaja, da nimamo in verjetno še dolgo ne bomo imeli splošno uporabnih pravil ali nasvetov, kako učiti bralno sposobnost, saj v vsakodnevni posebni situaciji pouk bralne sposobnosti ne zavisi samo od obravnavanega dela, marveč tudi od odziva učencev, in zato terja neprestano učiteljevo prilagajanje dani situaciji. Za zdaj se zdi nesporna samo priporočila o tem, česa učitelj ne bi smel delati, če želi učenec pomagati razviti bralno sposobnost in samostojen odnos do leposlovja.

Med priporočili, čemu se mora učitelj izogibati, je na prvem mestu avtoritativno kritiško mnenje.³⁰ Kadar so izrečene kot absolutne ali brezprizivne, učiteljeve lastne interpretacije in ocene, podobno kot privzete »splošnosprejete« kritiške ocene, preprečujejo oblikovanje učenčevega lastnega odziva in mnenja. Ker ima občutek ali se celo boji, da bo njegovo mnenje za učitelja (in druge učence) nesprejemljivo, se učenec svojemu mnenju odreče in sprejme učiteljevo ali kritiško potrjeno mnenje. Glede na to, da je vsaka aktualizacija leposlovnega dela rezultat dejavne interakcije med bralcem in besedilom, ima tudi vsako učenčevo doživetje posebnostno pogojene idiosinkratične poteze, ki učenčevo doživetje razločujejo od učiteljevega. Čim se učenec, zato da bi sprejel učiteljevo mnenje (in po možnosti dobil dobro oceno), odpove posebnostim svojega lastnega doživetja, o njih ne razmišlja in jih ne poskuša ubesediti, je na najboljši poti, da se bo navadil sprejemati tuja kritiška mnenja, brez prizadevanja po oblikovanju lastnega.³¹ Bralec, ki lastnemu literarnemu doživetju ne zaupa, često ob branju ne občuti veselja, marveč le zadrego in negotovost, ki ga gotovo ne bosta spodbujali k temu, da bi bral, ko preneha prisila šole in obveznega branja.

²⁸ Ponovno branje ne obrodi le boljšega zaznavanja leposlovnega besedila, marveč lahko poveča tudi bralčevo zanimanje in radost. Prim. Denys W. Harding, »Practice at Liking: A Study in Experimental Aesthetics«, Bulletin of the British Psychological Society, 21 (1968), str. 3 do 10.

³⁰ James Britton, »Response to Literature« v *Response to Literature* str. 6.

³¹ Nekateri kritiki in pedagogi menijo, da je ubeseditev literarnega doživetja pomembna sestavina doživetja. Bralčev poskus opisati svoje literarno doživetje lahko pomembno sooblikuje doživetje in je lahko tudi temelj za boljše pomnjenje dela.

Nič manj ne zatrejo učenčeve sposobnosti za samostojno literarno doživljanje tisti učitelji, ki se brez potrebnega razumevanja razlik v izkušeni in brez posluha za učenčev odziv na obravnavano delo predajajo pretiranim razlagam in razčlenjevanju dela, ne da bi pri tem spodbujali učenčovo dejavno sodelovanje. S takim pristopom lahko onemogočijo svojim učencem sleherni užitek, ki bi ga sicer imeli od obravnavanega dela.³² Tudi pretirano in še zlasti prezgodnje poudarjanje oblikovnih vidikov, stilističnih posebnosti in literarnozgodovinskih podatkov lahko omejuje učenčovo zanimanje in oži njegov odziv s tem, da pretvarja besedno umetnino v predmet pikolovskega seciranja in izvor neprijetnosti za učenca.³³ Pri pouku književnosti največ prispeva k razvoju učenčeve bralne sposobnosti tisto čtivo, ki ga bere z zanimanjem in veseljem, in ne samo zato, ker je obvezno ali pa ker pričakuje, da mu bo prineslo pohvalo odraslih. Obravnava leposlovja bi zato morala biti naravnana tako, da bi spodbujala čim več učenčevega zanimanja in mu omogočala čim več veselja, ali pa vsaj prinašala čim manj muke in drugih odbijajočih trenutkov.

3.2 Pozitivna priporočila, kako naj učitelj razvija učenčovo bralno sposobnost, je precej težje strniti kot nasvete, čemu se mora izogibati. Možnosti obravnave se ne spreminjajo samo glede na značilnosti različnih žanrov, marveč tudi glede na razvojno stopnjo, zanimanje in druge posebnosti učencev. Še več, tudi znotraj določenega žanra posamezna dela terjajo različno obdelavo, glede na domala nepregledno število spremenljivk, tako da bi v idealnem primeru morali imeti za vsako delo posebej izdelana priporočila.³⁴ S tem seveda nikakor ne mislimo, da žanrske značilnosti niso pomembne za obravnavo leposlovja; prav nasprotno, moderne teorije branja so pokazale, da jih bralec ne upošteva samo pri delih, v katerih so razvidne kot temeljno obeležje, marveč pomenijo nujno sestavino doživljanja tudi pri delih, kjer so odsotne in torej učinkujejo s svojo odsotnostjo oziroma »negativno prisotnostjo«. Za prikaz možnosti razvijanja bralne sposobnosti brez posebnega upoštevanja žanrskih značilnosti smo se odločili zgolj zato, ker bi razdelitev po žanrih naši obravnavi naložila preveliko drobitev in tudi ponavljanje.

Obravnava posameznih del pri pouku se ravna tudi po tem, katere sestavine in vidike želi učitelj obdelati pri posameznem delu, glede na značilnosti dela in glede na to, katere vidike učenci že poznajo in obvladajo iz predhodnih razprav o drugih delih. Povsem jasno je, da ne bo utegnil pri vsakem delu nadrobno obdelati vseh vidikov, zato mora zaporedne obravnave načrtovati tako, da vsaj v daljšem obdobju in pri obravnavi več del razkrije najpomembnejše sestavine in vidike leposlovja, od možnosti karakterizacije oseb, predstavitve dogodkov, pripovedne tehnike in drugih sestavin, do bolj zapletenih strukturalnih povezav in zgradbe, simboličnih pomenov in skladnosti ter delovanja vseh sestavin skupaj, kar mora učenec poznati, če naj razvije samostojnejšo bralno sposobnost.

Glede na obseg besedila razlikujemo med dvema skrajnima možnostma: med kratkim besedilom, še zlasti pesemskim besedilom, ki ga pri pouku lahko obravnavamo v celoti, in daljšim pripovednim besedilom, pri katerem obravnavamo le posamezen del ali dele in značilnosti besedila, ali pa celoto, vendar na temelju učenčevega predhodnega branja. Pri obravnavi kratkega besedila se lahko ustavimo pri pomenu vsake besede in opisa, pri medsebojnih povezavah besed in modifikacijah pomena, ki s tem nastanejo, pri njihovem prispevku k celoti in pomenu za celoto, pri njihovih glasovnih in ritmičnih značilnostih.

³² Prim. *Response to Literature*, str. 74.

³³ Benjamin DeMott, »Reading, Writing, Reality, Unreality...«, v *Response to literature*, str. 47 in 54. Prim. tudi Edward Blischen, »Learning to love it«, v *The Cool Web*, str. 377–8.

Številne ankete razkrivajo dejstvo, da se učenci pogosto zavedajo in spominjajo takih neprimernih pristopov in trenutka, ko je njihovo zanimanje za leposlovje in branje ugasnilo zaradi takega odnosa.

³⁴ To je običajno za obravnavo angloameriških avtorjev in del, za katera so na razpolago številne obdelave glede na razvojne stopnje bralcev.

Pri obravnavi daljšega besedila izvirajo težave prav iz njegovega obsega, zaradi katerega ga ne moremo nikoli zaobjeti in obdelati v celoti v vseh nadrobnostih, tako kot kratko besedilo. S stališča učitelja daljše besedilo postavlja problem izbora segmentov za obravnavo, glede na sestavine in vidike, ki jih želi obdelati, s stališča učenca pa je pomembna predvsem njegova sposobnost spominskega obvladovanja velike količine pripovedne snovi na tak način, da na temelju svojih predstav lahko dejavno sodeluje pri obravnavi segmentov in celote dela. Ta temeljna razlika med obravnavo kratkih in daljših besedil pa ne izključuje možnosti in pogosto tudi potrebe, da tudi daljše besedilo oziroma njegove krajše izseke obravnavamo z isto nadrobno natančnostjo, s katero praviloma pristopamo k pesemskemu besedilu. Moderna literarna teorija nas opozarja, da kljub bistveni razliki v dolžini ne premoremo sprejemljive utemeljitve ali opredelitve razlik v jeziku, zaradi katerih bi besedilu romana upravičeno odrekli isto pozornost, kot jo posvečamo poeziji.³⁵

Vsi našteti premisleki nas navajajo k sklepu, da je naš prikaz možnosti za razvijanje bralne sposobnosti najumestnejše strniti glede na tri temeljne stopnje branja, kot jih danes sprejema vse več avtorjev,³⁶ to je (1) zaznavanje posameznih sestavin besedila oziroma besed in stavkov, (2) razumevanje, ko bralec povezuje posamezne stavke v pripoved in si ustvarja predstave o njihovem času, kraju, dogajanju, namenu in posledicah, ko dano besedno gradivo poveže v predstave o svetu, dogodkih itd. in (3) interpretacijo, v kateri bralec smiselno poveže dogajanje v avtorjevim namenom oziroma poskuša odgovoriti na vprašanje, kaj in zakaj hoče avtor povedati. Razločevanje med naštetimi tremi stopnjami se zdi smiselno zaradi možnosti, ki jih odpira za razčlenitev procesa branja. Zato pa seveda še ne smemo pozabiti, da so vse tri stopnje medsebojno tesno povezane: po eni strani se pri branju gibljemo od zaznavanja in razumevanja k interpretaciji, po drugi pa interpretacija obvladuje vse naše zaznavanje in razumevanje. Glede na to, za kakšno interpretacijo se odločimo, bomo posamezne sestavine razumeli v različni luči.

Zaznavanje

3.3 Največ »napak« branja in iz njih izvirajočih omejenih ali neutemeljenih aktualizacij leposlovnega dela izvira iz nezaznavanja ali nepravilnega zaznavanja posameznih sestavin. Ne glede na različne razloge za pomanjkljivo zaznavanje se zdi razvijanje bralčeve sposobnosti zaznavanja danega besednega gradiva prvi pogoj za razvoj bolj izkušene bralne sposobnosti. Razen neposrednih opozoril na pomenske možnosti posameznih besed in njihovih povezav z vprašanji o njihovem pomenu in vplivu na pomen drugih besed ali o njihovi vlogi v sobesedilu lahko učitelj osvetli njihov pomen in delovanje tudi na druge manj neposredne, a včasih nič manj učinkovite načine. Pomen posamezne besede, npr. pridevnika, lahko osvetli tako, da uporabljeno besedo nadomesti z drugo besedo in pokaže na nastale spremembe v opisu, predstavah in širšem pomenu.³⁷ Spremembe v besednem redu, še zlasti če spremenimo začetne in končne besede v verz, lahko podobno osvetlijo delovanje in pomen posameznih besed v sobesedilu. Tudi zamenjave posameznih vrstic v pesmi ali zaporedja stavkov v proznem besedilu lahko učencu razkrijejo pomembne mehanizme delovanja umetniškega besedila. Nastajanje pomena nekega besedila in vlogo posameznih besed v procesu nastajanja pomena včasih osvetli tudi dodajanje raznih novih sestavin, npr. pridevnika, drugega osebka, spremenjenega opisa, in iz-

³⁵ Prim. David Lodge, *The Language of Fiction*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, str. 18.

³⁶ Pri nas to pojmovanje navaja Mirjana Prica kot »prepoznavanja, strukturisanja i interpretacije« v *Problemi čitanja na maternjem i stranom jeziku*, Okrugli sto, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1974. Sicer je najbolj znan opis Georgea L. Dillona v *Language Processing and the Reading of Literature*, str. XVII do XXII. in za poezijo delo Eugene R. Kintgen, *The Perception of Poetry*, Indiana UP, Bloomington, 1983, str. 1 do 40.

³⁷ Če npr. v opisu »Kakor rdeča vrtnica je moja ljubica...« spremenimo samo barvo vrtnice v belo, rumeno ali črno (lahko tudi v bodočo itd.), lahko brez težave prikažemo spreminjanje predstav, ki jih opis posreduje.

puščanje v dejanskem besedilu vsebovanih sestavin. Našteti postopki učencu razkrivajo primernost in utemeljenost avtorjevega izbora in mu približajo pomen obravnavanega besedila. Razen tega pa mu odpirajo tudi vpogled v jezikovne možnosti in s tem prispevajo k razvoju njegove občutljivosti za različne izrazne možnosti jezika. S postopnim uzaveščanjem teh možnosti razvijajo njegovo sposobnost za zaznavanje besedila in njegovo bralno sposobnost.

V tej zvezi velja pripomniti, da poznavanje jezikovnih izraznih možnosti samodejno veča učenčevo občutljivost za njihove učinke. Bralec se sicer spontano odziva na ritmične lastnosti poezije, razume pa jih šele, ko pozna njihovo delovanje in izrazje, ki je potrebno za prikaz tega delovanja. Poznavanje izrazja ne omogoča samo izmenjave mnenj o oblikovnih značilnostih pesmi, marveč s pričakovanjem, ki iz njega izvira, veča bralčevo občutljivost in njegovo veselje ob branju. Tako kot druge lastnosti poezije, tudi ritmične značilnosti ne obstajajo v tiskarski barvi natisnjenih besed, marveč v bralčevem dejavnem odzivu nanje.

Razumevanje

3.4 Kadar govorimo o razumevanju kot drugi stopnji procesa branja, s tem izrazom običajno razumemo povezovanje posameznih stavkov v večje pomenske sklope in pripoved in medsebojno povezovanje teh sklopov oziroma segmentov besedila v celoto. S povezovanjem posameznih stavkov v pripoved si bralec ustvarja predstave o času, kraju in dogajanju, ki ga pripoved predstavlja. Če se spomnimo tega, kar smo povedali prej o subjektivni naravnosti literarnega doživljanja, nam ne bo težko spoznati, da je na tej stopnji najbolj dejaven vpliv bralčeve zunajliterarne izkušnje in njegovih predstav o realnosti. Njegove predstave in pričakovanja vplivajo na razumevanje tega, kar se dogaja, na to, kar si zapomni, na povezovanje znananih sestavin, na njegove razlage v besedilu nedoločenih mest in na njegovo celotno oceno in interpretacijo. Kot smo opozorili že prej, ima besedilo najšibkejši nadzor prav nad bralčevim sestavljanjem pomena. Ta značilnost branja je bolj očitna pri daljših pripovednih besedilih, kjer nam že hitro preverjanje razumevanja razkrije številne prezrte sestavine in njihove neprimerne povezave – računati pa moramo s tem, da učitelj nikoli ne odkrije vseh napak, ker nekaterih sploh ne pričakuje in zato ne preverja razumevanja – nič manj pa ni pomembna za pesemska besedila, kjer nam postane nazorna šele, če so učenci pripravljeni in sposobni nadrobno opisati svoje doživljanje oziroma razumevanje.³⁸

Na tej stopnji mora učitelj na kar se da takten način opozoriti učenca na njegove napake v razumevanju, v povezovanju, v pripisovanju pomena in v predstavah. Glede na to, da učenčeve napake ne izvirajo samo iz površnosti in nepazljivosti, marveč pogosto iz globlje pogojenih psiholoških preferenc, mora računati s tem, da bo učenec svoje razumevanje zagovarjal. Čeprav mora v takem zagovoru videti predvsem pozitiven dokaz dejstva, da učenec še misli samostojno, mu mora vendarle poskušati razkriti druge, v besedilu bolj utemeljene možnosti razumevanja in tudi vzroke in/ali mehanizme njegovega pomanjkljivega razumevanja. Če ugotovi, katere sestavine in povezave pripovedi so učenci prezrli ali napačno vključili v celoto, je najbolj učinkovito, če učence spodbudi k premišljanju z vprašanji o teh sestavinah in njihovem pomenu oziroma funkciji. Po takem opozorilu učenci često sami spregledajo prezrto sestavino in popravijo svoje razumevanje.

³⁸ Če si predstavljamo poljuben opis, ki gradi na zaporedju več metafor, kot npr. številni Shakespearovi soneti, potem se za bralce ne spreminja samo pomensko polje posameznih metafor, marveč tudi njihov skupni, sestavljeni pomen, ki ga lahko ponazorimo s tistim delom pomena, v katerem se prekrivajo pomenska polja posameznih metafor.

Učiteljjev izbor izsekov za nadrobno obravnavo in njegova opozorila se ravna tudi po tem, kateri vidiki dela so učencem povzročili posebne težave, in po tem, katere vidike želi sam osvetliti. V vsakem primeru pa mora v svoji obravnavi ves čas upoštevati značilnosti razumevanja, kot so ga pokazali učenci, sicer je v nevarnosti, da bo razložil le svojo alternativo, učencem pa ne bo pomagal poglobiti in izpopolniti njihovega razumevanja in tudi ne narediti korak naprej v razvoju bralne sposobnosti. Kadar se obravnava daljšega besedila omejuje na osvetlitev posameznih segmentov, mora razčlenitvi sestavin in segmentov slediti tudi razlaga njihove strukturalne povezanosti s celoto, to je njihovega funkcionalnega položaja in pomena v besedilu in za besedilo. Le tako se bodo učenci naučili sestavljanja delov in pomenov v celoto in spoznali potrebo po poglobljenem razumevanju celote.

3.5 Interpretacija, pojmovana kot tretja stopnja procesa branja, predstavlja najbolj abstraktno raven branja in zato tudi raven, na kateri je besedilo, kot nam pričajo vse številnejše interpretacije raznih del,³⁹ neprestano odprto vedno novim interpretacijam. Čeprav seveda izhaja iz sestavljanja in razumevanja posameznih delov besedila, je prav interpretacija najbolj odvisna od bralčevega osebnega videnja pomena in izbora zanj najpomembnejših tem. Interpretacija s tem odpira široke možnosti za bralčev izbor in tudi za bolj ali manj osebno stopnjeno projekcijo pomena. Zgodovina številnih kritičkih interpretacij, ki so bile zavržene kot neutemeljene po zelo kratkem obdobju slave, nam zgovorno dokazuje te možnosti in značilnosti interpretacije. Z odprtostjo besedila pa je povezana tudi potreba, da si vsaka generacija bralcev ustvari svojo in za sebe sprejemljivo interpretacijo, ki izvira iz njenih možnosti aktualizacije besedila.

Odprtost besedila za vedno nove interpretacije, ki jo kritiki štejejo za dokaz vitalnosti leposlovnega dela, nalaga učitelju potrebo po veliki strpnosti do vseh interpretacij, ki bi jih učenci sami odkrili in predlagali. Le tako jim pomaga ohraniti in okrepiti zaupanje v lastno doživetje in mnenje in spodbuditi poskuse lastnega razumevanja; brez takih poskusov učenci ne bodo razvili potrebe po oblikovanju lastnega odnosa do dela. Povedati pa je treba, da je, zaradi velike abstraktnosti, ta raven branja številnim učencem težko dosegljiva, in sprva često celo nedosegljiva: zato se pogosto dogodi, da tudi po daljši obravnavi leposlovnega dela ne predlagajo nobene interpretacije zanj. Če hoče učitelj učencem prizgojiti tudi sposobnost lastne interpretacije, ne sme takoj ponuditi gotove interpretacije oziroma običajno več že sprejetih interpretacij, marveč mora poskušati prikazati cel proces gradnje interpretacije, od izbora za posamezno interpretacijo pomembnih sestavin besedila in njihove medsebojne odvisnosti vse do končne abstraktne ubeseditve teme. Še bolje je, če prikaže možnosti več alternativnih interpretacij, to je, če pokaže, kako izbor določenih sestavin in poudarek na določenih možnostih razumevanja vodita do ene interpretacije, medtem ko izbor drugih sestavin in drugačen poudarek vodita do drugačne interpretacije. Pokaže lahko tudi, da so razne interpretacije med seboj skladne in se dopolnjujejo, lahko so pa tudi izključujoče, pa jih je kljub temu mogoče zagovarjati. Ko so učenci že bolj veščini na področju interpretacije, jih lahko soočimo z več interpretacijami in jim naložimo težjo, a zelo vzgojno nalogo, da poiščejo v besedilu tiste sestavine, ki govorijo v prid ene ali druge interpretacije, zlasti npr. kadar gre za interpretacije, ki izhajajo iz perspektiv različnih oseb v delu.

Čeprav je raven interpretacije za učenca razmeroma težka, ne smemo pozabiti, da šele na tej ravni doseže tisto razumevanje dela, ki presega skupek posameznih opisov in dogdkov oziroma vtisov o njih, katere hitreje ali počasneje pozabi. Šele na tej ravni pre-

³⁹ Odprtost besedila za razne interpretacije in pomen, ki ga odprtost besedila daje bralčevi konkretizaciji besedila, navajata nekatere kritike k prepričanju, da je poetika v bistvu teorija branja, saj sam obstoj književnosti odvisi od različnih načinov branja. Prim. Jonathan Culler, *Structuralist Poetics*, Routledge and Kegan Paul, London, 1975, str. 128.

brano delo razume tudi kot umetniško celoto in ga vidi v vseh za razumevanje književnosti pomembnih perspektivah. Ta raven razumevanja pa je tudi nujna sestavina celovito razvite bralne sposobnosti.

4.1 Za pouk bralne sposobnosti je naposled pomembno še vprašanje učenčeve sposobnosti in pripravljenosti, da svoje vtise in/ali občutke ter razumevanje prebranega dela opiše, saj lahko le tako dejavno sodeluje in omogoči učitelju vpogled v svoje razumevanje dela. Vprašanja o opisovanju literarnega doživetja pa štejejo med precej zapletena in sporna vprašanja, tako v literarni teoriji kot tudi v eksperimentalni estetiki. Kljub temu novejša gledanja v pedagoški⁴⁰ in v kritiški teoriji⁴¹ vse bolj nagibajo k poudarjanju pomena ubesedovanja literarnega doživetja. Pedagogi opozarjajo, da vsaj pri starejših učencih izražanje lastnega literarnega doživetja prispeva k bolj izostrenemu oblikovanju njihovega literarnega odziva; kritiki pa menijo, da je ubeseditev in oblikovanje literarnega doživetja povsem samodejno nadaljevanje tretje stopnje branja, tj. bralčeve interpretacije besedila. V prid opisovanju učenčevega odziva govori tudi spoznanje, da tisti učenci, ki imajo sami težave z izražanjem lastnega odnosa do leposlovnega dela, pogosto izrazijo željo, da bi se znali izražati kot njihovi bolj izkušeni vrstniki, in nikoli ne menijo, da a priori ne bi želeli govoriti o leposlovnih delih.

Vsak učitelj pa ve tudi, kako težko je včasih učence pripraviti do tega, da bi si ne le oblikovali lastno mnenje, marveč bi le-to tudi ubesedili v razumljivi obliki. Za učenčevo nagnjenje k molčečnosti obstaja cela vrsta razumljivih razlogov, od njegove naravne sramežljivosti do strahu, da bo njegov poskus izraziti doživetje, naletel na neodobravanje učitelja in na nerazumevanje ali celo posmeh sošolcev. Nekatere raziskave, ki so hotele proučiti vzroke, zakaj se učenci odtegujejo sodelovanju, so pokazale, da učenci ne sodelujejo zato, ker raven, na kateri učitelj sprašuje o obravnavanem delu, pogosto presega raven njihovega razumevanja in ne vsebuje vprašanj, ki bi jih najbolj zanimala.⁴² Kadar učenci sami razpravljajo o delu, poskušajo predvsem ugotoviti, kaj, kako in zakaj se je zgodilo. Zanimajo jih predvsem razne vrste podatkov o osebah in dogodkih ter te podatke, če jim v besedilu niso dosegljivi, ustvarijo z lastno domišljijo. V procesu spoznavanja dela si drug drugemu pomagajo in pri tem pogosto skupno podoživljajo najzanimivejše dele pripovedi ter tako delijo svoja doživetja. Učitelju je težko voditi te vrste razpravo, ker si le redko predstavlja, kje vse bodo učenci naleteli na težave pri razumevanju in katera vprašanja jih zanimajo. Njegova »pomoč« zato učence včasih bolj zavira, kot pa jim zares pomaga, včasih pa jih celo odtuji od razprave. Bolj kritično naravnani pedagogi so še ostrejši v osvetljevanju napak pri pouku književnosti. Menijo, da učitelj s svojimi vprašanji velikokrat ne pričakuje nič več in nič manj kot učenčevo sposobnost brati učiteljeve misli oziroma odgovore.⁴³

Ko učenci že bolj obvladajo začetno stopnjo zaznavanja posameznih sestavin, lahko k razvoju njihove sposobnosti doživljanja in izražanja doživetja prispeva tudi poznavanje raznih oblikovnih značilnosti in izraznih možnosti leposlovja. Tako znanje učenec pridobiva ob obravnavi posameznih del in tudi s pomočjo bolj teoretično naravnane spoznavanja besedne umetnosti, npr. jezikovnih in žanrskih značilnosti pri pouku literarne teorije. Poznavanje kritiškega izrazja za opisovanje raznih sestavin in vidikov besedne umetnosti učencu ne pomaga le pri ubesedovanju lastnega razumevanja, marveč mu z ustvarjanjem primernih pričakovanj pomaga zaznati manj znane sestavine, ki bi jih sicer prezrl. V tem smislu velja za pouk bralne sposobnosti temeljno pravilo branja, namreč da

⁴⁰ James Britton v *Response to Literature*, str. 6.

⁴¹ Eugene R. Kintgen, *The Perception of Poetry* in David Bleich, *Subjective Criticism*, John Hopkins UP, Baltimore, 1978.

⁴² Douglas Barnes, Peter Churley in Christopher Thompson, »Group Talk and Literary Response«, *English in Education*, V (1971), str. 61.

⁴³ Penny Blackie, »Asking questions«, *English in Education*, V (1971), str. 77.

bralec brez potrebnega predznanja oziroma bralec, ki bi mu bil povsem tuj v naši kulturi splošno sprejeti koncept besedne umetnosti, preprosto ne more adekvatno aktualizirati leposlovnega besedila kot besedno umetnino.

Na višjih stopnjah pouka lahko naposled k razvijanju učenčeve sposobnosti zaznavanja sestavin, sestavljanja sestavin in izražanja lastnega mnenja pomagajo tudi že obstoječe kritiške ocene obravnavanega dela. Pazljivo branje kritiške ocene vpliva na njegovo mnenje s tem, da mu daje možnost primerjave, razkriva pa mu tudi že ustvarjene možnosti za izražanje doživetja in mnenja o delu. Zato se zdi smiselno, da v obravnavo posameznih del vključimo tudi pretres nekaterih kritiških ocen, ne glede na to, ali jih sprejemamo ali zavračamo.

4.2 Vse, kar smo povedali o razvijanju bralne sposobnosti, ki je potrebna za aktualizacijo leposlovnega besedila kot besedne umetnine, to je za aktualizacijo, ki upošteva vse sestavine dela v njihovih medsebojnih povezavah, nas navaja k sklepu, da tako bralno sposobnost razvije le pouk, ki je zavestno usmerjen k temu cilju. Vse druge rešitve, na primer podajanje učiteljeve lastne interpretacije dela ali naštevaje literarnozgodovinskih podatkov o delu, ki učence puščajo nedejavne, jim tudi ne bodo pomagale razviti sposobnosti samostojnega doživljanja in razumevanja leposlovja. Naš sklep pa ne pomeni, da bi učitelj moral razvijati učenčevo bralno sposobnost samo pri pouku književnosti. To lahko dela pri vsakem stiku z učencem, v šoli in zunaj nje, ko mu pomaga k natančnejšemu zaznavanju in ga spodbuja k oblikovanju samostojnega mnenja o prebrani knjigi, filmu ali nadaljevanki. Če pozna temeljno problematiko razvoja bralne sposobnosti, mu za to ni potrebno nič drugega kot: lastno mnenje o delu in pripravljenost zares pomagati učencem do samostojne presoje. V tem smislu je učiteljeva stvarna pomoč pri razvijanju bralne sposobnosti velikokrat manj zapletena, kot so vprašanja o pouku bralne sposobnosti. Številne ankete kažejo, da se bralci, ki so uspeli razviti bralno sposobnost, dobro spominjajo prav tistega učitelja, ki jih je navajal k oblikovanju samostojnega mnenja in ne k prevzemanju njegovega.

Summary

THE TEACHING OF READING SKILLS

Proceeding from the recent concepts of important formative and educational functions of reading literature for children and adults, the study sets out to outline some conditions of a pupil's development of efficient reading skill and capacity for fuller literary appreciation. Since this is only possible through the pupil's own active participation, by means of trial and correction of error, the teacher must first secure such participation. To be able to help his pupils develop the capacity of a better literary appreciation, the teacher must have a working knowledge of the processes of literary experience and understanding. The latter are treated from the point of view of the psychology of reading, and of the reception aesthetics. Such knowledge helps the teacher to gain at least some insight into his pupils' individual understanding of discussed works, and to treat his response with sufficient tolerance, so as not to cause the pupil's withdrawal from the discussion when he attempts to help him perceive and understand more.

Practical recommendations for training reading skills and literary appreciation are treated according to the three distinguishable levels of reading: how to increase the perception of individual textual elements, how to help the assembling of meaning at the level of comprehension, and how to facilitate a more perceptive interpretation. Though more demanding for both, the pupil and the teacher, the suggested approach and methods offer also ample opportunity for their creativity.

FRANČE DOBROVOLJČ - OSEMDESETLETNIK

Jubilant je bil rojen 10. marca 1907 v šišenski železničarski družini, njegov rod pa izhaja iz okolice Cankarjeve Vrhlike. Na ljubljanski univerzi je študiral romanistiko in slavistiko ter se nato še leto dni spopolnjeval na pariški Sorboni. Od 1932 do 1948 je poučeval po raznih gimnazijah v Ljubljani, Mariboru in spet v Ljubljani, potem pa je bil vse do upokojitve v letu 1974 ravnatelj Slovenske knjižnice. Njegovo slavistično delo bi mogli razdeliti na zanimanje za obdobje Ilirskih provinc, na ukvarjanje z življenjem in delom Ivana Cankarja ter na bibliografsko leksikalna prizadevanja.

V javnost je stopil 1929. leta s člankom *Charles Nodier v Ljubljani*. Zatem je uredil in komentiral francosko knjigo *Statistique Illyrienne* (1933) z vsemi Nodierovimi članki iz časnika *Télégraphe Officiel*, ki govoré o pokrajini, zgodovini, običajih in slovstvu dalmatinskega in slovenskega dela Ilirskih provinc. V to prvo območje Dobrovoljčevih znanstvenih prizadevanj sodi tudi kasnejša razprava *Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju* (1964).

Še z večjim žarom se je jubilar lotel preučevanja življenja in dela Ivana Cankarja. Prvi Dobrovoljčevi prispevki s to tematiko so izšli v Maleševem zborniku *Podoba Ivana Cankarja* (1945). V naslednjih letih je objavil zanimiva bio- in topografska članka *Cankarjeve ljubljanske izbe* (SR 1950) ter *Ivan Cankar in Vrhlike* (JiS 1958/59), o njegovih dijaških stanovanjih in bivališčih domače družine. K pisateljevim izbranim kritičnim in polemičnim spisom, ki sta jih s svojima esejema za beograjski založbi pripravila Marja Boršnikova (1950) in Boris Zihlerl (1956), je napisal opombe. Za Mladinsko knjigo pa je uredil črtice iz otroštva *Moje življenje* (1965) in o živalih *Tuje življenje* (1967) in jim napisal spremni besedi.

Pomembno delo je opravil, ko je sodeloval pri Cankarjevih *Izbranih delih I-X* (1951-1959), ki jih je za Cankarjevo založbo urejal in z uvodi o genezi umetnin opremljal prof. Boris Merhar; jubilar je prispeval opombe k stvarnemu ozadju umetnin, o modelih in prizoriščih, in podatke o prevodih. K do tedaj najbolj popolni izdaji, 20 zvezkom *Zbranih spisov*, ki jih je z izjemo zadnjega uredil Izidor Cankar, je prof. Dobrovoljč dodal 21. zvezek (1954); prinesel je dotlej neznana, večinoma zgodnja krajša prozna besedila Ivana Cankarja. Kot pripomoček za lažjo uporabo Zbranih spisov je nato skupaj z Zvonetom Verstovškom pripravil *Dve imenski kazali* (1955). Sledila je knjižica *Ivan Cankar, slovenski pisatelj* (1956) z nazornim in zanesljivim prikazom Cankarjevega življenja v vseh njegovih okoliščinah in obdobjih, ki je doživela tudi drugo, dopolnjeno izdajo (1965). Jubilar je nadalje za tisk pripravil spomine Franca Cankarja na bratranca Ivana in Izidorja z naslovom *Žlahta* (1971), jim dopisal potrebna pojasnila in oskrbel slikovno gradivo. Najvišji Dobrovoljčev cankaroslovski dosežek pa je brez dvoma vsebinsko bogati in po opremi razkošni *Cankarjev album* (1972), zajetna knjiga s številnimi podobami in izčrpnim besedilom o pisateljevem času, o njegovih sorodnikih in sodobnikih, o njegovi življenjski poti, o stvarnem ozadju umetnin, o njih opremi in ilustracijah, o pisateljevih risbah in upodobitvah pisatelja.

Ob delu za Cankarja je prof. Dobrovoljč sestavil tudi nekaj bibliografij. Natančne podatke o izidih in uprizoritvah odrskih del ter kritikah in razpravah o njih je prinesla *Bibliografija literature o Cankarjevi dramatik* (1960). V istem desetletju je k izdaji *Hlapca Jermeja* z esejem dr. Bratka Krefta (1967) prispeval bibliografijo prevodov tega po svetu najbolj zna-

nega Cankarjevega dela. Ob stoletnici pisateljevega rojstva pa je za zbornik Ivan Cankar v prevodih (1977) z Otonom Berkopcem pripravil celotno *Bibliografijo prevodov iz literarnega dela Ivana Cankarja*.

Vzporedno z delom za Cankarja so nastajale Dobrovoljčeve bibliografije drugih slovenskih avtorjev. Tako je sestavil za Štefko Bulovčevo *Dopolnilo k Prešernovi bibliografiji* (zbornik Franc Prešeren v prevodih), *Prevode iz poezije Simona Jenka* (Zbrano delo II), skupaj z Vladom Novakom in prof. Boršnikovo *Aškerčevo bibliografijo* (Aškerčev zbornik), z O. Berkopcem *Bibliografijo prevodov iz literarnega dela Otona Župančiča* (zbornik Oton Župančič v prevodih), *Literaturo o Prežihovem Vorancu in Prežihovega Voranca v prevodih* (oboje v Koroškem fužinarju) ter kot nadaljevanje Liškove bibliografije *Delo Miška Kranjca* (Svet ob Muri).

Mnoge Dobrovoljčeve bibliografije zajemajo celotno slovensko književnost, so pogosto namenjene širši jugoslovanski ali svetovni javnosti in zato napisane v srbohrvaščini ali francoščini: *Bibliografija knjižnih in revialnih izdaj Mohorjeve družbe* (Sto dvajset let Mohorjeve družbe, nadaljevanje Modrove), bibliografski članki o prevodih primorskih pesnikov in pisateljev v druge jezike (koprski Bori), *Bibliografija zbirke Naša beseda* (Mladinska knjiga, zajema v zbirko vključene avtorje in besedila), *Srpskohrvatski prevodi iz slovenačke književnosti* (Stanko Janež, Istorija slovenačke književnosti), *Bio-bibliografski podaci* k avtorjem v zbirki *Slovenačka književnost* (Matica srpska, Novi Sad); *Bibliographie de la littérature slovène en langue française* (Annales de l'Institut français de Zagreb), *Bibliographie des traductions des belles-lettres slovènes* (Le livre slovène, 1971 in 1975, prvi del skupaj z Marijanom Brecljem).

Širši slavistični značaj ima bibliografija z naslovom *Ukrainistika slovenskoju movoju* (Slovjans'ke literaturoznanstvo i folkloristika, Kijev), saj priča o nekdanjem zanimanju Slovencev za Ukrajino in njeno književnost, posebno za Ševčenka in ljudske pesmi. Na bližnji zahod pa sega droben, a zanimiv članek o stikih italijanskega futurista Marinettija z našim Aškercem (Bori).

Zelo tehtno in obsežno je tudi delo prof. Dobrovoljca na področju leksikografije, saj je pripeval številne članke za slovenske, hrvaške in srbske leksikone in enciklopedije. Tu moramo zlasti poudariti *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Novi Sad, doslej izšli dve knjigi), ki prinaša za vsakega avtorja življenjepis in bibliografijo; jubilarit ni le urednik za slovensko književnost, temveč tudi pisec večine njenih gesel.

Če smo resnicoljubni in pravični, moramo priznati, da je v glavnem jubilarntovo delo tudi – Slovanska knjižnica v Ljubljani. Kot njen predstojnik z daleč najdaljšim delovnim stažem 27 let je skrbel z nakupi in zamenjavo za stalno in načrtovano večanje njenega knjižnega fonda, v ta namen tudi navezal stike s slavističnimi ustanovami po svetu, posodobil katalogizacijo prihajajočih knjig, vpeljal dokumentacijo in informacije, skrbel za red pri študiju in izposoji ter knjižnici pridobil stalne obiskovalce med slušatelji visokih šol in znanstvenimi raziskovalci. Knjižnica je edina te vrste v Jugoslaviji in redka v svetu, njena starejša in večja sestra je Slovanska knjihovna v Pragi, zato moramo skrbeti za njen nadaljnji obstoj in razvoj.

Življenjsko delo prof. Franceta Dobrovoljca razodeva nekatere značilne poteze njegove osebnosti: naravno asketsko delavnost, redoljubnost in natančnost, smisel za logično razvidnost, skrajno resnicoljubnost, predanost knjigi, kulturi in slovenstvu. Morda bi se kdo visokomerno namrdnil ob področjih in usmerjenosti jubilarntovega dela, češ raziskovanje pisateljevega življenja, komentiranje njegovega dela in zlasti sestavljanje bibliografij niso visoka znanost. Toda ta prezirljivi in krivični pomislek je kaj lahko zavrniti: šele pri solidnem poznavanju gmotnih temeljev umetnikovega življenja in časa moremo

zanesljivo prodirati v svet njegove duševnosti, filozofije in estetike, bibliografija pa je resnemu in temeljitemu znanstveniku potreben in varen izhodiščni pripomoček pri njegovem delu. Zato smo prof. Dobrovoljcu za opravljeno delo iz srca hvaležni in mu tudi za vnaprej želimo dobrega zdravja in uspehov pri delu.

Joža Mahnič
Akademija za glasbo v Ljubljani

V spomin

BLAŽ TOMAŽEVIČ (1909 – 1986)

Dne 26. oktobra minulega leta se je poslovil slavist in profesor višje šole na Pedagoški akademiji v Ljubljani Blaž Tomaževič. Rojen je bil leta 1909 v Kamni gorici, gimnazijo je obiskoval v Šentvidu in Kranju, nato pa je študiral slavistiko na ljubljanski Filozofski fakulteti in leta 1939 diplomiral. Tik pred vojno je služboval v Žalcu in Mariboru, po osvoboditvi pa na ženski realni gimnaziji in na učiteljsišču v Ljubljani. Med vojno je bil aktivist Osvobodilne fronte. Bil je med prvimi, ki so začeli predavati na novo ustanovljeni Višji pedagoški šoli v Ljubljani in že leta 1951 je bil imenovan za profesorja višje šole. Njegova predmeta sta bila zgodovina slovenske književnosti (najprej od 1848 dalje, nato pa od moderne naprej) in metodika pouka slovenskega jezika in književnosti.

Smeli bi trditi, da je profesor Tomaževič sooblikoval podobo nekdanje ljubljanske Višje pedagoške šole in sedanje Pedagoške akademije, in sicer kot učitelj in kot vodja ustanove (bil je namestnik direktorja in nato direktor). Vzgojil je veliko generacij slovenistov, ki danes uspešno poučujejo na osnovnih šolah. Pedagoško delo je opravljal z veliko ljubeznijo, prizadeto, natančno, na visoki strokovni ravni in z željo, da bi njegovi študentje čimveč znali, dobro obvladali stroko in postali zgleдни učitelji slovenščine. Skrbno je pripravljaval predavanja in jih plemenitil s svojim bogatim znanjem, hkrati pa ni nikoli pozabil tudi na didaktično plat in svoje slušatelje nenehno vodil po poteh, ki naj bi jih pripeljale do kar najučinkovitejših načinov poučevanja. Za vse to mu ni bilo žal ne časa ne moči.

V zadnjih letih pred upokojitvijo je profesorja Tomaževiča že močno pestila bolezen in ga po upokojitvi leta 1977 vse bolj priklepala na bolniško posteljo. Toda vse do konca je ohranil bistrost in živost duha, in čeprav se je zaprl v svojo bolečino, je pozorno spremljal dogajanje okrog sebe.

Strokovni opus prof. Tomaževiča sicer ni obsežen, vendar pa je značilen in dragocen po svojih ugotovitvah. Vezi med šolo in stroko je pomagal utrjevati s svojim sourednikovanjem *Slovenskih benil za nižje razrede srednjih šol* (I–III, 1946–1950), ki so v prvem povojnem obdobju pomenila pomembno obogatitev in novost pri poučevanju slovenske književnosti v šoli. Skrbno in premišljeno izbrano ter urejeno gradivo, opremljeno z najnunejšimi podatki, je spodbudno vplivalo na mlajši rod povojnih šolarjev in jim vcepljalo ljubezen do slovenske besede in slovenskega slovstva.

Objavljanje slovenskih klasikov v zbirki Kondor je bilo neposredno zvezano z delom prof. Tomaževiča. Levstik, Kersnik in Gregorčič so bili avtorji, ki jih je bilo potrebno za mladi rod predstaviti čimbolj zanimivo in strokovno ustrezno. To se je profesorju nedvomno posrečilo. Zvezki, ki vsebujejo Levstikovega *Martina Krpana* in *Popotovanje iz Litije do Čateža*, Kersnikovo *Jaro gospodo*, romana *Ciklamen* in *Agilator* ter izbor Gregorčičevih pesmi, so še danes – ob ponovnih izdajah – zelo uporabni, spremne besede zanimive in tehtne, interpretacije upoštevanja vredne in opombe izčrpne.

Čas, ko se je prof. Tomaževič ukvarjal s pripravljanjem teh izdaj, je rodil tudi nekaj razprav, npr. *Motivi in oblika Jenkove poezije* (JiS 1956/57), *Slovensko slovstvo v Beneški Sloveniji* (JiS 1957/58), *Kosovelova socialna pesem* (JiS 1961/62). Vsi ti sestavki izpričujejo avtorjev smisel za literarnozgodovinsko raziskovanje, bogato znanje in posluš za estetsko vrednotenje. Zato je toliko bolj škoda, ker ni napisal več, saj so prispevki obetali resno, poglobljeno in inventivno razpravljanje o posameznih pojavih v slovenski književnosti. Očitno je, da je profesorja zlomilo preobsežno pedagoško delo na eni in prešibko zdravje na drugi strani; oboje mu je branilo, da bi svoje sposobnosti in strokovno usposobljenost usmeril v nadaljnje raziskovanje slovenskega slovstva. Toda naj bo kakorkoli že, sledovi so ostali in sleherni, ki bo preučeval »Tomaževičeve teme« v prihodnje, ne bi smel mimo njegovih prispevkov.

Tiho, neopazno, skromno je odšel profesor Tomaževič od nas, tako, kot je živel. Vendar ne bo mogoče pozabiti, da je v sebi nosil veliko duhovno bogastvo: človeško plemenitost, dragocene življenjske izkušnje in obilo znanja. Mnogi so bili vsega tega deležni in ostali mu bodo vedno hvaležni.

Gregor Kocijan
Pedagoška akademija v Ljubljani

Literarnozgodovinsko gradivo

DOPOLNILO K ČLANKU »SLOVENSKA KNJIŽEVNOST V ROMUNIJI«

Ob branju članka »Slovenska književnost v Romuniji« (Slavistična revija 33/1985, št. 4, str. 466–470) se zdi, da sta njegovi avtorici, V. Rus in V. Fränku, prepričani, da je prva slovenska leposlovna knjiga v romunskem prevodu izšla leta 1973. Res so to leto izšle tri slovenske leposlovne knjige: I. Cankar, Hlapec Jernej in njegova pravica (Dreptatea lui Jernej, Bukarešta 1973) v prevodu Valentina Deşliuja; B. Zupančič, Sedmina (Salutari Mariei, Bukarešta 1973) v prevodu D. Manuja in V. Vescuja, poleg tega pa še L. Suhodolčan, Skriti dnevnik (Žurnalul teinuit, Bukarešta 1973) v prevodu E. Damijana; tega prevoda pa avtorici ne poznata (Gl. Le livre slovène, 13/1975 št. 3/4, str. 24).

Letnico 1973 pa je treba pomakniti za 44 let nazaj, ko je socialistični dnevnik Adeverul (Resnica) leta 1928 od avgusta dalje objavljial Cankarjevega Hlapca Jerneja. Naslednje leto (1929) pa je isto delo, ki ga je prevedla Lia Hirsu – verjetno po francoskem prevodu

te knjige v Parizu leta 1926, izšlo pri isti založbi v Bukarešti. Prevod pod naslovom Var-tolomei argatul și dreptul său so ponatisnili Romuni v naši državi z istim imenom v manj-šinski reviji »Libertatea« (Svoboda, Pančevo 1955), odlomek iz knjige je objavila še druga romunska revija pri nas, Lumina (Vršac 1959). Glede novega prevoda Cankarjevega Hlapca Jerneja pa je treba reči, da ga je pesnik in prevajalec Valentin Dešliu poromunil po izvorniku, kar ne velja za večino drugih prevodov in slovenščine, ki so delani po srb-skohrvatskih prevodih. Dne 5. januarja 1971 je namreč ta romunski književnik obiskal Slovansko knjižnico v Ljubljani in si za eno leto izposodil izvornik »Hlapca Jer-neja«. Po ogledu knjižnice in pogovoru o slovenskih prevodih iz romunske književnosti – ravnatelj knjižnice je namreč objavil kratko bibliografijo slovenskih prevodov iz ro-munščine v reviji »Lumina« (Vršac 1962, str. 372–375) – je romunski prevajalec odšel na-zaj v Romunijo in se spet vrnil 31. maja 1973 v Slovansko knjižnico po dveh letih in pol in prinesel s seboj poleg izposojene Cankarjeve knjige še njen tiskani romunski prevod ter vanj napisal v lepi slovenščini posvetilo in zahvalo ravnatelju, ki mu je izvornik po-sodil. Pozneje je V. Dešliu prevedel še Mire Miheličeve roman Mavrica nad mestom (Cur-cubeu peste oras, Bukarešta 1981), skupaj z ženo Mihaelo pa sta prevedla še A. Ingoliča novelistično zbirko Prepovedana ljubezen (Dragoste interzisă, Bukarešta 1981), še prej pa zbirko slovenskih pravljic Nesmrtno povesti (Povesti nemuritoare, Bukarešta 1977).

Izjava avtoric, da je kratki oris slovenske književnosti v uvodnih besedah k Ingoličevi knjigi »edini . . . prikaz zgodovine slovenske literature, ki ga lahko zasledimo na romun-skih tleh« (str. 467), velja samo za starejše obdobje, kajti za sodobno slovensko književ-nost imamo na razpolago daljšo študijo Cirila Zlobca »Slovenska literatura danes« (Lite-ratura slovena azi). Študija je objavljena v romunski reviji »Steaua« (Cluj) 7/1981 str. 13–14, prevedel pa jo je Richard Sirbu. Lektor Slavistične revije je prezrl na str. 467 ne-prijetno mesto, kjer pravi avtor (?), da sta Mihaela in Valentin Dešliu *poslovenila* (namesto *poromunila*) tudi slovenske ljudske bajke. Ime prevajalca Kosovelove poezije menda ni Cimeci, marveč Čarneci, kakor piše v Kosovelovi romunski zbirki Extazul morții. Zani-mivo je, da je prevajalec obiskal Kosovelove sorodnike v Ljubljani in jim osebno izročil prevedeno knjigo.

Na kraju še nekaj pripomb *pro domo*. Kljub odličnemu in občudovanja vrednemu »Slo-venskemu leksikonu novejšega prevajanja« (Koper 1985), ki ga je sestavil Janko Moder s sodelavci, se je v knjigi pri romunskih prevodih iz slovenske književnosti vtihotapilo nekaj nepravilnosti. Kakor je iz članka v Slavistični reviji razvidno, se je slovenska po-ezija začela prevajati v romunščino v začetku 70. let, kar enako velja tudi za slovensko prozo, z izjemo Cankarjevega Hlapca Jerneja iz leta 1928 oz. leta 1929. Kraj izida knjig, ki jih bomo spodaj našeli, ni Bukarešta, kakor to piše v Leksikonu, temveč dve središči naših romunskih sodržavljanov, Vršac v Banatu in Pančevo v Bački. V Vršču so izšle na-slednje slovenske knjige v romunskem prevodu: M. Klopčič, Mama (Mati) 1950; F. Bevk, Ciinele Polak (Pes Polak) 1959; F. Bevk, Carte despre Tito (Knjiga o Titu) 1960; J. Vandot, Meculită (Kekec nad samotnim breznom) 1960; T. Seliškar, Echipajul Pescarușul albastre (Bratovščina Sinjega galeba) 1961. Vse te knjige so izšle pri romunski založbi Libertatea (Svoboda), ki se je bržkone med leti 1961 in 1962 preselila v Pančevo. Tu sta v isti založbi izšli še dve knjigi: A. Gavril in R. Flora, Poezia iugoslavă contemporană (Sodobna jugo-slovska poezija) 1964, in M. Dolinga, Margaritarele (Šmarnice) 1965.

Francé Dobrovoljc
Ljubljana

MED UGOVORI IN ODGOVORI (7)

O nekaterih slovaških krajevnih imenih

Leksikona Slovenska književnost in Svetovna književnost, ki ju je pred časom izdala Cankarjeva založba, se s krajevnimi imeni dotikata slovenskega in slovaškega jezikovnega področja. Na vprašanje krajevnih imen sem tudi sam prišel ob slovensko-slovaških stikih. Zapisek opozarja na naše skupne probleme, kar utegne koristiti obema stranema.

Nekateri madžarski pisatelji so se rodili na Slovaškem, a spadajo med znamenite madžarske književnike. Leksikona navajata njihove rojstne kraje v madžarski obliki, čeprav danes spadajo v okvir Slovaške v sedanjih politični obliki države Čehoslovaške. O slovaškem značaju teh rojstnih krajev ni nobenega vprašanja. Rodili so se kot sinovi fevdalcev Madžarov v nekdanji Ogrski.

Imre Madách (1832–1864) je dramatik evropske literarne veljave. Njegovo Tragedijo človeka sta v slovenščino prevedla Tine Debeljak in Vilko Novak (1940), a slovenskega prevoda Leksikon ne navaja v vrsti svetovnih prevodov. Madáchev rojstni kraj je na srednjem Slovaškem graščina Dolná Strehova, ki ga navaja Leksikon v madžarski podobi Alső Stregova.

S slovaškega podeželja je pisatelj Kalman (1847–1910), rojen v kraju po madžarsko Szklabonya, po slovaško Sklabiná. Njegova proza opisuje, po Leksikonu, »življenje Gornje Ogrske«, poimenovanje, ki ga pritika madžarska iredenta povsem slovaški pokrajini.

Eden najbolj branih madžarskih prozaikov je Mór (Moric) Jokai, doma iz Komárna, največjega pristanišča na Donavi (v ČSSR). Pod njegovim imenom deluje sedanje osrednje madžarsko prosvetno društvo oziroma prosvetna zveza madžarske manjšine na Slovaškem. Po Leksikonu slika Jokai »madžarsko ali ogrsko preporodno in Bachovo ero«.

Eden vrhov madžarske poezije je romantik Šandor Petőfi. Rojstni kraj je že omenjeno Komárno. Njegov oče je bil Srb Petrovič, mati pa Slovakinja Mária Hruzova. Petőfijevo življenje se je končalo v letu revolucije 1848–49 in izpričuje viharni polet madžarizacije na Ogrskem 19. stol.

Vir informacij o navedenih madžarskih avtorjih je bil gotovo nemški, mogoče, ob kontroli, madžarskih del. Vendar moramo misliti tudi na (predvojne) priročnike in leksikone; moramo upoštevati številne državne in pokrajinske spremembe, ki jih je prineslo zadnje stoletje, vsaj za dobo zadnjih petdesetih let. Na tak primer me opozarja podatek o Lajošu Kossuthu, o osebnosti, ki spada med vodilne madžarske nacionalne bojevnike v 19. stol. Celó pri taki osrednji osebnosti madžarskega nacionalnega gibanja se razhajata taki reprezentativni publikaciji, kakor je naša Enciklopedija Jugoslavije in analogna slovaška publikacija Encyklopédia Slovenska. Po naši Enciklopediji je Kossuthov rojstni kraj Monok, županija Spiš na Vzhodnem Slovaškem, slovaška Encyklopédia Slovenska pa vé povedati, da je Monok v okviru Madžarske ljudske republike. Ali naj beremo podatek o Monoku na Slovaškem in Monoku na Madžarskem v različnih časih?

Tudi najsodobnejši viri ne morejo biti podlaga za najsodobnejše literarne osebnosti. Ivan Krasko, ki nedvomno spada med vrhove slovaške pesniške moderne, naj bi bil umrl v kraju Pistyan, 1958. Slovaško imenovanje se pravilno (sodobno) glasi Piešťany, Pistyan pa je staro avstrijsko-ogrsko poimenovanje tega slovitega zdravilišča. Kraskov literarni pomen je povzdignil UNESCO s svetovno uvrstitvijo med izbrane najvišje kulturne ustvarjalce svetovnega pomena. Umrl je v Bratislavi in je pokopan v svojem rojstnem kraju Lukoviš'ta (ne Lukovište), kakor piše Leksikon. Mogoče je naš Leksikon posnel Kraskove podatke po madžarskem nekrologu?

Podatki, ki se nanašajo na slovenske književnike in njihovo življenje in delo, so maloštevilni, saj je to razumljivo ob pičlih slovensko-slovaških stikih.

Ko je Andrejčkov Jože – Podmilšak pustil gimnazijo in se zapisal med poklicne vojake, je bilo njegovo prvo službeno mesto Komárno. Svoje potovanje v to ogrsko veletrdnjavo ob kolenu Donave je opisal v potopisu Iz Ljubljane v Komarn (SG, 1886). Leksikon pravi, da je »šel v Komarn na Ogrskem«. Komárno štejemo za slovaško mesto. Podmilšak je iz slovaškega ambienta zapisal verz in slovaške ciganske pesmi. Tu, v trdnjaviških kazematah in kasarnah, se je zasidrala vanj kal jetike, za katero je po večletnem bolehanju umrl. V drugi vojni je bila trdnjava prekmurskim narodnjakom prehodna postaja v taborišče. Kraj, ki ga Leksikon piše Komorn, Komárnom, Komarom ipd., nosi danes slovaško ljudsko obliko Komárno.

V slovenskem pisanju se je po drugi vojni končno uveljavilo izključno ime Bratislava za nekdanji Prešporok in Požun.

Franjo Maselj – Podlimbarski je služil kot dragonec v dunajski ravnini od Dunaja do Bratislave in v sedanji Slovaški. Po SBL je služil »v Št. Juriju pri Požunu«, posloveniti pa ga moramo v »Jur pri Bratislavi«. Masljeve Manevre na Moravskem bomo morali lokalizirati na »Moravské Slovácko«.

Za Korošca Ožbalta Gutsmana vemo, da je živel nekaj časa na Slovaškem. Kidričeva monografija Dobrovský in slovenski preporod je zapisala, da je bil jezuit v samostanu v Zvolenu. V resnici je bil v Banski Bystrici in tam opravil tretji redovni izpit ali zaobljubo. Slovaška cerkvena zgodovina še ni preiskala in določila, kakšen je bil v Banski Bystrici študij in ali je sodeloval pri Gutsmanovi jezikovni in leksikografski orientaciji.

V Prešernovem času sta živela in delovala v Ljubljani brat in sestra Lipič, Fran Viljem in Terezija. Očetu iz Boke Kotorske sta se rodila, ko je bil »fizik šipaškega komitata« v kraju Iglo (v Iglavi). Kraj se po slovaško imenuje Spišská Nová Ves, županija pa je bila Spiš. Fran Viljem Lipič (Lippich) je bil mestni fizik v Ljubljani in oster nasprotnik homeopatov. Sestra Tereza je bila učenka našega slikarja Langusa; ohranjenih je nekaj njenih slik, ena je priobčena v Prešernovem albumu.

Ko je Anton Aškerc potoval – z vlakom – povprek čez Slovaško od Budimpešte čez Južno in Srednjo Slovaško na skrajni slovaški severozahod – čez Jablunkov in Šlezijo na Poljsko – se ni nikjer ustavil in se vsaj malo razgledal po tej deželi nekdanj kralja Svetopolka. V kraju Rutka je nastala njegova pesem Brat Slovak (LZ 1891). Rutka je slovaško izredno pomembno in živahno križišče železniških prog iz Srednje Slovaške. Tu se priključijo na osrednjo slovaško železnico Košice – Žilina – Bohumin – Praga. To križišče se imenuje Vrútky (m. pl.). Zaradi vozlišča številnih železniških smeri in zvez so Vrútky postali eno najpomembnejših središč slovaškega in (po prvi vojni) češkoslovaškega strokovničarskega gibanja, proletarske revolucionarnosti, komunistične organizacije in madžarizacijskega nasilja. Aškerc je ob svojem bežnem potovanju kot v preblisku sprevidel jedro slovaškega gmotnega in narodnega vprašanja in izrazil protest v imenu brezpravnega preganjanega slovaškega naroda.

17. Jurij Prešeren

Jurij Prešeren je bil mlajši brat pesnika Franceta Prešerna. Rodil se je v Vrbi 29. marca 1805 kot peti otrok Šimna in Mine. Starši Jurija najprej niso namenili študiju, da bi postal eden izmed Prešernov – duhovnikov. Ko pa je v Ljubljani umrl sin in brat Jožef 30. aprila 1818, so ga starši poslali v ljubljanske šole. Gimnazijo in licej je končal z maturo, a ljubljanski škof Wolf ga ni sprejel v semenišče zaradi telesne napake – rodil se je namreč brez levega uhlja. To ni motilo celovškega škofa in ta je sprejel Jurija v celovško bogoslovje.

Jurij je končal teologijo in bil posvečen v mašnika 1852. Služboval je kot kaplan in župnik na Koroškem, najprej nekaj let v Gorenji Dravski dolini, v krajih, ki slabo skrivajo svoj slovenski izvir; fare so bile ponemčene, deloma tudi versko mešane, luteranske. Jurijeve kraji službovanja so bili: Irschen (Ržje, Rženo), Liseregg (Jezerek ali Jezerno), Fresach (Brezje pri Paternionu), Sankt Lorenzen (nad Šmohorjem), stalnejše mesto je bil Sankt Ruprecht am Moos, to je Šent Rupert ob Osojskem jezeru. Tu je bil v letih 1842–1856. Zadnja Jurijeva duhovska postaja je bila Ovčja vas pri Žabnicah pod Višarjami, kjer je umrl 1868. Kanalska dolina je tedaj spadala pod celovško škofijo. Ovčja vas je ena najlepših slovenskih vasi v Kanalski dolini, danes je po večini ponemčena. V Ovčjo vas je hodil letovat in alpinistično odkrivat Zahodne Julijce dr. Julius Kugy, sin najstarejše hčere Jovana Vesela-Koseskega. Kugyjeve rod po očetovi strani poteka iz Lipe pri Podklostru na Koroškem. Kugy spada med naslovitejše planinske pisatelje Triglava, Trente in Zahodnih Julijcev. Pisal je samo v nemščini.

Jurija se slovenski narodni prerod ni dotaknil. Bil je gluha za bratovo ustvarjalno delo. Službo je kot duhovnik opravljal tudi slovensko, vendar je bil brez odnosa do slovenske narodne in kulturne misli.

Ko je postal župnik v Št. Ruprechtu ob Osojskem jezeru, je vzela k sebi 1834 mater Mino in dve sestri. Ena od njih je Tomu Zupanu izjavila: »Doma smo govorili in molili zmerom slovensko.«

Na Jurijevo novo mašo doma je prišel brat France s prijatelji, toda ob koncu slovesnosti.

Jurij si je prizadeval, da bi dobil iz Beljaka slikarja, ki naj bi naslikal mater Mino, vendar se mu dobra namera ni posrečila.

Ko je mati Mina umirala, je narekovala pismo za sina Franceta sinu Juriju, rekoč: »Pišite Francetu, da bom umrla, ozdravela ne bom več. Kranjskega več ne bom videla. Na mojo pot boste vsi prišli in morebiti on prvi. Tako fleten otrok je bil France. Le sedaj naj tudi prav obrne svojo reč. Tako pišite Francetu.«

Na Minin pogreb v Št. Ruprecht ni prišel nihče iz Vrbe. Pogrebni govor in obrede je opravil duhovnik v nemščini. Pripoveduje se, da je prišel v Št. Ruprecht in obiskal Minin grob Francetov prijatelj odvetnik dr. Blaž Chrobat, ki ga je spremljala njegova hči Luiza.

Materi Mini je postavil železen križ na grob sin Jurij, verjetno s slovenskim besedilom. Toda ko sta grob obiskala Tomo Zupan in Josip Lavtižar, župnik iz Rateč in potopisec, ni bilo na grobu nobenega znamenja, tudi križa ne.

Po drugi vojni je Črtomir Zorec, sin pisatelja Ivana Zorca, poskušal, kako bi na grob Mine Prešernove postavili križ. Pokopališče pred farno cerkvijo v Šent Ruprechtu je bilo zravnano z zemljo in tako ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti, kje je grob matere največjega slovenskega pesnika. Č. Zorec se je trudil, da bi bila v cerkveni lopi pri vhodu v cerkev vzdignjena spominska plošča za Mino Prešeren. Za ploščo v cerkvenem zidu pa bi bil moral dati dovoljenje škofijski ordinariat. V nemirnih poveljih in slovenstvu sovražnih letih pa tega dovoljenja iz Celovca ni bilo. V sedanjih časih, ko imamo nekaj kulturnih ustanov na slovenskem Koroškem in ko deluje tam tudi društvo slovenskih in nemških pisateljev, bi bilo mogoče Zorčevo misel uresničiti.

Jurij Prešeren ima na pokopališču v Ovčji vasi spominsko ploščo v slovenščini; besedilo se glasi:

Tukaj počivajo častitljivi

Gospod fajmošter Juri Prešern

ki so službo fajmoštra 30 let opravljali

Rojeni 24. marca 1805

Umrl 7. oktobra 1868

Blagor jim, kateri v
Gospodu zaspe,
v slavi nebeški se tam prubede.

Črna marmornata plošča je vzdana na desni strani vhodnih vrat. Oskrbel jo je Jurijev naslednik beneški Slovenec Gujon.

Opomba. Gradivo za članek so bili prispevki Toma Zupana o Prešernovem rodu v Mladiki 1933 in 1934. Besedilo nagrobnika mi je posredoval slavist Janez Svovljšek iz Mojstrane, ki mu dolgujem tudi nekaj drugih opozoril. Jurija omenja tudi članek Lada Premruja v članku Usoda Prešernovih bratov in sester v Primorskem dnevniku 5. febr. 1978 (po opozorilu Nade Prašelj-Gspan iz uredništva SBL). O prizadevanju Črtomira Zorca mi je povedalo Zorčevo pismo (Kranj, 1986).

Viktor Smolej
Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (2)*

Krka je izrazito kraška reka. Njena voda prihaja iz širokega zaledja Grosupeljske kotline in Račenskega polja, in preden pride na dan, teče po več kot pet kilometrov dolgi podzemski poti. Od jame se odpravimo skozi vas Gradiček in na drugi strani vidimo še en izvir. Pravijo mu Poltarica, po gradu, ki je stal nekoč ravno nad tem izvirom in ki ga omenja Jurčič; razvaline so deloma ohranjene. Napotimo se proti vasi **Krka**. Kraj je dobil to ime šele po osvoboditvi, prej smo tu imeli vasi Mali Videm, Videm in Gmajno. Najvišja točka v vasi je cerkev sv. Kozma in Damijana, znamenita romarska cerkev. Ljudje so hodili sem na božjo pot, da so prosili za svoje zdravje in za zdravje domačih pa tudi živine. Romanja so bila po določenem razporedu prve tri nedelje po velikem šmarnu (15. avg.): prva nedelja je bila določena za kmete s Kočevskega, druga za Gorenjce, tretja pa za okoličane in Dolenjce sploh. Omenjena je ta cerkev že leta 1135. Stavbo, kot jo vidimo danes (enoladijska baročna dvorana s stranskimi kapelami in s polkrožno zaključenim prezbitერიem), so sezidali l. 1757. Slika sv. Kozme in Damijana v glavnem oltarju je napravil 1851 Matevž Langus. Pred cerkvijo stoji spomenik z imeni 70 padlih borcev in žrtev fašističnega terorja iz območja Krke.

Omenimo naj sedaj še pomembne ljudi, ki so bili doma s Krke ali iz okolice ali pa so tu bivali. Samo kot zanimivost bodi povedano, da je neki *Janez* iz Velikih Les (blizu Krke) v letih 1463–1478 omenjen kot mojster glasbenik na dvoru Sforzov v Milanu.

Znamenit je rod baronov Ravbarjev, ki so imeli v lasti po l. 1433 grad Vinjek, kasneje imenovan Kravjak nad Muljavo. Iz tega rodu je izšel Krištof Ravbar, drugi ljubljanski škof, ki je sezidal sedanji škofijski dvorec v Ljubljani. Bolj znan je *Adam Ravbar*, ki o njem poje ljudska pesem, ker se je proslavil v boju s Turki pri Sisku l. 1593. Ravbarji so nekoč imeli grobnico v krški cerkvi, danes pa v njej ni več krst in je grobnica opuščena.

V letih 1818 do 1825 je živel na Krki kot učitelj in organist ljudski pesnik *Andrej Kančnik*; tu je med drugim zložil pesem »*Kako na Krki zvonik*«. Na Krki se je rodil ugledni klasični jezikoslovec *dr. Avgust Musič* (1856–1938), ki je od 1894 do 1924 predaval grško filologijo na zagrebški univerzi; objavil je veliko člankov o vprašanih grškega, hrvatskega in slo-

* V prvem delu opisa poti po Dolenjski je treba pravilno zapisati »vas Spodnje Blato«.

venskega jezikoslovja. Je tudi prevajal, napisal več šolskih knjig, Povijest grške književnosti (1900) in Rječnik hrvatsko-slovenski (1887, 1925).

Tu je nekaj časa učiteljeval tudi znani mladinski pisatelj *Venceslav Winkler*.

Od cerkve gremo po klancu navzdol, in ko pridemo na most, je pred nami, čeprav ima za seboj komaj kak dober kilometer poti, že prava reka, dolenska lepotica, Krka, ki s svojo temno zeleno barvo in s svojim ribjim bogastvom vabi k sebi domače in tuje goste. In kdor jo od blizu spozna, se rad k njej še in še vrača.

Pot nadaljujemo po levem bregu Krke, vendar tokrat ne bomo sledili toku reke, ampak bomo na križišču zavili levo in nato skozi Muljavo in Oslico mimo ostankov gradu Kravjaka (prizorišče Desetega brata; prav tu so snemali tudi film) na Malo Črnelo in Mleščevo in že smo na železniški postaji v Ivančni gorici. Opis tega dela poti bomo našli malo kasneje.

Po tem skoku vstran se vrnimo v Višnjo goro in nadaljujemo pot po avtocesti. Morda bi na tem mestu kazalo opozoriti, da je naša današnja dolenska avtomobilska cesta speljana v glavnem po trasi rimske ceste, ki je iz Emone-Ljubljane peljala proti Siscii-Sisku. Ob cesti so imeli Rimljani postaje, kjer so se kurirji odpočili in menjalo vprego, in ena takšnih postaj je bila na tej naši relaciji nekje zahodno od Ivančne gorice v okolici Stranske vasi ali Hudega. Postaja se je imenovala Acervo. Sklepati bi se dalo, da je to v zvezi z bližnjimi ilirskimi gomilami (»acervus« pomeni v latinščini »kup«), ki so morale biti pred skoraj dva tisoč leti še veliko bolj opazne, kot so danes. Naslednja postaja pa je bila že na ozemlju keltskega plemena Latobikov (Praetorium Latobicorum) v današnjem Trebnjem. Rimsko cesto namreč lahko sledimo z najdbami od Škofljice proti vzhodu mimo krajev Flake, Razdrto, Sap in Paradišče in nato mimo Brezovega v dolino Dednega dola (severno od Višnje gore) in nato po današnji trasi; dolino je prečkala prav tam, kjer je danes viadukt, nato pa je šla po južni strani doline skozi Rogovilo severno od Mrzlega polja, južno od Glogovice, do železniške postaje Šentvid in na Radohovo vas, nato pa po sedanji stranski cesti proti Šentlovrencu. Ob rimski cesti so stali nekoč miljni kamni z vklesanimi podatki. Mnogi so izgubljeni ali pa so napisi na njih uničeni. Na območju občine Grosuplje so evidentirani štirje takšni miljniki: dva sta bila nekoč vzdana v hišo, a ju danes ni več najti (Dedni dol št. 1), eden je v Narodnem muzeju v Ljubljani, eden pa še stoji ob poti in ga bomo še videli.

Prva opaznejša stavba, ki jo po Višnji gori zagledamo severno od ceste pod velikim peskokopom, ki se že nekaj časa kar preveč vztrajno zajeda v zelenje Dobravskega hriba, je gradič **Podsmreka**. Grad je bil prvotno last gospodov Gallov, pozneje pa je večkrat menjal lastnike. Okoli 1870 ga je kupil graščak nemškega rodu (?) Emil Rožič (1836–1906), ki se je poročil z Antonijo grofico Lichtenberg z nam že znanih Praproč pri Grosupljem. Rožič se je že poprej ukvarjal s čebelarstvom, tu v Podsmreki pa je v letih od 1875 do 1900 ustanovil pravo čebelarstvo podjetje. Postavil je preko tisoč čebelnih panjev, razposlal po svetu preko 100.000 raznovrstnih živih čebelnih panjev s kranjsko čebelo (apis carnica), izdeloval čebelarске potrebščine, razširjal in izpopolnjeval svoj obrat z mizarskimi in kleparskimi delavnicami in imel v njih zaposlenih tudi do 35 delavcev. Po 1900 pa je iz več vzrokov njegovo podjetje začelo hirati, med drugim so mu neko zimo zmrznile čebele, in tako je 1909 Podsmreka prišla v druge roke.

Za Rožiča bi vendarle še kazalo omeniti, da se s čebelami ni ukvarjal samo pridobitniško, ampak tudi znanstveno, saj je 1875 in 1894 izdal dve zajetni ilustrirani knjigi o reji čebel (Illustrierter Bienenzuchts-Betrieb), spodbudil je ustanovitev prvega čebelarškega društva na Slovenskem in sploh dvignil poznavanje in ugled slovenske sive čebele in slovenskega čebelarstva ne samo doma, ampak tudi v tujem svetu.

Od Rožiča je Podsmreko kupil trgovec Peter Majdič iz Celja, od njega pa l. 1934 dunajski podjetnik Klarwill. Ta jo je temeljito obnovil in opremil s stilnim pohištvo, že čez štiri leta pa graščino in posestvo prodal ljubljanskemu trgovcu Antonu Verovšku. Ta lastnik je zgledno skrbel za grad in dobro gospodaril vse do l. 1948, ko je bila njegova posest nacionalizirana. V gradu je bilo nekaj let po vojni dekliško vzgajališče, potem ga je prevzela Kmetijska zadruga iz Stične in v njem prirejala razne tečaje (za kmetijske tehnike, za traktoriste, gospodinjske tečaje), nekaj časa pa je bil lastnik tudi Medex. L. 1969 je grad prevzel Slovenski etnografski muzej in uredil v njem razstavo lončarske obrti na Slovenskem. Razstava kaže izdelke naše lončarske obrti, značilne za posamezna lončarska območja na Slovenskem, prikazano pa je tudi samo lončarsko delo in orodje in naprave, ki so pri tem delu potrebne. Muzej se splača ogledati, nekoliko neroden je le dostop do njega. Treba se je peljati od Višnje gore proti Ivančni gorici po stari cesti.

Tik preden cesta preide na drugo stran doline, zagledamo ob železniški postaji Polževo v Zgornji Dragi zanimivo **cerkev sv. Martina**. To je ena najlepše ohranjenih cerkvá enoladijskega tipa v romanskem slogu pri nas. Zgodovina nam pravi, da jo je postavil v XII. stol. mojster Mihael, ki so ga cistercijski menihi pripeljali s seboj nekje iz Francije in pod čigar vodstvom se je zidal stiški samostan. V zahvalo za njegovo mojstrsko delo so mu menihi poklonili tu v Zgornji Dragi kos zemljišča, on pa si je na njem poleg cerkvice sezidal tudi hišo in se oženil z domačinko Matildo, podložnica višnjegorskih grofov. Ker so domačini vse latine imenovali Lahe, še danes ta kraj imenujejo »na Lahovščici«.

Naslednja v naši smeri je vas **Hudo** (z avtoceste slabo vidna zaradi useka, pač pa se dobro vidi z vlaka). V najmogočnejši hiši v vasi je še v XVIII. stol. bila poštna postaja, ki jo je vodil hišni lastnik pl. Fedransperg. Tu je prenočila dve noči celo cesarica Marija Terezija s sinom Jožefom, ko sta se tu ustavila na poti proti Karlovcu. Baje je še ohranjena listina, s katero je 3. avg. 1778 na Dunaju povzdignila rodbino Fedran v plemenite Fedransperge.

Fedranspergi so bili nekaj časa tudi lastniki gradu Kravjak pri Muljavi in iz tega rodu je tudi stric Dolef, oseba iz Desetega brata.

V tej vasi je bil rojen *Andrej Pajk*, ki ga je v svojih mladih letih poznal tudi Josip Jurčič in po njegovem rokopisu pripravil za tisk »*Spomine starega Slovence ali črtice iz mojega življenja. Spisal Andrej Pajk, bivši avstrijski in francoski vojščak, vojni ujetnik na Francoskem in Ruskem ob Napoleonovem času.*« Knjiga je pod tem obširnim naslovom izšla kot dvanajsti zvezek Slovenskih večernic l. 1865. Celotno besedilo Spominov je v Pajkovi izvirni verziji in v Jurčičevi literarni predelavi objavljeno v 2. knjigi Jurčičevega Zbranega dela.

Pri Ivančni gorici zapustimo avtocesto in zavijemo v desno na staro cesto, ki pelje v dolino Krke. Že po kakem kilometru vožnje zagledamo na desni strani vas **Malo Črnelo**. Pozornost pritegne slikovita cerkev sv. Marjete, ki je po nastanku še romanska, bila pa je kasneje gotizirana in okoli 1632 barokizirana. Na južni zunanji steni so ostanki gotskih fresk (sv. Krištof) iz XV. stol. V slikoviti lopi pred vhodom je kamnitna oltarna miza. Glavni oltar je izrezljal l. 1648 ljubljanski kipar Jurij Skarnos. Stranski oltar sv. Barbare je najbrž iz XIX. stol., so pa na njem starejši kipi. Cerkev je bila pred nedavnim lepo obnovljena.

Ob prvih hišah Gorenje vasi zavije cesta preko potoka Višnjice in preko doline, moramo pa omeniti, da je **Gorenja vas** rojstni kraj pesnika, založnika in urednika Kranjske Čbelice *Mihe Kastelca* (1796–1868). Rojen je bil v hiši št. 4 (danes pri Skrunovih). To hišo je od Kastelčevih s posestvom vred kupil bogat kmet iz Velikega Črnela, se potem naselil na tej kmetiji, hiši pa z raznimi prezidavami dal nekam gosposko, rekli bi, skoraj graščinsko lice. Zato današnja podoba nikakor ne ustreza tisti, iz katere je izšel pesnik Kastelic.

Ustavili se bomo na **Muljavi** pred kulturnim domom, kjer nas bo lahko čakal avtobus, mi pa se bomo peš odpravili raziskovat znamenitosti, ki jih v tej vasi ni malo.

Začeli bomo z gostilno pri Obrščaku, ki je najbliže.

Če imamo pred očmi podobo Jurčičeve krčme, bomo seveda kaj hitro ugotovili, da današnji Obrščak in oni iz Desetega brata razen imena in svojega osnovnega namena nimata kaj dosti skupnega. Šele stenske slikarije v zadnji sobi nas bodo popeljale za kakšno pol-drugo stoletje nazaj. Freske je po motivih iz Desetega brata naslikal slikar Jug iz Solkana pri Gorici l. 1926.

Ko gremo od Obrščaka proti cerkvi, zagledamo na holmcu na desni strani spomenik z imeni 35 borcev in žrtev fašizma z Muljave in bližnjih vasi, zraven pa je še grobišče 27 neznanih borcev, ki so padli v bližini Muljave. Na spomeniku je vklesano naslednje besedilo: Umrli smo, ki v grobu tu ležimo,/ a nad svobodo vašo še bedimo,/ ker hočemo, da raste in živi,/ za kar smo dali svojo srčno kri.« Prav bi bilo, da bi bila nekoliko bolj urejena tudi okolica spomenika.

Okoli Muljave pogosto naletimo na razna obeležja iz NOB. Spomladi 1942 se je namreč v gozdovih bližnjega Kremenjaka pod poveljstvom Franca Rozmana-Staneta formirala druga grupa odredov, ki je odtod pogosto napadala železniško progo Ljubljana – Novo mesto, izvedla imenitno preskrbovalno akcijo na železniški postaji v Višnji gori in 6. junija 1943 v gozdiču med Muljavo in Krko (Smrečje) napadla kolono Italijanov, pri čemer je bilo ubitih 150 sovražnikovih vojakov.

Od spomenika padlih se napotimo k znameniti **muljavski cerkvi**. Med hišami se nam prikaže harmonična celota zvonika, zahodne fasade, lope pred vhodom in pokopališča, ki ga obdaja nizek zid. To je cerkev Marijinega vnebovzvetja, ki je nastala vsaj v XV., če ne že v XIV. stoletju.

Oglejmo si cerkev takšno, kakršna je danes.

Pred glavnimi vrati je precej velika romarska lopa z gotsko mnogokotno zidano prižnico na levi strani in z masivnim oltarjem na desni. Nad njim je plošča z imeni padlih v prvi svetovni vojni iz okoliških vasi. Prižnica in oltar zunaj cerkve nam pričata, da je bila cerkev včasih božjepotna in da se je večkrat zbralo toliko romarjev, da niso vsi mogli v cerkev, pa so zato opravljali obrede kar zunaj.

Cerkve je danes baročno obokana. Tako obliko so ji dali 1697. leta. Tedaj so freske, ki so krasile vse stene, doživele veliko škodo: slopi, na katere so naslonili obok, in velika okna so se brezobzirno zajedli v živo tkivo fresk. Če se povzpnejo s kora pod streho (za kar je seveda potrebna lestev), lahko še danes ugotovimo, da je cerkev prvotno imela raven lesen strop.

Ena od dragocenosti muljavske cerkve so gotske freske, ki jih je 1456 naslikal *Janez Ljubljanski*. V ladijskem delu so žal zelo slabo ohranjene, tako da le s težavo uganemo, kaj predstavljajo. Na severni steni se vidi sprevod sv. treh kraljev, njihovo slovo od kralja Heroda in poklon novorojenemu Kristusu, na južni strani pa je upodobljena spreobrnitev apostola Pavla. Po ozkih stopnicah pridemo na kor, kjer bomo videli bogato kompozicijo zadnje sodbe, kjer je slikar med pogubljenimi uvrstil tudi osebe z visokimi cerkvenimi častmi.

Precej bolje kot v ladji so ohranjene freske v prezbiteriju, ki je ves poslikan. V šilastem slavoloku, s katerim je prezbiterij razmaknjen od ladje, je Kristusov rodovnik, na oboku je Kristus, obdan od evangelistov in angelov. Na stenah pa je Marijino oznanjenje, pokol betlehemskega otroka, beg svete družine v Egipt, Kristusovo trpljenje in Marijina smrt. Glavni pas stene zavzema vrsta stoječih apostolov. Te freske po sodbi strokovnjakov zavzemajo tako pomembno mesto v razvoju našega stenskega slikarstva, da so kopijo prizora Marijine smrti vključili v razstavo Umetnost na tleh Jugoslavije skozi tisočletja, ki je bila l. 1971 v Parizu, nato pa še v Sarajevu.

Freske so verjetno stare toliko kot cerkev (omenja se leto 1456), bogati, iz lesa izrezljani oltar pa je kasnejše delo. Naredil ga je, kakor pove napis na deski za oltarjem, ljubljanski rezbar *Bartholomeus Plumenberger* 1674, pozlatila pa sta ga *Jakob Mönhardt* in *Anton Schemauitsch* iz Višnje gore. Ta oltar sodi med najlepše »zlate« oltarje pri nas. Žal ga danes vidimo zelo osiromašenega, ker so 21. okt. 1977 tatovi sneli z njega in odnesli 12 figur angelov. Oltar ponazarja vnebovzetje Matere božje, ki jo spremlja cel zbor angelcev, vsak z drugačnim glasbilo v rokah. Okoli prizorišča so izrezljani oblački, nosilno ogrodje pa je zakrito s krilatci, vinsko trto in raznim drugim pleteničjem. Na vrhu oltarja sta še angela, ki držita v rokah stiški samostanski grb in grb opata Motoha, ki je dal oltar narediti. Stranska oltarja v ladji sta iz srede XVIII. stol., v levem je podoba sv. Marka, v desnem pa sv. Jurija. Dragocen je tudi gotski kip sedeče Matere božje (na severni steni) za katerega sodijo, da je star vsaj 400 let. Od križevega pota, ki je naslikan na steklo in izvira z začetka XIX. stol., sta ostali le dve sliki, ki so ju tatovi v naglici prezrli ali pa so ju nalašč pustili za vzorec.

Ob cerkvi naj omenimo tudi to, da so bili tu najdeni grobovi iz časa med 800 in 1.000 n. š. Starejših sledov naseljenosti Muljave, torej pred prihodom Slovencev, doslej nimamo.

Oko pozornega obiskovalca bo na tramu nad vhodom opazilo letnico 1841. Tega leta je bila obnovljena streha.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Jože Sever

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ocene in poročila

KAKO O DIDAKTIKI MATERINEGA JEZIKA IN KNJIŽEVNOSTI RAZMIŠLJAJO NAŠI SOSEDE

Na Hrvaškem didaktiki (teoriji pouka) maternega jezika in književnosti že dlje časa posvečajo več sistematične pozornosti ter strokovnih in materialnih moči kot pri nas. Čeprav tudi tam s položajem vede (imenujejo jo metodika)* še niso čisto zadovoljni, je njihovo raziskovanje že dovolj množično, razporejeno po različnih visokošolskih središčih, podprto s teorijo in (morda manj intenzivno?) preverjeno v praksi. O novostih iz teorije in prakse poroča revija *Suvremena metodika* nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Žal v naši šolski praksi o tej publikaciji premalo vemo, čeprav bi nam lahko posredovala marsikatero zanimivo spodbudo. Izhaja štirikrat letno, zdaj že enajsto leto.

V tem zapisu želim poročati o zanimivi lanski dvojni številki te revije,¹ ki prinaša prispevke s posvetovanja o predmetni didaktiki v znanosti, vzgoji in izobraževanju² (bilo je maja 1985 v Zagrebu). Čeprav prihaja tole poročilo nekoliko pozno, upamo, da bo vseeno še aktualno, saj so taka tudi spo-

* V prevodih citatov ohranjam termin, ki je v rabi na Hrvaškem, sicer pa uporabljam v Sloveniji bolj uveljavljena izraza: predmetna didaktika, teorija pouka.

¹ *Suvremena metodika* nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Časopis za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika, književne, scenske i filmske umjetnosti. Školska knjiga Zagreb. Godina, 1985, broj 2-3.

² Metodika u sustavu znanosti, odgoja i obrazovanja.

ročila objavljenih prispevkov. Iz njih je mogoče razbrati, da so didaktiki na lanskem posvetovanju govorili o načelnih vprašanjih glede ciljev, vsebin in metod predmetne (specialne) didaktike nasploh, nadalje o načelnih in konkretnih vsebinskih in metodoloških vprašanjih književne in jezikovne didaktike, dotaknili pa so se tudi pouka tujih jezikov in umetnostne vzgoje.

Prispevki, ki načelno osvetljujejo splošni pomen predmetne didaktike za uveljavljanje znanosti v vzgojno-izobraževalnem procesu, pričajo, da je na posvetovanju prišlo do zanimivega sodelovanja med strokovnjaki za splošno in predmetno didaktiko. Tako je npr. Vladimir Poljak, strokovnjak za splošno didaktiko, svoj prispevek naslovil *Strukturiranje metodike*.³ V njem je poudaril, da se moramo končno že otresti »sholastičnih razprav o znanstvenem domicilu metodike«⁴ in zgraditi sodobno, celovito, interdisciplinarno vedo. Interdisciplinarno zasnovana predmetna didaktika namreč svoje vsebine črpa tako iz izhodiščne znanosti, na kateri temelji šolski predmet, kot iz spoznanj pedagogike, didaktike, psihologije in številnih drugih ved. Vse te vrvine se v njej združujejo na nov način, ki si prizadeva za čim večjo učinkovitost v teoriji in praksi. Ker si mnogi predstavljajo predmetno didaktiko le kot sredstvo za razlaganje učnega načrta, V. Poljak opozarja, da so njeni cilji in vsebine dosti širši in da se z učnim načrtovanjem ukvarja le deloma, na eni od svojih stopenj. Poljak namreč predlaga štiri stopnje, po katerih naj bi raziskovanje v predmetni didaktiki potekalo kar najbolj smotno, da bi na koncu dobili razvito vedo z uporabnimi rezultati:

1. Na prvi stopnji je treba iz učnih načrtov izbrati najznačilnejše oz. najtežavnejše vsebine in jih didaktično obdelati, izdelati »optimalne metodične modele«,⁵ ki bi bili v pomoč učiteljem, študentom in sestavljavcem različnih priročnikov ter didaktičnih kompletov.
2. Naslednjo stopnjo predstavlja monografska obdelava temeljnih odprtih didaktičnih vprašanj.
3. Šele ko so obdelani ključni problemi določenega predmeta oz. predmetnega področja, je mogoče oblikovati celoten vzgojno-izobraževalni program zanj.
4. Najvišjo stopnjo te znanosti, ki gradi most od prakse k teoriji za prakso, pa pomeni oblikovanje »sintetične metodike v obliki učbenikov in priročnikov«.⁶ To stopnjo V. Poljak po Pinskem imenuje »kulminacija metodike«,⁷ do katere je mogoče priti šele, ko so evidentirani in obdelani temeljni didaktični problemi in njihove rešitve empirično preverjene.

Četudi se s tem predlogom za postopni razvoj predmetne didaktike ne bomo v celoti strinjali, se iz njega vendarle lahko poučimo o nekaterih nespornih resnicah. Strokovno didaktično zasnovano izdelovanje učnih načrtov je šele posledica skrbnih predhodnih raziskav in preverjanj v praksi, učbenik pa sinteza teorije in prakse, zaradi česar lahko nastane le kot rezultat temeljitega strokovnega dela! Pri nas smo pred prenovo učnih programov in učbenikov za srednjo šolo; prav bi bilo, da bi strokovna pedagoška služba zdaj, ko ima rezultate o dosedanjih slabostih in prednostih pouka materne jezika in književnosti ter okvirne učne načrte, začela misliti na organiziranje izobraževanje in materialno spodbujanje avtorjev bodočih učbenikov in drugih potrebnih pripomočkov.

Vladimirju Poljaku se v razmišljanju o povezovalnem značaju predmetne didaktike pridružujejo še Ivan Furlan, Vladimir Mužič in Ante Bežen. Slednji med drugim poudarja, da mora biti učitelj predmetne didaktike hkrati strokovnjak za določeno področje in pedagog. Meni tudi (in to bi kazalo uresničevati), da bi se morali učitelji predmetnih didaktik na posameznih kadrovskih šolah med seboj povezovati, povezovanje pa bi se moralo razširiti tudi na medfakultetno in meduniverzitetno raven. – Pri nas je tega povezovanja komaj kaj (npr. pedagoška delavnica), vrsto praktičnih (pedagoška praksa študentov) in strokovnih problemov pa rešuje vsak po svoje.

Največ člankov v tej številki *Suvremene metodike* se ukvarja s književno didaktiko. Zasluge za tako množično zanimanje za to področje ima nedvomno učitelj in mentor večine avtorjev, to je Dragutin Rosandić. Prav gotovo je tudi zato njegov članek *Za znanstveno zasnovanost metodike*⁸ v reviji na

³ Vladimir Poljak, *Strukturiranje metodike*, str. 71–77.

⁴ Vladimir Poljak, navedeni članek, str. 71.

⁵ Vladimir Poljak, navedeni članek, str. 77.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ Dragutin Rosandić, *Za znanstveno utemeljenje metodike*, str. 66–70.

uvodnem mestu. Tako kot skoraj vsi pisci tudi Rosandić najprej poudari znanstveno samostojnost in interdisciplinarnost predmetne didaktike. Nato poskuša čimbolj izčrpno zajeti in na kratko razčleniti vsebine, ki se na nov način združujejo v teoriji pouka književnosti. Ker sta predmet te vede književnost in vzgojno-izobraževalni proces, se tudi posamezne vsebinske sestavine književne didaktike dotikajo teh dveh temeljnih področij. D. Rosandić našteje dvanajst takih sestavin. Omenimo le nekatere: književnost kot šolski predmet, organizacija vzgojno-izobraževalnega procesa pri pouku književnosti, metode in sredstva pri književni vzgoji, književna komunikacija in recepcija, sestavljanje učnih programov, teorija in praksa pouka književnosti itd.

Dovolimo si na tem mestu majhno zastranitev in omenimo letos izšlo Rosandićevo knjigo *Metodika književne vzgoje in izobraževanja*.⁹ Tudi v njej avtor na začetku na enak način predstavi vsebinske sestavine književne didaktike. Sicer pa ta obsežna knjiga predstavlja sintezo dosedanjega avtorjevega dela in pogledov. Razdeljena je na osemnajst poglavij. Naštejmo le nekaj naslovov: Metodika književne vzgoje in izobraževanja, Teoretski pristopi h književnosti in metodika književnosti, Književnost in vzgojno-izobraževalnem procesu, Metodični sistemi pouka književnosti, Učna ura iz književnosti itd. Avtor v teoretski obravnavi upošteva dognanja didaktikov po Evropi in nakazuje, kako pouk književnosti organizirajo in preučujejo drugod ter kako različni teoretski pristopi h književnosti oblikujejo tudi različne didaktične koncepte. Za zagrebški metodični sistem šolske interpretacije Rosandić tako pripisuje zasluge predvsem zagrebški književnokritički šoli. Sistem šolske interpretacije skupaj s problemskim poukom omogoča učinkovito obravnavanje vseh temeljnih književnih zvrsti, za kar avtor poleg teoretskih razlag daje tudi številne praktične zglede iz hrvaške in tujih književnosti. K nazornosti knjige prispevajo še številne preglednice in sheme, k njeni praktični uporabnosti pa vaje in naloge na koncu vsakega poglavja. Dasi bi ob natančnem branju našli v knjigi tudi šibkeje točke, to opozorilo nanjo vendarle lahko sklenemo z ugotovitvijo, da gre nedvomno za temeljno delo te vrste v jugoslovanskem prostoru.

V obravnavani številki *Suvremene metodike* pa so poleg Rosandićevega tudi drugi sestavki, ki prav tako goreče dokazujejo znanstveno samostojnost in interdisciplinarnost književne didaktike. Omenimo le prispevek *Komunikološka zasnovanost metodike pouka književnosti*¹⁰ avtorice Veronike Leopoldine Banaš, ki utemeljuje samostojnost te discipline in njen pomen za pouk književnosti. Avtorica pravi, da se v književni didaktiki v vrsti evropskih dežel uveljavlja komunikološki pristop, ki pouk književnosti preučuje kot komunikacijski proces, v katerem poteka didaktično sodelovanje med književnim delom, učencem in učiteljem.

V takem medsebojnem sodelovanju se prepletajo mnoga doživetja, spoznanja in zahteve, ki jih pomagajo osvetljevati različne znanosti: o književnem delu (literarne znanosti), o učencu in njegovih zmogljivostih sprejemanja (razvojna psihologija, spoznavna teorija, teorija recepcije ...) ter o učitelju in njegovem deležu v tem procesu (splošna didaktika, pedagogika, estetika).

Vsebine vseh teh ved se v književni didaktiki, samostojni, sintetični in uporabni znanosti, združujejo na nov, funkcionalen način, da se uresničuje njen namen – preučevanje književne vzgoje, ki naj razvija »estetsko senzibilnost mlade osebnosti«.¹¹

Iz vsega, kar povesta omenjena in še nekateri drugi avtorji o znanstvenem značaju književne didaktike, je mogoče razbrati, da tudi na Hrvaškem z njenim položajem kljub živi navzočnosti v javnosti niso zadovoljni. Predstavniki »nadrejenih« znanosti in tudi uporabniki še vedno kažejo odpore in dvome, verjetno zaradi sorazmerne mladosti te vede, pa tudi zaradi možnih strokovnih in metodoloških omahovanj, ki jih povzročata vsebinska raznovrstnost. Da si bo ugled med že uveljavljenimi znanostmi predmetna didaktika najlaže pridobila z delom in rezultati, se na Hrvaškem očitno zavedajo. To kažejo nadaljnji prispevki v reviji, ki se dotikajo številnih področij z Rosandićeve palete književnodidaktičnih vsebin.

Mira Kermek je napisala zanimivo razmišljanje o književnih interesih med mladimi,¹² ki so v novejšem času predmet številnih raziskav po svetu in pri nas. Avtorica jih definira kot »zavestno dejav-

⁹ Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Školska knjiga, Zagreb 1986. 767 str.

¹⁰ Veronika Leopoldina Banaš, *Komunikološko utemeljenje metodike nastave književnosti*, str. 91–95.

¹¹ Veronika Leopoldina Banaš, navedeni članek, str. 95.

¹² Mira Kermek, *Književni interesi kao psihologijska kategorija i kategorija metodike književnosti*, str. 100–104.

nost učenca, ki se kaže kot branje, poslušanje umetnostne besede – vira novih spoznanj in doživetij (čustveno-spoznavne dejavnosti) – izzovejo pa jo tematske, zvrstne, jezikovno-stilne, avtorske ali kakšne druge posebnosti književnega dela.¹³ Raziskovalci so ugotovili, da ima na razvoj književnih interesov največji vpliv prav šola, ki tudi odločilno prispeva k razvoju bralne kulture. Poznavanje književnih interesov pa pripomore k temu, da učitelj učenca za branje ustrezno motivira in tudi razširja njegov krog interesov (npr. primarno zanimanje za pripovedno prozo razširja tudi na liriko in dramatiko).

Vse to pa bo učitelju uspelo, če bo pri pouku uporabljal ustrezne oblike in metode. Didaktiki kar naprej iščejo nove in v sklopu teh prizadevanj namenjajo precej pozornosti tudi problemskemu pouku. O tem metodičnem sistemu je na posvetovanju v Zagrebu govorila Rasima Kajič:¹⁴ »Problemski metodični sistem zavzema med različnimi metodičnimi sistemi pomembno mesto zaradi posebnega pristopa k učni vsebini (književnemu delu), zaradi uporabe elementov iz metodologije znanstvenega raziskovanja, zaradi oblikovanja vzgojno-izobraževalnega procesa na podlagi učenčeve sprejemljivosti, zaradi problemske analize in številnih drugih prvin učnega procesa, ki potrjujejo njegovo samosvojest med drugimi.«¹⁵ V središču pozornosti sta problem in njegovo reševanje. V spoznavni psihologiji je problem definiran kot »neravnovesje na spoznavnem polju (kadar že naučeni odgovor ni primeren in je treba najti novo rešitev)«. ¹⁶ Seveda pa literarni problem ne nastane samo zaradi neravnovesja na spoznavnem polju, ampak ga tvorijo »problemske enote, ki pripadajo izrazni in vsebinski plati literarnega dela«, ¹⁷ povzročajo pa tudi občutljivost, znanje in zrelost raziskovalca. Reševanje literarnega problema poteka skozi problemsko analizo, ki obsega več faz, npr. problemsko branje in sprotno zapisovanje v dnevnik branja, raziskovanje izbranega problema z ustreznimi metodami, pogovor, problemska razlaga in nove naloge. Učenec je pri problemskem pouku raziskovalec in ustvarjalec, saj z raziskovalnimi metodami samostojno prihaja do določenih spoznanj, učitelj pa mora biti iznajdljiv in ustvarjalen usmerjevalec, ki učenca pri raziskovanju spodbuja. Skratka, problemski pouk je tak način dela, ki vodi učenca na podlagi doživljanja literarnega besedila k razumskemu spoznavanju in vrednotenju, pri čemer je učenec dejaven s čustvi, mišljenjem in domišljijo.

Književna vzgoja mora poleg razvijanja bralne kulture spodbujati pri učencih tudi govorno (sporočanjno) dejavnost, ki se kaže v tvorjenju novih besedil. Ta so najrazličnejših vrst, v glavnem neumetnostna, pri najbolj nadarjenih pa književna vzgoja spodbuja tudi umetniško ustvarjalnost. Članek Vjere Rašković-Zec Metodika v vlogi spodbujanja nadarjenih učencev¹⁸ govori o tem, kako lahko učitelj najde in vzgaja literarno nadarjene učence. Avtorica nadarjenost opredeli kot sklop dispozicij, ki se »uresničuje s subjektivno dejavnostjo posameznika pod vplivom naravnega in družbenega okolja.«¹⁹ Ugotavljamo jo po različnih merilih, npr. po izvirnosti idej, radovednosti za pojave, večji moči posploševanja, ustvarjalnosti itd. Nekateri menijo, da se ustvarjalnost razkriva predvsem v učenčevi sproščenosti v pisnem in ustnem izražanju. To za književno ustvarjalnost gotovo velja. V. Rašković-Zec zato predlaga petstopenjsko lestvico za odkrivanje in spodbujanje literarno nadarjenih učencev. Vsi učenci naj bi namreč pri književni vzgoji tvorili različna besedila, od spisov, v katerih izražajo čustvena doživetja in asociacije, prek esejev, v katerih »razlikujejo jezik poezije in resničnosti«, ²⁰ do novega literarnega besedila, neodvisnega od obravnavane literarne predloge. Seveda vsi učenci ne morejo doseči vseh stopenj, zlasti ne umetniške ustvarjalnosti. Zato je tudi ne moremo obvezno zahtevati.

Lahko pa jo na ta način odkrijemo in nadarjenega učenca ne prepustimo zgolj stihiji in lastni usodi. – Praktično vrednost te sicer abstraktno zastavljene zahtevnostne lestvice pa lahko vidimo tudi v možnostih, ki jih ponuja za diferenciacijo pouka: učitelj ob obravnavanem literarnem besedilu ne zastavi samo ene možne naloge (samo enega naslova), ampak prepusti učencem, da o njem pišejo z vidika čustvenega doživljanja, razumevanja ali vrednotenja ali pa napišejo kar novo literarno besedilo.

¹³ Mira Kermek, navedeni članek, str. 101.

¹⁴ Rasima Kajič, Problemski metodički sustav, str. 115–119.

¹⁵ Rasima Kajič, navedeni članek, str. 115.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Rasima Kajič, navedeni članek, str. 116.

¹⁸ Vjera Rašković-Zec, Metodika u funkciji poticanja nadarenih učenika, str. 132–135.

¹⁹ Vjera Rašković-Zec, navedeni članek, str. 133.

²⁰ Vjera Rašković-Zec, navedeni članek, str. 134.

Delež jezikovne didaktike je v tej številki *Suvremene metodike* mnogo skromnejši. Le sestavek Zdenke Gudelj-Velaga *Sociolingvistika in metodika*²¹ se ukvarja z njo. Avtorica v njem zapiše zanimivo misel, da je uresničevanje demokratične pravice do svobode govora tesno povezano z jezikovno vzgojo, saj to pravico lahko uresničuje le, kdor je za to dovolj usposobljen. Da bi bilo jezikovno sporazumevanje kar se da učinkovito, pa mora učitelj pri jezikovnem pouku razvijati tako idiolekt vsakega posameznika kot tudi zavest o pripadnosti jezikovni skupnosti, da učenca usposobi »za recepcijo in produkcijo v knjižnem jeziku«.²² Z. Gudelj-Velaga spregovori tudi o razlikah pri pouku materinščine, ki izvirajo iz okolja. Tako je ta pouk v enojezičnem okolju drugačen kot v dvojezičnem, bodisi v tujini ali pa na narodnostno mešanih območjih v domovini, kjer bi bilo idealno doseči pri učencih zmožnosti za čimbolj suvereno dvojezično sporazumevanje. V didaktičnem reševanju teh posebnih problemov bi bilo treba upoštevati sociolingvistične razmere določenega okolja, za kar nudi ustrezna izhodišča sociolingvistična veda.

Nekaj prispevkov v reviji se ukvarja tudi z drugimi sestavinami jezikovno-umetniškega vzgojno-izobraževalnega področja. Članek Mirjane Vilke *Lingvistična zasnovanost metodike tujih jezikov*²³ pove, da je tudi teorija pouka tujih jezikov samostojna interdisciplinarna znanost, na katero je v novejšem času, po pritiskih različnih jezikoslovnih smeri, vplivalo predvsem dejstvo, da jezik ne deluje v praznem prostoru, ampak med ljudmi in v družbi, kar tudi vpliva na jezikovno sporazumevanje. Izhodišče za didaktiko tujih jezikov predstavlja jezikoslovni opis tujega jezika in materinščine, saj ima ta pri učenju tujega jezika veliko vlogo. Cilj pouka tujega jezika pa je »komunikativna kompetenca«²⁴ – sporazumevalne zmožnosti – v tujem jeziku.

Omenili smo večino pomembnejših prispevkov v lanski dvojni, drugi in tretji, številki zagrebške *Suvremene metodike*. Vsi sestavki so kratki in načelni, brez konkretnih ponazoritev, ki jih bralec včasih pogreša. Nudijo pa zanimiv vpogled v stanje stroke na Hrvaškem. Opazovalcu se zdi, da se to ne da primerjati s položajem didaktike maternega jezika in književnosti pri nas – več je strokovnjakov (v reviji je npr. objavilo prispevke kar sedem doktorjev književne didaktike), imajo več publikacij, samostojno revijo, utečen pouk predmetne didaktike na visokih šolah itd.

Tudi pri nas imamo v zadnjem času jasno zastavljene smotre jezikovne in književne vzgoje (prim. knjigo Olge Kunst-Gnamuš *Komunikacijski model jezikovne vzgoje*²⁵ in članek Borisa Paternuja *Kaj hočemo s poukom književnosti*.²⁶ Številne strokovne vsebine so že predmet didaktičnih raziskav, modelov in objav. O teh nas pouči npr. Bibliografija del, ki obravnavajo teorijo pouka predmeta slovenski jezik in književnost, šolske knjižnice in spodbude za razvoj bralne kulture (»bralna značka«), 1977–1985. Izdelali so jo pedagoški svetovalci za slovenščino pri Zavodu SRS za šolstvo, obsega pa izbor samostojnih publikacij in člankov v periodičnem tisku (*Jezik in slovstvo*, *Vzgoja in izobraževanje*, *Sodobna pedagogika*, *Mentor* itd.). Prav bi bilo, ko bi ta seznam postal dostopen širši javnosti. Prizadevanj torej tudi pri nas ne manjka, zlasti sistematična, celovita in podprta z empiričnimi raziskavami so v teoriji jezikovne vzgoje. Le dovolj številna niso, da bi bila kos vsaj osnovnim potrebam. Tudi s književno didaktiko se pri nas ukvarja dosti ljudi, vendar so ta velikokrat kvalitetna dognanja premalo strnjena in usmerjena k sintezi, pa tudi premalo popularna med uporabniki. Da bi te pomanjkljivosti odpravili, bo treba sile bolj učinkovito strniti in razširiti krog strokovnjakov. Najti bo treba način za spodbujanje dobrih učiteljev praktikov, da se bodo izpopolnjevali v teoriji in svoje znanje širili v prakso v obliki didaktičnih modelov, učbenikov, priročnikov, kompletov. Vsem tem zahtevam bodo namreč lahko kos le z večjim številom ljudi, ki bodo združevali praktične izkušnje s poglobljenim poznavanjem temeljne stroke in didaktike. Na Hrvaškem za tako profilirane strokovnjake skrbijo. Ali jih bomo dobili pravočasno tudi mi, da bo prenova uspešnejša od reforme?

Boža Krakar-Vogel
Filozofska fakulteta v Ljubljani

²¹ Zdenka Gudelj-Velaga, *Sociolingvistika i metodika*, str. 105–109.

²² Zdenka Gudelj-Velaga, navedeni članek, str. 105.

²³ Mirjana Vilke, *Lingvistička utemeljenost metodike stranih jezika*, str. 129–131.

²⁴ Mirjana Vilke, navedeni članek, str. 130.

²⁵ Olga Kunst-Gnamuš, *Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1983.

²⁶ Boris Paternu, *Kaj hočemo s poukom književnosti. Jezik in slovstvo 1983/84*, št. 5, str. 155–162.

JEZIKOVNO RAZSODIŠČE

Jezikovno razsodišče 1980–1982, Založništvo tržaškega tiska, Založba Drava, Trst, Ljubljana, 1984, 350 str.

Jezikovno razsodišče pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva zdaj dela že sedmo leto. Čeprav je veliko nespoštovanja njegovih rozsodb, razsodišče ne odneha. To ni samo muha enodnevnica, ampak stalna ustanova, ki daje ugledne izjave o slovenskem jeziku v javni rabi.

Založništvo tržaškega tiska in Založba Drava v Celovcu sta objavila v knjižni obliki prvih osemdeset rozsodb o jezikovnih problemih in odmeve nanje. Knjiga je rezultat dveletnega dela Jezikovnega razsodišča v njegovi prvi sestavi: predsednik je bil Matjaž Kmecl, člani pa Janez Gradišnik, Janko Moder, Janez Sršen in Jože Toporišič. To je bil buren čas, tedaj je bil boj med privrženci in sovražniki Jezikovnega razsodišča najhujši.

Pri priložnostnem branju izjav Jezikovnega razsodišča v dnevnih časnikih nam marsikakšen zanimiv prispevek ni prišel pred oči, zdaj pa v knjižni izdaji lahko vse to vidimo, mirno študiramo argumente zastopnikov nasprotnujočih si mnenj in si ustvarjamo lastno mnenje.

Ko listamo po knjigi, se spet zavemo omahovanj med mnogimi boljšimi in slabšimi besednimi zvezami ali besedami: *Janko Novak* – Novak Janko; *Osnovna šola Prežihovega Voranca* – Osnovna šola Prežihov Voranc; *Jugoslavija* – jugoslovanski prostor; *brati* – čitati; *odpirati* ali *začenjati* – otvarjati; *uporabnik* – koristnik; *posameznik* – poedinec; *vroče hrenovke* – hot dogs; *žvečilna guma* – kaugummi itd.

Današnje čase se je treba bojevati celo, da tuje vezniške besede ne bi izrinile domačih: *Posodil ti bom konja, če (s tem da) mi boš pomagal pobirati krompir*. Ta primer nas opozarja, da niti naš kmet ne govori več tako čiste slovenščine, kot jo je včasih. Ko beremo knjigo, pa se moramo spet in spet čuditi, do kakšne nerazumljivosti nam lahko spači jezik naš birokrat: *Delavka, ki opravlja dela in naloge vzgoje in varstva otrok, je delavki, ki opravlja dela in naloge individualnega poslovnodnega organa vzgojno-varstvenega zavoda, izročila pismo izjavo, da ne želi več delati v tej organizaciji in da prekinja delovno razmerje*. Da to razumemo, je res potreben prevod v navadno slovenščino: *Vzgojiteljica je upravnici izročila odpoved*.

Izjave Jezikovnega razsodišča niso samo načelne, ampak so v njih velikokrat navedeni ugotovljeni krivci: šofer, prodajalka, prevajalec, novinar, lektor, oficir, general, urednik, sodnik, zdravnik, direktor, delegat, sekretar idr. Nihče ni ne premajhen in ne prevelik, da ga Jezikovno razsodišče zaradi njegovega malomarnega odnosa do naše materinščine ne bi klicalo na odgovornost.

Čeprav vsak Slovenec, kot smo že rekli, priložnostno bere izjave Jezikovnega razsodišča, ga knjižna izdaja vseeno še močno pritegne. Samo dveletno delo Jezikovnega razsodišča je predstavljeno kar na tristo petdesetih straneh. Gradivo je razumljivo tudi za manj izobraženega bralca. Morda se manj jezikoslovno izobražen bralec včasih težko opredeljuje do razlogov, ki podpirajo ali zavračajo določeno stališče; za veliko drugih bralcev pa je ravno v tem užitek. Priznati je treba, da razsodišče v dveh letih ni delalo strokovnih napak, ki bi jih moralo preklicevati. Poleg temeljitega miselnega razčlenjevanja jezikovnih problemov je pogosto tudi močno čustveno kodiranje besedila, včasih že kar premočno (npr. *Ali ne bi bilo treba tega pisca enostavno ubiti, ne pa le obsojati njegov jezik!*).

V Jezikovnem razsodišču sodelujejo ljubitelji slovenskega jezika in poklicni jezikoslovci. Tako se v vsakdanji skrbi za materinščino zglašujejo napetosti med njimi, ki se pri nas ob izidu novega pravopisa ali drugih priložnostih tako rade pokažejo. V izjavah Jezikovnega razsodišča je čutiti enako spoštovanje jezikoslovnega izročila kot tudi upoštevanje jezikovnih novosti. Škoda pa je, da se izgublja toliko energije za reševanje drobnih jezikovnih problemov, zmanjkuje pa naši slovenistični znanosti moči in volje za sestavljanje večjih sintetičnih del, ki bi nam bila tako potrebna.

Franc Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani